

INKLUZIVNA BEZBEDNOST

dr Zorica Mršević

mr Svetlana Janković

Edicija Mileva Marić Ajnštajn

knjiga 13

Inkluzivna bezbednost

dr Zorica Mršević, mr Svetlana Janković

Edicija:

Istraživački rezultati u oblasti rodne ravnopravnosti „Mileva Marić Ajnštajn“

Izdavač:

Pokrajinski zavod za ravnopravnost polova

Bulevar Mihajla Pupina 6, Novi Sad

www.ravnopravnost.org.rs

Za izdavača:

Stanislava Malić-Gostović

Recenzije:

prof. dr Marijana Pajvančić, prof. dr Miomira Kostić,

prof. dr Zoran Pavlović

Lektura i korektura:

Gordana Kačavenda, Milan Ajdžanović

Prevod na engleski:

Jasmina Karatošić

Dizajn korica:

Ninoslav Janković

Prelom:

Stevan Blagojev

Štampa:

MAX PRINT DRC, Novi Sad

Tiraž: 200 primeraka

ISBN 978-86-86259-36-3

Sredstva za objavljivanje knjige obezbeđena su u budžetu AP Vojvodine.

Analize, tumačenja i zaključci izneti u ovoj publikaciji ne moraju nužno odražavati stavove izdavača.

Korišćenje, kopiranje i distribucija sadržaja ove publikacije dozvoljena je u neprofitne svrhe i uz odgovarajuće navođenje imena, odnosno priznavanje autorskih prava i izdavača.

Dr Zorica Mršević
Mr Svetlana Janković

INKLUZIVNA BEZBEDNOST

Novi Sad, 2021

Sadržaj

UVOD	9
Inkluzija u sektoru bezbednosti i međunarodnim odnosima	15
Inkluzivnost sektora bezbednosti.....	17
Globalna ugroženost bezbednosti.....	19
Inkluzivnost kao prediktor mira i bezbednosti	20
Inkluzivnost kao globalni trend	22
Inkluzija žena širi inkluzivnost	23
Francusko i američko iskustvo	24
Karakteristike opšteg društvenog ambijenta	26
Rodni pristup bezbednosti u pravnoj državi.....	30
Žene u muškom ambijentu.....	32
Inkluzivnost mirovnih procesa	34
Rezolucija SB UN 1325 – Žene, mir i bezbednost	39
Ostale rezolucije SB UN	41
LITERATURA	46
Inkluzivnost savremenih oružanih snaga	49
Učešće žena u oružanim snagama savremenog doba ...	51
Istorijski osvrt.....	53
Svetski ratovi XX veka i žene u oružanim snagama ...	55
Isključenje žena i proces istorijske i kulturne amnezije .	59
Prakse i iskustva uključivanja žena u oružane snage	62
Američko iskustvo.....	63

Švedsko iskustvo (Pettersson, 2008: 192)	70
Izraelsko iskustvo	74
Iskustvo Južnoafričke Republike	77
Rodni odnosi u oružanim snagama	80
Faktori učešća žena u oružanim snagama	81
One najuspešnije – generalice	88
Oružane snage savremenog doba sa ženama u sastavu .	95
Uticaj feminističke teorije na prisustvo žena u oružanim snagama	99
Pravo žena na uniformu	102
Uticaj sinergije feminističke teorije i aktivizma	104
Feminizam i esencijalizam	108
Feminističke podele ostaju	110
Izazovi bezbednosti	111
LITERATURA	114

Inkluzivnost u domenu smanjenje rizika od katastrofa	121
Smanjenje rizika od katastrofa – rodni aspekti	123
Uticaj katastrofa na žene – vrste i primeri	125
Uzroci veće ugroženosti žena	127
Okvirni dokumenti Hjogo i Sendai	129
Lekcije prošlih katastrofa i prirodnih nepogoda	132
Evropski cunami (Ruggeri, 2016)	133
Evropsko malo ledeno doba (Black, 2012)	134
Evropski misteriozni uragan 1674. (Barras, 2017)	136
Evropska „Velika oluja 1703.“ (Jones, 2018)	138
Ishodišta	139
Predviđanje rizika	142

Društveni i rodni aspekti katastrofa/nepogoda	145
Katastrofe i rodno zasnovano nasilje	148
Hjogo okvir za delovanje 2005–2015..	152
Post-Hjogo Sendai okvir za delovanje 2015–2030.. . . .	153
Inkluzivnost izgradnje otpornosti.	157
Nedavne katastrofe i aktualna predviđanja novih katastrofa	161
Očekivani doprinos žena	163
Rodni aspekti pandemije Covid-19..	164
LITERATURA	169
ZAKLJUČAK	177
 Summary in English - Inclusive security.	181
Content	189
 Recenzije	193
Biografije autorki	200
O Zavodu za ravnopravnost polova	204

UVOD

Inkluzivna bezbednost je savremeni koncept iz nastavno-naučne oblasti studija roda (*gender studies*) koji se u promociji rodne ravnopravnosti integrativno nastavlja na velike, klasične teme studija roda, zaštite žena od rodno zasnovanog nasilja i političku participaciju žena. Koncept inkluzivne bezbednosti takođe je deo savremenih promena u oblasti studija bezbednosti koje se odnose na uvođenje tzv. ljudske dimenzije bezbednosti u vojnocentričnost međunarodnih odnosa državnih subjekata. Ovaj rad sadržinski obuhvata tri osnovne teme: inkluziju u sektoru bezbednosti i međunarodnim odnosima, inkluzivnost savremenih oružanih snaga i inkluzivnost u domenu smanjenja rizika od katastrofa.

Rod je primarni princip organizovanja društva i rodna dimenzija se mora uzeti u obzir ako želimo da steknemo uvid u položaj svih ljudi koji se nađu u vanrednim situacijama izazvanim bilo oružanim sukobima, bilo prirodnim katastrofama (Cvetković i Svrdlina, 2020: 45). Već na Četvrtoj svetskoj konferenciji o ženama (1995.) i po usvajanju Pekinške platforme za akciju (1995), pažnja je fokusirana na rodne uloge žena u miru i bezbednost, stvarajući tako potrebnu političku volju i podršku uvođenju rodne dimenzije u sve aspekte postkonfliktnih sukoba za oporavak i izgradnju mira. Time su do izražaja došli rastuće nezadovoljstvo i razočaranje (još od završetka Hladnog rata) do tada uobičajenim pristupom

pitanjima bezbednosti, koji se bazirao na neprikosnovenosti državne i vojnocentrične paradigme. Feministička kritika tradicionalne bezbednosti, a posebno njene navodne rodne neutralnosti, pružila je dalji podsticaj za njeno preispitivanje. Sve češće se od tada ističe da „žene drže pola neba“ i da ih nasilje iz sukoba i ratova najviše pogađa (Reddy, 2010: 7), čime je otvoren put kao konceptu inkluzivne bezbednosti.

Neizbežan je bio sledeći korak, u vidu „humanizacije“ bezbednosti u skladu sa ljudima i njihovim potrebama, koji je zahtevao izgradnju tzv. ljudske dimenzije politika i procesa upravljanja mirom, fokusirajući se na slobodu, ali i strah i brigu za ljudski život i dostojanstvo (Villellas et al. 2018). Time je izražena potreba da se ode dalje od razoružanja i popravljanja puteva, ponovnog uspostavljanje slobodnih tokova robe i pomoć izbeglicama da se vrate kućama. Pokazalo se da je neophodno zalaganje za stvarni i uključivi „pozitivan mir“, koji obuhvata pomirenje, poštovanje vladavine zakona, slobodne izbore, jednake političke i socijalne mogućnosti, slobodu štampe, učešće civilnog društva, ekonomski rast, što znači ne samo pružanje usluga u ostvarenju mira već zapravo sprovođenje ideja trajnog mira u delo.

Od kasnih 1990-ih, koncept reforme sektora bezbednosti (security sector reform) sve više oblikuje međunarodne programe za razvojnu pomoć, unapređenje demokratije, saradnje u oblasti bezbednosti i izgradnju mira nakon sukoba, jer loše vođen i nereformisan sektor bezbednosti predstavlja značajnu prepreku za promociju održivog razvoja, demokratije, mira i bezbednosti. Ono što je do danas izostalo jeste zajednički, sveobuhvatan i koordiniran pristup UN-a reformi sektora bezbednosti, koji se prostire kroz čitav spektar izgradnje mira i uključuje dugoročni razvoj, sa zajedničkim principima, ciljevima i smernicama za razvoj i primenu UN-

ove podrške tim reformama i jasnoćom uloga i odgovornosti širom sistema UN.

Uprkos tome, u XXI veku fokus međunarodnog upravljanja sukobima sve više se pomera od mirovnih inicijativa za mir (*peacekeeping*), koje se tiču održavanja status quo, do izgradnje mira (*peacebuilding*), koja je povezana sa upravljanjem tranzicijom. Većina mirovnih operacija UN-a od 1989. godine zapravo su bile operacije izgradnje mira, a fokus im je bio na podršci i sprovođenju sveobuhvatnih mirovnih procesa. Ovo je uključivalo klasične zadatke izgradnje mira, kao što su razoružanje, demobilizacija i reintegracija, reforma pravosuđa, organizovanje izbora, obuka i restrukturiranje novih policijskih snaga i olakšavanje tranzicije, od privremene do prelazne i, na kraju, do demokratski izabrane vlade. Razvoj od održavanja mira do njegove izgradnje uključio je prevashodno civilne dimenzije dodate tradicionalnim vojnim mirovnim mandatima. Te nove dimenzije bile su usmerene na pomaganje zemlji domaćinu da održi zamah mirovnog procesa (De Coning, 2007). Tamo gde su ratovi i etnički sukobi nepovratno oblikovali prošlost, neizbežno oblikuju sadašnjost, pa i dalje, budućnost. Potrebna je sadašnja živa svest o činjenici da je prošlost fleksibilna priповest da bi se budućnost zamišljala u skladu sa humanim vrednostima (Meegaswatta, 2021).

Danas uglavnom postoje tri različita shvatanja ljudske bezbednosti: prvo, i ranije, fokusira se na ljudske gubitke u oružanim sukobima, drugo, kasnije razvijeno, naglašava ljudske potrebe na putu ka održivom razvoju, dok treće sadrži primarnost dimenzije ljudskih prava (Reddy, 2010). I drugo i treće shvatanje sadrže kao neophodnu komponentu inkluzivnu bezbednost, koja kao aktere obavezno obuhvata žene. Napori da se oružani sukobi mirno okončaju i da se reše nji-

hovi osnovni uzroci neće uspeti ukoliko se ne osnaže svi oni koji su od njih patili – uključujući naročito žene. I samo ako žene igraju punu i jednaku ulogu, mogu se izgraditi temelji za trajni mir – razvoj, dobro upravljanje, ljudska prava i pravda (Annan, 2002). U konfliktnim oblastima širom sveta, ženski pokreti su od tada sarađivali sa Ujedinjenim nacijama na ponovnoj izgradnji struktura mira i bezbednosti, rehabilitaciji i pomirenju društava, zaštiti izbeglica i interno raseljenih lica, obrazovanju i podizanju svesti o ljudskim pravima i vladavini prava. Unutar samih UN, integracija rodnih perspektiva u mirovna i bezbednosna područja postala je jedna od primenjenih strategija. Iako su od tada preduzeti mnogi pozitivni koraci, žene i dalje čine manjinu onih koji učestvuju u mirovnim i bezbednosnim pregovorima, dok u postkonfliktnim sporazumima, razoružanju i obnovi dobijaju znatno manje prostora od muškaraca.

Mogućnost stvorena sučeljavanjem sfera privatnog i javnog života žena u postkonfliktnim društvima ne samo da je podigla njihovu svest, samopoštovanje i uključenost u obezbeđivanje sredstava za život već je proširila i njihov uticaj na rešavanje sukoba i procese izgradnje mira, čime je otvorila ranije zatvorene domene za žene. Ti pozitivni ishodi u ovom procesu angažovanja žena da uspostave svoj subjektivitet i pregovaraju o „otvaranju prostora“ za sebe odrazili su se i na formalnom i na neformalnom nivou društva (Boyd, 2007).

Prirodne katastrofe i konflikti ne utiču na sve ljude jednako. U mnogim delovima sveta u takvim katastrofama gine mnogo više žena nego muškaraca, i to zbog većeg siromaštva i drugih oblika diskriminacije. Takođe, žene posle prirodne katastrofe ili ratnog konflikta postaju žrtve seksualnog i porodičnog nasilja (UNDP, 2018). Povećanu ranjivost žena u katastrofama i sukobima teško je smanjiti bez promene mo-

gućnosti pogođenih žena. Rodno osetljivo programiranje je neophodno jer je rodna ravnopravnost od suštinske važnosti da se žene ne tretiraju samo kao pasivni objekti spasavanja i pomoći. Žene su brojnije žrtve situacija i posle katastrofe, jer svaka katastrofa ima drugi talas, izazvan neadekvatnim strategijama odgovora koji se mogu identifikovati kao „socijalni problem izazvan humanitarnom pomoći“. Stoga je važan razvojni izazov u rehabilitaciji potreba za poboljšanjem socijalnog statusa i sposobnosti žena koje pripadaju različitim sociokulturnim grupama. Žene u katastrofama i sukobima nakon katastrofe jesu ključ za vraćanje normalnosti. Dok čine takve napore, one su izložene zlostavljanju i nasilju, kao i ograničenjima u različitim kontekstima od strane članova porodice, radnika, vladinog osoblja i agencija za pomoć (Subhasis, 2017). U ovom radu se stoga ističe potreba za odgovornije i efikasnije uključivanje, informisanje i motivisanje političkih lidera i žena da budu angažovane u odlučivanju i upravljanju prirodnim resursima, zaštitom životne sredine i na prevenciji rizika od prirodnih katastrofa. Rodna komponenta u lokalnim zajednicama mora da bude prepoznata kao neophodna u oblasti smanjenja rizika od katastrofa, s obzirom na to da razvoj sektora zaštite i spasavanja u cilju poboljšanja bezbednosti još uvek nije adekvatno rodno inkluzivan (Mršević i Janković, 2018: 411).

Inkluzija u sektoru bezbednosti i međunarodnim odnosima

Inkluzivnost sektora bezbednosti

„Nijedna nacija ne može iz konflikta da uđe u mirnodopsku fazu razvoja bez prihvatanja i podržavanja stabilizirajuće, kreativne i intelektualne snage 50% svoje populacije... žena.“

Ed Rojs¹

I inkluzivnost sektora bezbednosti u mnogim zemljama članicama EU postala je jedan od prioriteta nacionalne bezbednosti današnjice. Razlog uvođenja inkluzivne bezbednosti jeste racionalnost takvog uočenog koncepta, ali i bezbednosni interes zemalja diversifikovanog sastava stanovništva, suočenih sa savremenim bezbednosnim rizicima. Taj koncept omogućava ženama, ali i pripadnicima različitih nacionalnih i religioznih manjinskih grupacija, uključivanje bez diskriminacije u sektor bezbednosti zemalja čiji su građani. Od žena se najčešće traži da pomognu stabilizaciji zemlje, ali tek nakon konflikta, a mnogo bi bolje bilo da države ulože svoju celokupnu populaciju u mir, stabilnost i prosperitet pre izbijanja sukoba i nasilja. Uključivanje žena kao donosilaca odluka u izgradnji mira daje bolje rezultate nego njihova isključenost ili tek naknadna uključenost u postkonfliktno vreme. Verovatnije je da će se postići mirovni sporazumi i da će se mir trajnije održati kada su žene uključene u procese sklapanja

1 Ed Rojs, kalifornijski republikanac, predsedavajući Komiteta za spoljne poslove.

mirovnih sporazuma. Kao i kod smanjenja rizika od katastrofa, gde inkluzivnost označava težnju ka stalnošću otpornosti kako bi se trajno izbegli ili ograničili nepovoljni uticaji i opasnosti prouzrokovane prirodnim pojavama, tako i kod mirovnih sporazuma inkluzivnost predstavlja adut trajnosti.

Inkluzivna bezbednost doprinosi transformisanom i transformišućem donošenju odluka o ratu i miru. Transformisanom – učešćem žena, a transformišućem – jer osnažuje žene koje učestvuju da iskoriste i unaprede svoje kapacitete. Inkluzivnost je potrebna na više nivoa, od učešća žena u oružanim snagama, preko njihove adekvatne zastupljenosti i participacije u civilnim predstavničkim telima i drugim mestima donošenja političkih odluka, do njihovog angažovanja u svim fazama procesa izgradnje mira. Suprotna situacija je isključivanje grupa, zasnovano na predrasudama oko identiteta – bez obzira na to da li su rodno zasnovane, religiozne, etničke ili kulturne. Isključivanje po svim identitetskim i statusnim linijama, po dosadašnjim iskustvima, doprinosi konfliktima svih vrsta, ratu, siromaštvu i drugim različitim neuspesima države (O'Reilly, 2018: 65). Žene su tradicionalno najveća pojedinačna grupa koja je marginalizovana i isključena iz političkih procesa (Tamaru, 2018).

Danas već i konzervativni političari uviđaju štetnost odsustva žena, posebno iz političkih procesa koji se tiču mira. „Prednosti učešća žena – i rizici od njihove isključenosti – u svim aspektima upravljanja i izgradnje mira previše su veliki da bi se ignorisali.“²

Trajnost bezbednosti (*sustainable security*) i načini za njeno postizanje jedan su od prvih i suštinskih izazova svakog koncepta bezbednosti. Početak ostvarivanja trajne bez-

2 Džon Alen, ranije general, sada predsednik Instituta Brukings.

bednosti nije moguć bez razmatranja različitih uticaja koji nasilni konflikti, i oni koji njima upravljaju, imaju na žene i devojčice. Slično tome, konstruisanje alata koji su potrebni za izgradnju trajne bezbednosti i završetak rodno zasnovane nebezbednosti zahtevaju temeljno promišljanje postojećih, za sada još uvek veoma muških sastava institucionalnih bezbednosnih struktura i u mirnodopskim uslovima, a naročito u ratnim, ali i postkonfliktnim periodima (Reinke, 2016).

Globalna ugroženost bezbednosti

Broj oružanih sukoba u protekloj deceniji vidljivo je porastao. U 2014. svet je još od Hladnog rata naovamo bio svedok najvećeg broja smrtnih slučajeva kao posledice oružanih sukoba. Zaraćene strane su sve više ciljno napadale civilno stanovništvo, civilne objekte i civilnu infrastrukturu, a globalno raseljavanje zbog sukoba, nasilja i progona dostiglo je dosada najviši zabeležen nivo. Kada dođe do rata, rizik da će to društvo ponovo proći kroz buduće nasilne konflikte znatno se povećava (Peters, 2016). Zabrinjava da upravo one države koje su proistekle iz ratova, ili nastale posle njih, učestalije od drugih ponavljaju sukobe. Tokom 2000-ih, 90% sukoba bilo je u zemljama već odranije pogođenim ratom, i ta stopa povraćaja sukoba imala je trend povećanja svake decenije od 1960. Empirijska analiza osam decenija međunarodnih kriza pokazuje da razni naponi za izgradnju mira često uspevaju da samo kratkoročno prekinu otvorene sukobe, ali su neuspešni u postizanju dugoročnog mira.

Kontinuirani dokazi o pozitivnom uticaju žena na socioekonomske ishode postoje već decenijama i oni utiču na promene načina na koji vlade, donatori i organizacije koje

pružaju pomoć rade svoj posao. Uprkos tome, u oblasti mira i bezbednosti žene su temeljno i konzistentno isključene. Iako u poslednje dve decenije postoji porast učešće žena u donošenju odluka o miru i bezbednosti, te promene su spore. Na primer, žene su činile samo 2% medijatora i 9% pregovarača u službenim mirovnim pregovorima između 1992. i 2011. godine, a samo 2% sredstava posvećenih miru i bezbednosti odnosi se na rodnu ravnopravnost ili osnaživanje žena.

Inkluzivnost kao prediktor mira i bezbednosti

Žene nisu samo žrtve rata, već i moćni, suštinski akteri u izgradnji trajnog mira (Hunt, 2018). Ali i pre nego se javi potreba da se mir ponovo uspostavi, uz učešće ženskih aktera, statistička analiza najvećeg skupa podataka o položaju žena u svetu danas pokazuje da situacija postojanja fizičke bezbednosti žena bolje predviđa miroljubivost njihove zemlje nego njen postignuti nivo demokratije, BDP ili nivo religioznosti (Peters, 2016). Kada strukture porodičnog prava – poput onih koje regulišu minimalnu starost za stupanje u brak, imovinu i prava nasledstva, ili razvod i prava starateljstva – diskriminišu žene, to je takođe jedan od pokazatelja sklonosti zemlje ka sukobima i krhkosti (fragilnosti) njenog mira (Peters, 2016). Zemlje sa većim brojem žena u parlamentu, izvesno je, manje su uključene u međudržavne ili građanske ratove i manje je verovatno da će tolerisati kršenja ljudskih prava u porodičnoj sferi (Tamaru, 2016). Empirijski dokazi su ubedljivi: tamo gde je inkluzija žena ostvarena, mir je verovatniji – posebno onda kada žene mogu i suštinski da utiču na donošenje odluka u pogledu mirovnih sporazuma (United States Institute of Peace, 2018).

Mnoge studije ukazuju na postojanje direktne veze između moći odlučivanja žena u pogledu mira i konflikta, i verovatnoće izbijanja rata. Kada je veći stepen učešća žena u parlamentu neke zemlje, u njoj je smanjen rizik od izbijanja građanskog rata. Druga analiza, koristeći podatke o međunarodnim krizama tokom četiri decenije, utvrdila je da, kako se procenat žena u parlamentu povećava za 5%, pet puta je manje verovatno da država koristi nasilje kada se suočava sa međunarodnom krizom. U pogledu političkog nasilja koje je država počinila, statistička analiza podataka iz većine zemalja sveta u periodu 1977–1996. ukazuje na to da što je veći procenat žena u parlamentu to je niža verovatnoća da je država izvršila kršenja ljudskih prava, kao što su politička zatvaranja, mučenja, ubistva i nestanci.

Ali baš kao što je osnaživanje žena povezano sa smanjenom verovatnoćom da će izbiti sukob, statistička analiza takođe pokazuje da jačanje političkog i društvenog učešća žena smanjuje i mogućnosti ponovnog sukoba posle završetka rata. Konkretno, povećanje parlamentarne zastupljenosti i ženske pismenosti smanjuju rizik da će zemlja opet doživeti građanski rat. Studija 58 zemalja pogođenih konfliktom između 1980. i 2003. otkrila je da se, onda kada nijedna žena nije zastupljena u parlamentu, rizik od recidiva povećava tokom vremena, ali „kada je 35% parlamenta „žensko“, ovaj odnos praktično nestaje, a rizik od recidiva je blizu nule“ (O'Reilly, 2018: 57).

Savremene analize pokazuju da je u društvima u kojima su žene angažovane u mnogim javnim sferama života manje verovatno da će zemlje ući u rat sa svojim susedima, biti u lošim odnosima sa međunarodnom zajednicom ili da postoje znatne zone kriminala i nasilja unutar njihovog društva. Sam mehanizam te uzročnosti još uvek nije potpuno jasan,

ali očigledno je da je rodna ravnopravnost bolji pokazatelj miroljubivosti države od drugih već pomenutih faktora, kao što su demokratija, religija ili BDP. Slično tome, rodna neravnopravnost je identifikovana kao sigurni prediktor povećanja mogućnosti izbijanja oružanog sukoba u određenom broju empirijskih studija, bilo sukoba između država bilo unutar njih. Konkretno, 14 od 17 zemalja na dnu indeksa OECD-a za rodnu diskriminaciju imale su konflikt u poslednje dve decenije. Ratom opustošena Sirija, na primer, imala je pre izbijanja sukoba treće najdiskriminativnije institucije među 108 anketiranih zemalja – žene se u njoj suočavaju sa pravnim i socijalnim ograničenjima slobode kretanja, samo muškarci mogu biti zakonski staratelji svoje dece u većini zajednica, a sudije mogu odobriti brak za devojčice mlađe i od 13 godina.

Inkluzivnost kao globalni trend

Globalni trend inkluzivnosti kreće se u sledeća tri pravca.

Prvi je rastuća potražnja za demokratskom participacijom, uočljiva na globalnom nivou počev od trećeg talasa demokratizacije 1990-ih.

Drugi je povećano predstavljanje žena u politici i u oblasti prava i sve izraženije međunarodnopravno standardizovanje njihovog sve šireg učešća i uključenosti (Tamaru, 2018).

Treće, sprovođenje Rezolucije 1325 UNSC-a, tumačeno ranije da se radi o tome da se žene prilagode važećoj paradigmi mira i bezbednosti, sve više se shvata i primenjuje kao drugačije redefinisanje mira i bezbednosti sa rodno zasnovanog aspekta (Geuskens, 2014).

Inkluzija žena širi inkluzivnost

Gde god i kada god su žene uključene, one se često zalažu i za druge isključene grupe. Takođe stavljaju na agende i razmatraju pitanja koja se tiču razvoja i ljudskih prava, koja su vezana za osnovne uzroke konflikta. Oba ova pristupa pomažu društvima da se pomire i na kraju uspostave snažniji mir. Kad žene učestvuju u mirovnim procesima, one često pokreću pitanja rodne ravnopravnosti i ženskih prava, koja takođe pomažu u kreiranju trajnog mira. To ne samo da doprinosi jačanju diversifikovane reprezentativnosti i legitimiteta novog postkonfliktnog političkog poretka koji sledi (O'Reilly, 2018: 54) već i jača koncept inkluzivnosti, tako što povećanje proporcije učešća žena otvara vrata i drugim društveno i politički marginalizovanim grupama.

Čak i kada se problemi žena u krajnjem slučaju ne uključuju u mirovne sporazume ili nove ustave, ženska mobilizacija u kontekstima u kojima su rodne uloge i politička moć u stalnoj promeni izgleda da je proizvela pozitivne rezultate za političke institucije koje su usledile. Studije pokazuju da je širom Afrike, južne i jugoistočne Azije, došlo do dramatičnog povećanja broja žena u parlamentima u postkonfliktnim zemljama, u poređenju sa onima bez konflikta. Prema studiji iz 2012. godine (Peters, 2016), u Africi su žene u postkonfliktnim zemljama skoro udvostručile svoje stope parlamentarne zastupljenosti u poređenju sa zemljama koje nisu u konfliktu, dostigavši 27% članova parlamenta u postkonfliktnim okruženjima, u poređenju sa 13% u parlamentarnim sastavima zemalja bez konflikta.

Kada je rat zvanično okončan, političko i društveno učešće žena može doprineti snažnijem miru za svakog, smanjujući verovatnoću ponovnog ulaženja u konflikt i preduzimanjem

inkluzivnijeg pristupa postkonfliktnoj rekonstrukciji (O'Reilly, 2018). Ipak, ne otvaraju se odmah sva vrata. Naime, rezultati istraživanja otkrivaju da je 75 zemalja pogođenih konfliktom imalo značajne reformske procese između 1995. i 2015, ali je samo jedna od petoro učesnika u pravljenju nacrtu ustavnih tekstova ovim okruženjima bila žena. Kada se ženama otvara mogućnost učestvovanja i u izradi ustava, to sa svoje strane vodi ka pravičnijim zakonskim okvirima i socijalno uključivim reformama, postavljajući osnove za održivi mir. Time se inkluzivna bezbednost pokazuje kao pravo rešenje za postizanje trajne bezbednosti (Holt-Ivry, 2018).

Francusko i američko iskustvo

Inkluzivnost u osnovi samog koncepta oružanih snaga nekih država može da posluži kao primer inkluzivnosti bezbednosnih struktura. Francusko i američko iskustvo primeri su takve inkluzivnosti i ujedno predstavljaju jake argumente za bezbednosnu racionalnost i utilitarnost inkluzivnosti. Karakteristika francuskog stanovništva jeste velika raznolikost: to je država koja ima milionske muslimanske, budističke i jevrejske zajednice, brojčano najveće u Evropi, tako da je nacija veoma diversifikovana. Drugo, na to se nadovezuje odavno postojeća specifičnost francuske vojne filozofije. Naime, u Francuskoj je od Treće republike (*La Troisième République*, od 1871. do 1914.) vojska organizovana i kao sredstvo za integraciju društva radi umanjivanja i eliminacije unutrašnjih bezbednosnih rizika. To znači da je od kraja XIX veka cilj vojske bio da transformiše pojedince različitih identiteta, Bretonce, Baske, Korzikance, ljude iz različitih regija i da ih učini primarno građanima Francuske, razvijajući kod njih osećaj

patriotizma i pripadnosti kroz upotrebu francuskog jezika. Dakle, francuska vojska već dugo funkcioniše kao sredstvo za ujedinjenje stanovništva u celini (Berg, Wullers, Claves, Settoul & Jacob, 2017).

U Sjedinjenim Državama odavno je usvojen stav da nijednoj manjinskoj društvenoj grupi ne sme da bude uskraćeno pravo (često isticano kao privilegija) da služi svojoj zemlji s oružjem u rukama. Na retorički postavljeno pitanje da li postoji iskrena želja da se muslimani, Afroamerikanci, Latinoamerikanci, žene, gej i transrodni ljudi bore noseći uniformu te države i zastave njenih pobeda, daju se pragmatični, laki i jasni odgovori:

- Da, zato što mnogi od onih za koje bi mnogi možda bili srećniji da to nije slučaj, ne žele dobrovoljno u potrebnom broju da se prijave u vojsku i traže način kako bi izbegli služenje.
- Da, jer regrutni ciljevi ne mogu biti ispunjeni bez manjina i žena.
- Da, i kao najvažnije, grupe različitog sastava su efikasnije od onih sa jednovalentnim sastavom, što su do sada dokazala mnoga istraživanja.

Pored pragmatizma, imati mogućnost da se služi svojoj zemlji jeste privilegija, jer se time pokazuje spremnost da se vreme i trud ulože za svoju zemlju i njene vrednosti. To doprinosi tome da se predstavnici manjinskih zajednica osećaju snažno povezani sa svojom zemljom i njenim vrednostima za koje bi, braneći je, čak dali i život. Oduzimanje ove privilegije od jedne određene grupe, ne iz vojnih već ideoloških razloga, više govori o isključivanju od isključenih budući da, ako je neko kvalifikovan da štiti svoju zemlju, a neki bi radije odbili zaštitu neke grupe isključenih, iako kvalifikovanih za odbranu, to jednostavno znači prihvatanje deficitarne vojske.

Neprihvatljivo je davanje saglasnosti za povećanu opasnost za svoju zemlju, njene vrednosti, porodice i pojedince, samo da se ne bi dozvolilo nekima iz isključenih zajednica da u uniformi svoje zemlje uzmu oružje i brane svoju zemlju.

Na kraju, tu se uopšte i ne postavlja pitanje da li se vole crni, ženski ili transrodni vojnici, već da li su ideološki razlozi odbijanja vojne službe određenim grupama vredni dovođenja u pitanje bezbednost zemlje i nacije. Odgovor na to bi trebalo da bude očigledan (Berg et al. 2017).

Karakteristike opšteg društvenog ambijenta

Tokom savremene istorije postojao je pritisak da se preoblikuju tradicionalni obrasci roda, da se ospore mačo stereotipi i da se dostigne jednaka zastupljenost muškaraca i žena (ravnomernija distribucija) u institucijama sektora bezbednosti, baš kao i u drugim profesijama i institucionalnim ambijentima. Samo po sebi ovo nije neka nova (neobična) ideja, naprotiv: postoje brojni stavovi o ženama u oružanim snagama, ali je malo postignutog konsenzusa kako među feministkinjama tako i unutar javnog mnjenja, pa i u okviru samih oružanih snaga. Postavljaju se pitanja pre svega da li žene uopšte treba da budu, u većoj meri od aktuelno postojeće, angažovane u oružanim snagama, i, ako da, na kojim mestima, sa kojim zaduženjima i ovlašćenjima i u kojim profesionalnim statusima. Pozicije u oružanim snagama su u velikoj meri pod uticajem vojnih, društvenih i kulturnih faktora dominantnih u širem društvu, a tu su i različita shvaćanja specifično ženskih situacija u vezi sa biologijom žena i njihovom odgovornošću u podizanju dece.

Sva ta pitanja i odgovori na njih deo su opšteg društvenog ambijenta u kome se svugde u svetu može konstatovati stalna ženska nejednakost, jer savremena država ženama tradicionalno odbija prava koja su odavno garantovana muškarcima i, povrh toga, daje muškarcima moć nad ženama. „Toliko smo navikli na nisko prisustvo žena na vodećim državnim funkcijama da mi to više i ne vidimo kao umanjivanje sveopšte demokratije“, konstatuje američka autorka Petman (Pettman, 2001). Slična je situacija ženskog marginalnog prisustva i u medijima, koji su jedna od najmoćnijih institucija današnjice, a u kojima dominiraju muškarci. Tako je i u sportu kao areni od najvećeg kulturnog značaja, gde takođe dominiraju muški sportski heroji, takmičari, šampioni, treneri i sportski komentatori. Postoje mišljenja da je zajednička karakteristika učešća žena u obe grane vlasti u današnje vreme kod nas, zakonodavnoj i izvršnoj, da u praksi žene nemaju dovoljno veliki uticaj na donošenje odluka zbog stroge kontrole partijskog i centralizovanog procesa donošenja odluka unutar stranaka i u vladi (Subotić, 2014). Zbog prirode političkih stranaka u Srbiji, kao i tradicionalnog shvatanja uloge žena u društvu, smatra se da poslanice ne donose odluke potpuno samostalno, nego se očekuje da prate naloge stranačkih lidera, muškaraca. Štaviše, zbog partijskocentralizovane prirode odlučivanja u srpskoj politici, političarke često stavljaju partijske interese ispred interesa žena uopšte. Međutim, nema nikakvih dokaza da je to nešto što se događa isključivo ženama, a ne, na primer, istovremeno i njihovim muškim kolegama.

Analogija je prisutna, tako da je nacionalni bezbednosni diskurs tipičan deo visoke muške politike. Državnici, diplomate i vojna elita upravljaju državnim poslovima i takođe vrlo često rado učestvuju u odnosima i procesima u društvu nacionalne države u atmosferi koja je u velikoj meri lišena žena

i specifičnih ženskih interesa za sve teme koje ih se tiču. Akademski disciplina kojoj je namenjeno teorijsko promišljanje i analiziranje tog sveta, međunarodnih odnosa, tek odnedavno je dala mesto feminističkoj analizi bezbednosti u međunarodnim odnosima, i to nerado i nevoljno (Blanchard, 2003: 1290). I za naš politički ambijent se konstatuje da žene nisu uključene u proces donošenja odluka u tradicionalno „muškim“ oblastima, kao što je npr. bezbednost. Štaviše, ženama se ne daju liderske uloge. Najveći izazovi za veće učešće žena u politici jesu: nedostatak specifičnih znanja i političkih veština, nedostatak iskustva i liderstva među ženama i negativni stereotipi o ulozi žene u društvu. Nedostatak za politiku specifičnih znanja i iskustava utiče na samopouzdanje žena i njihovu spremnost da se uključe u politiku. Tradicionalno gledište da je uloga žena mahom vezana za privatnu sferu i sastoji se od brige o deci i ostalim članovima porodice, utiče na način na koji društvo, kao i političari, doživljavaju žene. Shodno tome, od žena u politici se očekuje da prate stroge partijske smernice, a često im se dodeljuju samo tzv. stereotipno shvaćena „ženska pitanja“. Iako se zastupljenost žena (izražena u brojevima) povećava, navedeno ih sprečava da budu uticajnije (Subotić, ur., 2014: 17).

Tokom savremene istorije postojao je pritisak da se preoblikuju tradicionalni obrasci roda, da se ospore mačo stereotipi i da se dostigne jednaka zastupljenost muškaraca i žena (ravnomernija distribucija) u institucijama sektora bezbednosti, baš kao i u drugim profesijama i institucionalnim ambijentima. Samo po sebi ovo nije neka nova (neobična) ideja, naprotiv. Postoje, naime, brojni stavovi o ženama u oružanim snagama, ali je malo postignutog konsenzusa kako među feministkinjama tako i unutar javnog mnjenja, pa ni u okviru samih oružanih snaga. Postavljaju se pitanja

pre svega da li žene uopšte treba da budu, u većoj meri od aktuelno postojeće, angažovane u oružanim snagama, i, ako da, na kojim mestima, sa kojim zaduženjima i ovlašćenjima i u kojim profesionalnim statusima. Pozicije u oružanim snagama su u velikoj meri pod uticajem vojnih, društvenih i kulturnih faktora dominantnih u širem društvu, a tu su i različita shvatanja specifično ženskih situacija u vezi sa biologijom žena i njihovom odgovornošću u podizanju dece.

Analogija je prisutna, tako da je nacionalni bezbednosni diskurs tipičan deo visoke muške politike. Državnici, diplomate i vojna elita upravljaju državnim poslovima i takođe vrlo često rado učestvuju u odnosima i procesima u društvu nacionalne države u atmosferi koja je značajno lišena žena i specifičnih ženskih interesa za sve teme koje ih se tiču. Akademaska disciplina kojoj je namenjeno teorijsko promišljanje i analiziranje tog sveta, međunarodnih odnosa, tek odnedavno je dala mesto feminističkoj analizi bezbednosti u međunarodnim odnosima, i to nerado i nevoljno (Blanchard, 2003: 1290). I za naš politički ambijent se konstatuje da žene nisu uključene u proces donošenja odluka u tradicionalno „muškim“ oblastima kakva je npr. bezbednost. Štaviše, ženama se ne daju liderske uloge. Najveći izazovi za veće učešće žena u politici jesu: nedostatak specifičnih znanja i političkih veština, nedostatak iskustva i liderstva među ženama i negativni stereotipi o ulozi žene u društvu. Nedostatak za politiku specifičnih znanja i iskustava utiče na samopouzdanje žena i njihovu spremnost da se uključe u politiku. Tradicionalno gledište da je uloga žena uglavnom vezana za privatnu sferu i da se sastoji od brige o deci i ostalim članovima porodice, utiče na način na koji društvo i političari doživljavaju žene. Shodno tome, od žena u politici se očekuje da prate stroge partijske smernice, a često im se dodeljuju samo tzv. stereo-

tipno shvaćena „ženska pitanja“. Iako se zastupljenost žena (izražena u brojevima) povećava, gore navedeno ih sprečava da budu uticajnije (Subotić, ur., 2014: 17).

Rodni pristup bezbednosti u pravnoj državi

Procesi reorganizacije izloženi su otvaranju većeg broja formacijskih uloga za žene i povećanom uvažavanju profesionalnih kapaciteta uniformisanih žena. Potrebna je analiza promena rodnog sastava i rodnog profila institucija sektora bezbednosti, a posebno oružanih snaga. Očigledno je da se unutrašnja rodna transformacija sektora bezbednosti našeg doba ne svodi samo na mehaničko povećanje broja angažovanih žena u profesionalnom statusu, već se radi i o promenama samog koncepta bezbednosti. U okviru savremenih promena opšteg društvenog ambijenta dolazi do uključivanja žena u tipično muški profesionalni vojni ambijent.

Postoje uticaji i drugih društvenih aktera zainteresovanih za rodnu ravnopravnost u sektoru bezbednosti, pre svega feminističkog pokreta, u kome se sučeljavaju različita shvatanja, posebno u vidu suprotstavljanja antimilitarističkim stavovima, za ukidanje ili smanjenje oružanih snaga. Kroz prizmu promene unutrašnjih rodničkih odnosa doprinosi se afirmaciji oružanih snaga, kao faktora savremenih shvatanja bezbednosti. Potrebno je identifikovati načine na koji žene u oružanim snagama mogu da doprinesu transformativnim procesima rodne rekonceptualizacije bezbednosti, preispitivanjem rodničkih uloga i zahtevom za novim rodničkim odnosima unutar oružanih snaga, kroz proces suprotstavljanja tradicionalno postojećim rodničkim nejednakostima. U tom smislu, navodi se studija slučaja implementacije rodne

ravnopravnosti na primeru Južnoafričke Republike. Žene mogu da koriste svoj glas/uticaj iznutra, doprinoseći rodno egalitarnijoj transformaciji tog sektora. Nakon donošenja Rezolucije SB UN 1325 na globalnom planu, oružane snage i institucije sektora bezbednosti pomeraju se ka ljudskoj bezbednosti, što doprinosi reformama oružanih snaga kao rodno egalitarnije reorganizovanim. „Tradicionalisti“ i dalje tvrde da uključivanje žena u vojne i druge strukture sektora bezbednosti ide na štetu njihove kako organizacione tako i operativne efikasnosti, posebno oružanih snaga. Vreme sve više pokazuje da „rodni“ pristup bezbednosti nije bio ni prebrz, niti suviše ambiciozan.

Uključivanje žena u oružane snage i postizanje ravnopravnije rodne strukture nisu više ni sporni ciljevi niti nova tema studija bezbednosti. Međutim, i dalje se postavljaju pitanja konkretnih uloga, položaja i proporcije inkluzije žena u vojsci. To je još uvek oblast diskusija i sučeljavanja različitih stavova. O tim pitanjima se dosta raspravljalo u drugoj polovini XX veka, i to: pre, za vreme i posle ukidanja muškog monopola nad vojnom profesijom, u njegovoj poslednjoj četvrtini (Perrson, 2011: 80). Činjenica je da su oružane snage svugde u svetu tradicionalno najvećeg i doskora gotovo isključivo muškog sastava, što ponegde još uvek ide do potpunog rodnog ekskluziviteta. Uprkos sve većem broju žena u sastavu savremenih oružanih snaga i njihovim dokazanim sposobnostima za obavljanje velikog broja vojničkih zadataka, vojska ostaje jedan od najupornijih primera ekskluzivno muške društvene institucije (Gustavsen, 2013: 362). Naime, vojska se i dalje u svesti ljudi najčešće povezuje sa tipično „muškim poslovima“, npr. ratnim operacijama, upotrebom vatrenog oružja, odbranom (svojih) ili napadom (tuđih) granica, kasarnskim životom, marševima, artiljerijskim i tenkov-

skim bitkama, vazдушnim desantima, rovovskim borbama i sl. Zbog toga se pitanje žena u vojsci i dalje posmatra u svetlu (pr)ocenjivanja njihovih sposobnosti da u tim „muškim poslovima“ mogu da kvalitetno izvršavaju zadatke i uklope se u ambijent muških kolektiva, uprkos stereotipnom viđenju žena kao fizički slabijih i emotivno nestabilnijih od muškaraca. Davanje odgovora na ta pitanja obezbeđuje odgovore na opštija pitanja potencijalnog umanjivanja borbene gotovosti i posledičnog ugrožavanja nacionalne bezbednosti, tj. mogućeg postojanja problema u vezi s proširenim angažovanjem žena u vojsci u smislu umanjivanja operativne efikasnosti.

Žene u muškom ambijentu

Što je vojni konstrukt neke države bliži masovnom formatu vojske to je nivo ženske reprezentacije nižeg nivoa, a višeg je u obrnutoj, profesionalnoj organizaciji vojske. Što je veći procenat obaveznog regrutovanja muškaraca u aktivnim oružanim snagama zemlje, brojačano je niža zastupljenost žena, i u tim oružanim snagama niži je nivo rodne inkluzivnosti, koji pak raste u dobrovoljnoj vojnoj službi. Zastupljenost žena u oružanim snagama veća je u državama u kojima je liberalnija ideologija političkog vodstva, a manja u autoritarnim državama. Takođe, veće je učešće žena u oružanim snagama država sa legitimnim civilnim vladama nego u onima u kojima vojska u državi vrši kontrolu i ima značajan uticaj na političke procese. U pogledu legislativnih uticaja, što je u nekom društvu asimetričnija normativna regulativa rodnih odnosa i što zakoni više podržavaju tradicionalnije koncepcije rodnih razlika to je teže prihvatanje žena u oružanim snagama. U kulturološkom pogledu, što je prisutni-

ji kult muškarca ratnika i „nužnog“ zaštitnika otadžbine s jedne strane, i što su veće porodične odgovornosti prosečne žene s druge strane, manja je zastupljenost žena u oružanim snagama. Tačnije rečeno, veći naglasak na rodnim razlikama vodi većem ograničavanju učešća žena, a više ravnopravnosti u društvenim vrednostima i realnim praksama – većem učešću žena u vojsci.

I dalje može da se konstatuje da, bez obzira na dužinu vremena koje je prošlo od kada su žene dobile osnovna socijalna i politička prava i sve više postajale ravnopravne učesnice javne sfere, one nisu istom dinamikom postigle pozicije moći i ne učestvuju na ravnopravnim osnovama u procesima donošenja odluka. Analogna situacija je i u oružanim snagama: žene su prisutne i sve prisutnije, ali su daleko od pozicija moći i mogućnosti donošenja suštinskih odluka. I u politici je slično, decenijama se smatralo da su vojska i spoljna politika najmanje odgovarajuće za žene. Tri decenije unazad tadašnji američki predsednik Regan na svetskom skupu najvišeg nivoa u Ženevi izjavio je da većina žena ne može da razume (Tickner, 1992) šta se dešava u tada aktuelnim žarištima oružanih sukoba, tj. ko je s kim u sukobu u Avganistanu ili šta se dešava sa ljudskim pravima u zemljama Varšavskog pakta. Uz takve izrečene stavove, svaki napredak za ulazak žena u arenu bezbednosnih tema i poslova je velik. Aktuelni trenutak govori da ni do danas, čak ni približno, nisu dobijene sve bitke za rodnu ravnopravnost u toj oblasti.

Treba imati na umu da je jedna situacija kada žene uđu u zanimanja koja su prethodno definisana kao „muška“, a druga u oblasti u kojima je maskulinitet centralni deo ili čak definicija zanimanja. Muškarci su tradicionalno bili, i još uvek su, većinski vojnici, ali ne samo to, već i vatrogasci, građevinski radnici, rudari, ali i ministri, direktori, ambasa-

dori, predседnici. To su poslovi kod kojih su izraženi zahtevi za „muškim“ atributima kakvi su fizička snaga, spretnost, hrabrost i samopouzdanje, ali i kod kojih dolazi do izražaja tradicionalno muški socijalni kapital (poznanstva, veze, formalne i neformalne mreže podrške, stereotipne profesionalne preference). Sve to su često upotrebljavani argumenti za isključivanje i/ili marginalizaciju žena. To se dešava u mnogim zanimanjima, ali je mali broj zanimanja u kojima je već i sama muškost, tj. svi njeni tradicionalni aspekti, od suštinskog značaja za sposobnost obavljanja konkretnog posla u toj oblasti kao što je slučaj sa oružanim snagama. I ratni sukobi, kao situacija tipične svrhe vojske i njene upotrebe, obično su definisani kao muške aktivnosti, za koje su neophodne visoko cenjene maskuline (muške) osobine.

Inkluzivnost mirovnih procesa

Isto kao i muškarci, žene imaju razne uloge tokom konflikata, od mirotvorki do političkih zagovornica žrtava, ali i boraca i aktera konflikta. Bez obzira na to, u proseku žene doživljavaju konflikt različito od muškaraca. Muškarci čine većinu boraca i verovatnije je da će biti ubijeni u borbi. Manje je verovatno da će žene uzimati oružje, ali gube život u većem broju od indirektnih posledica ratova: raspada društvenog poretka, kršenja ljudskih prava, raznih vidova kriminaliteta i rodno zasnovanog nasilja, širenja infektivnih bolesti i ekonomske devastacije.

Možda zbog ovih jedinstvenih iskustava tokom rata, žene ističu različite prioritete tokom mirovnih pregovora. One često proširuju pitanja koja se razmatraju – vodeći razgovore izvan vojne akcije, moći, linija razgraničenja i teritorije, kako

bi stavile na agendu razmatranja društvenih i humanitarnih potreba kojima zaraćene strane obično ne daju prioritet. Štaviše, žene su ključni akteri u modelu tzv. meke moći, tj. širenja uticaja putem različitih vrsta saradnje u oblastima kulture, nauke, jezika, sporta. One su još uvek nedovoljno iskorišćen resurs, jer mogu da se uspešno suoče sa izazovima uspostavljanja mira posle nasilnih sukoba (Swanee, 2018).

Uprkos tome, još uvek je činjenica da postoji spori porast broja žena od kraja Hladnog rata, jer one još uvek moraju prevladati i vidljive i nevidljive vidove diskriminacije. Neretko se postavlja pitanje koga žene predstavljaju kada se nalaze za pregovaračkim stolom, jer imaju raznovrsne, ukrštajuće (interseksionalne) identitete i različito locirane centre podrške, kao i različite uloge, npr. tehničkih stručnjakinja, predstavnica civilnog društva, liderki zajednice i biračica. Spoljašnja skeptičnost u pogledu legitimiteta žena doprinosi i njihovom sopstvenom osećaju manjka legitimiteta. On se prevazilazi, vidi se na dosadašnjim iskustvima, kroz rano preduzete akcije i izgradnju saveza, što se pokazalo kao korisna strategija za nadvladavanje takvih prepreka. Inkluzivni pristup može biti od vitalnog značaja kako bi se konfliktnim stranama omogućilo raspravljanje i pregovaranje i o uslovima novog nacionalnog poretka i mirnog razrešavanje postojanja dubokih, značajnih razlika, posebno u duboko podeljenim društvima i onima koji su nastali iz sukoba (Tamaru, 2018).

Reformski potencijal za transformaciju sukoba delom zavisi i od toga ko će u njemu učestvovati. Usled sve jačih dokaza da su isključenost i nejednakost između grupa značajan pokretač konflikta i nemira, postoji takođe rastuće priznanje da dobra uprava (državna administracija) zavisi od jakog društvenog savezništva između građana i države. Pored toga, postalo je sve očiglednije da postoji veća verovatnoća da

će mirovni procesi koji uključuju žene i druge tradicionalno marginalizovane grupe uspeti (Tamaru, 2018).

Izgleda uverljivo da je bezbedniji svet moguć samo ako kreatori politike i populacije pogođene konfliktima rade zajedno. Značajno učešće žena posebno može napraviti razliku između neuspeha i uspeha mirovnih sporazuma. Postoji nekoliko razloga zašto je to tako. Žene promovišu dijalog i grade poverenje. One dosledno prevazilaze podele i grade koalicije za mir. One unose različite perspektive o tome šta znače mir i bezbednost i kako se mogu realizovati, doprinoseći sveobuhvatnom razumevanju mira, koji odgovara dugoročnim potrebama, kao i kratkoročnoj bezbednosti (O'Reilly, 2018: 11). Kada žene utiču na odluke o ratu i miru i preuzmu vođstvo protiv ekstremizma u svojim zajednicama, verovatnije je da će krize biti rešene bez upotrebe nasilja. Učešće žena kao rezultat koncepta inkluzivnosti bezbednosti je prediktor, ili ponekada još naglašenije definisano – žene su kao komandant mira (Vogelstein, 2018).

Medijacija je efikasnije sredstvo za obezbeđivanje da se konflikt neće ponoviti u poređenju sa vojnim pobedama. Međutim, i dalje ima mešoviti uspeh: empirijska analiza osam decenija međunarodnih kriza pokazuje da, iako medijacija često rezultira kratkoročnim prekidima neprijateljstava, ona zapravo retko dovodi do dugoročnog mira. Rezultati kvalitativnog i kvantitativnog istraživanja pokazuju da žene mogu promeniti ovu sliku. Studija o 40 mirovnih procesa u 35 zemalja u poslednje tri decenije pokazala je da kada su ženske grupe bile u stanju da efikasno utiču na mirovni proces, skoro je uvek postignut sporazum – samo jedan slučaj predstavlja izuzetak. Kada žene nisu učestvovala, stopa postizanja sporazuma bila je znatno niža. Jednom kada je postignut sporazum, uticaj ženskih grupa takođe je povezan sa mnogo ve-

ćim stopama implementacije. Statistička analiza većeg skupa podataka takođe pokazuje da kada žene učestvuju u mirovnim procesima, verovatnije je da će mir potrajati. Merenjem prisustva žena kao pregovaračica, medijatorki, svedokinja i potpisnica (Vogelstein, 2018) potpisanih mirovnih sporazuma između 1989. i 2011, ova analiza pokazuje da učešće žena ima najveći uticaj na duži rok: za 35% je verovatnije da će sporazum trajati najmanje 15 godina ako žene učestvuju u njegovom stvaranju.

Ključni načini na koje žene poboljšavaju i proces i rezultate mirovnih pregovora jesu ti da žene promovišu dijalog i grade poverenje, premošćuju podele i mobilišu koalicije i grade uticajne ženske mreže. Žene se često smatraju od strane zaraćenih kao poštteni posrednici u mirovnim procesima i postupaju shodno tome. Stranke u konfliktu mogu videti žene kao manju pretnju, jer obično deluju izvan formalnih struktura vlasti i za njih se ne pretpostavlja da učestvuju u mobilisanju borbenih jedinica. To ženama omogućava lakši pristup stranama u konfliktu, koji je često uskraćen muškim liderima.

Istraživanja u svim kulturama pokazuju da je, u proseku, manje verovatno da će žene biti odbacivane ili tretirane s nepoverenjem zbog svoje rase, religije ili etničke pripadnosti od muškaraca, čineći ih na taj način dobro pozicioniranim da se kreću između različitih grupa tokom konflikta. Empirijske studije pokazuju da i muškarci i žene manje strahuju i manje su nepoverljivi prema ženama iz suparničke društvene grupe nego prema muškarcima iz te iste grupe, tako da je verovatnije da će konfliktne strane pre verovati ženama kao posrednicama. Činjenica da će muškarci verovatnije delovati kao konkurenti i agresori u interpersonalnim i međugrupnim odnosima u poređenju sa ženama – takođe može pomoći da

se objasni zašto žene imaju tendenciju da budu viđene, prihvaćene i da deluju kao mirotvorke, a ne kao protivnice ili konkurentkinje za moć.

Osim posredničkih uloga, žene su vešte u izgradnji uticajnih koalicija i mreža u svojim naporima za mir. One često mobilišu različite grupe u društvu, radeći na prevazilaženju različitih etničkih, verskih, političkih i kulturnih podela i na taj način suprotstavljajući otvorenom konfliktu, osiguravajući da učesnici predstavljaju presek verskih, starosedelačkih, mladih i drugih grupa. Pregovaračice sa suprotstavljenih strana ujedinjuju se u svojim naporima da ubede javnost u vrednosti pregovora nad konfliktom. Žene u civilnom društvu, od kojih su mnoge imale decenije iskustva u izgradnji mira, radile su ujedno sa ženskim i muškim zvaničnicima i konstantno gurale elite da nastave svoju potragu za mirom. Primera radi, kada su strane u jednom sukobu pretile da će nasiljem izbeći pregovore 2012. godine, žene su vodile miran protest, vršeći tako efikasan pritisak na one koji su ometali mirovni proces da se vrate za sto (Peters, 2016).

Interesantno je da detaljne studije o 40 mirovnih procesa pokazuju da nijedna ženska grupa nikada nije pokušavala da poremeti ili onemogući mirovni proces. Ovo se ne može reći za druge društvene grupe – u Šri Lanki, na primer, budistički monasi i organizacije civilnog društva mobilisali su se da protestuju protiv mirovnih pregovora.

Činjenica koja doprinosi uspešnosti ženskih mirovnih aktivnosti jeste da je mnogo veća verovatnoća da će žene odbaciti hijerarhije zasnovane na svojoj grupnoj pripadnosti nego što je to slučaj s muškarcima. Analizirajući studije sa više od 50.000 ispitanika u 22 zemlje na pet kontinenata, socijalni psiholozi su otkrili da je to istina u svim kulturama, bez izuzetka. Ova rodna dinamika je naročito značajna za

inicijative traženja načina postizanja mira, s obzirom na to da su mnoge ratove započeli lideri grupa.

Rezolucija SB UN 1325 – Žene, mir i bezbednost

Nijedan aspekt ljudske bezbednosti nije toliko bitan kao bezbednost od fizičkog nasilja. Tamo gde su žene nesigurne u sopstvenim domovima, institucijama i javnim prostorima, mora se postaviti pitanje njihove bezbednosti i tokom služenja u vojsci, gde su ženska ranjivost i izloženost svim oblicima nasilja mnogo veće. Na potrebu uzimanja u obzir ljudske dimenzije sigurnosti i promišljanje bezbednosti iz feminističke perspektive, davno je, već ranih 1990-ih godina, ukazala En Tikner: „... sve dok hijerarhijski društveni odnosi, uključujući i rodne odnose, ne budu izneti na svetlost dana, ne možemo početi da gradimo jezik nacionalne bezbednosti koji govori iz višestrukih iskustava i žena i muškaraca“ (Pratt & Richter-Devroe, 2011: 450).

Pre više od dve decenije, tačnije 31. oktobra 2000, Sa-
vet bezbednosti UN doneo je Rezoluciju 1325, dokument koji predviđa da se, pored država kao tradicionalnih aktera, u mirovne procese i primenu mirovnih sporazuma uključi civilno društvo, a pre svega žene. Rezolucija je poznata pod nazivom „Žene, mir i bezbednost“ i rezultat je inicijative međunarodnog ženskog mirovnog pokreta, a obavezna je za sve zemlje članice Ujedinjenih nacija (Mršević, 2016). Iako se usvojeni tekst razlikuje od početne ideje, a njegova primena je još udaljenija od prvobitnih vizija kreatorke, one nisu prestale uporno da dokazuju da se novcem iz poreza često obilato finansiraju smrt i razaranja, da žene podnose najveći teret militarizma, kao i da su ratovi najveći uzročnici svekolikog

globalnog siromaštva. Rezolucija se koncentriše na učešće žena u mirovnim procesima i u donošenju odluka o miru, na uključivanje rodne perspektive u mirovne procese, na zaštitu žena i devojčica u oružanim sukobima i u postkonfliktnom periodu, itd. Glavna poruka dokumenta je neophodnost izgradnje strategije za ravnopravnost žena i muškaraca, tako da ta strategija postane sastavni deo programa u svim najvažnijim sferama života: političkoj, ekonomskoj, socijalnoj.

Usvajanje rezolucije bilo je motivisano činjenicom da su civili, posebno žene i deca, tokom celog XX veka bili stalna meta ratnih sukoba, što se nastavlja i u ovom veku. U rezoluciji ne samo da se naglašava važnost ravnopravnog učešća žena i njihovog punog uključivanja u sve napore na održanju i promociji mira i bezbednosti već se i ističe potreba za njihovom većom ulogom u donošenju odluka koje se tiču sprečavanja i rešavanja konflikata. Važno je reći i to da osim davanja ženama uloge akterki, ovim dokumentom se prvi put na tako visokom međunarodnom nivou afirmiše tzv. ljudska dimenzija bezbednosti. Time se obogaćuje tradicionalni koncept bezbednosti koji podrazumeva ulaganje znatnih sredstava u vojsku i policiju kao ključne učesnike, dok građani, posebno žene, ostaju manje-više nevidljivi. Ljudska bezbednost je kompleksan pojam i smatra se da postoji više njenih dimenzija. Na primer, Agencija za razvoj i stanovništvo Ujedinjenih nacija (UNDP) uvodi sedam dimenzija ljudske bezbednosti: ekonomsku, prehrambenu, zdravstvenu, ekološku, ličnu, bezbednost zajednice i političku bezbednost. Zbog tih ljudskih aspekata dimenzija bezbednosti, rezolucija poziva na porast učešća žena na svim nivoima donošenja odluka, npr. u sprečavanju i rešavanju konflikata, u posebnoj zaštiti žena u konfliktu, na povećanju podrške ženama koje su aktivne u izgradnji mira, itd.

Posle donošenja Rezolucije 1325 vlade država članica UN, na preporuku generalnog sekretara, pristupile su usvajanju nacionalnih planova za njenu primenu. To je učinila i Evropska unija, dok su OEBS i NATO izradili svoje akcione planove, što je za period 2010–2015. uradila i Srbija. Prime-nom našeg akcionog plana u Srbiji je povećana ukupna za-stupljenost žena u sistemu bezbednosti sa 14,5% u 2010. na 19,7% u 2015. godini. Zastupljeni su i svi oblici edukacije u vojsci i policiji za participaciju žena, pokrenute su inicijative za izmenu postojećih strategijskih i normativnih dokumenata ili za izradu novih, radi sprečavanja nasilja nad ženama, uspešno su vođene medijske kampanje za zapošljavanje žena u operativnom sastavu vojske i policije i prijem devojaka u Vojnu akademiju, Vojnu gimnaziju i Kriminalističko-policijsku akademiju. Posle uspešne primene prvog Nacionalnog akcionog plana, u 2016. je izrađen nacrt drugog takvog dokumenta, koji je Zaključkom Vlade usvojen 19. maja 2017, s težištem na sprovođenju aktivnosti na lokalnom nivou. Jasan je motiv: nema trajnog mira bez žena, niti bezbednosti bez ženskog učešća u kreiranju i održanju mira. Nema ni bezbednih granica ako unutar njih građanke i građani ne žive bezbedno i u miru.

Ostale rezolucije SB UN

Potvrđujući svoju posvećenost kontinuiranom i potpunom sprovođenju Rezolucije 1325 (2000), nastale su i dodatne rezolucije: 1820 (2008), 1888 (2009), 1889 (2009), 1960 (2010), 2106 (2013), 2122 (2013), 2242 (2015), 2331 (2016) i 2467 (2019), takođe na temu žena, mira i bezbednosti, i dalje ističući da se postojeće prepreke njihovoj primeni mogu ukloniti samo

posvećenošću učešću, zaštiti i promociji ljudskih prava žena i doslednom podrškom u izgradnji ženskog angažmana na svim nivoima odlučivanja.

Rezolucija 1820 (2008): Prepoznala je da se seksualno nasilje često koristi kao ratna taktika i da može predstavljati ratni zločin, zločin protiv čovečnosti i/ili čin genocida te da se kao takvo ne može amnestirati. Veće je pozvalo na trenutni i potpuni prestanak seksualnog nasilja protiv civila, posebno žena i devojaka, koje su njime neproporcionalno pogođene, i okončanje nekažnjivosti koju uživaju počinioci, izražavajući pri tome svoju duboku zabrinutost da, uprkos ponovljenoj osudi, seksualno nasilje protiv civila u zamci u ratnim zonama ne samo da se nastavlja nego je u nekim slučajevima postalo široko rasprostranjeno i sistematično. Ova rezolucija izgrađena je na temeljnoj Rezoluciji 1325 (2000), potvrđujući da efikasni koraci za sprečavanje i odgovor na sve oblike seksualnog nasilja mogu značajno doprineti održavanju ili obnovi međunarodnog mira i bezbednosti.

Rezolucija 1888 (2009): Uspostavljena je nova infrastruktura i mehanizmi za unapređenje implementacije ove agende, uključujući stvaranje specijalnog predstavnika generalnog sekretara o seksualnom nasilju u sukobu (SPGS-SVC), stručnog tima za pravilo Zakon i seksualno nasilje u konfliktima (TOE) koji rade iz te kancelarije i posvećeni savetnici za zaštitu žena (VPA) u terenskim misijama. Savet se dalje obavezao da će u mandate mirovnih operacija uključiti posebne odredbe o borbi protiv seksualnog nasilja povezanog sa sukobom. Rezolucija je ohrabрила države članice da povećaju zdravstvenu zaštitu, psihosocijalnu podršku i pravnu pomoć žrtvama seksualnog nasilja povezanog sa sukobom u udaljenim i ruralnim područjima.

Rezolucija 1960 (2010): Uspostavljen režim praćenja i usklađivanja, uključujući specifične aranžmane za monitoring, analizu i izveštavanje o seksualnom nasilju u vezi sa sukobom (MARA), kojim se nalaže popis stranaka u oružanom sukobu koje se verodostojno sumnjiče da su počinile ili da su odgovorne za obrasce seksualnog nasilja u situacijama na dnevnom redu Veća, i pozvao strane u oružanom sukobu da donesu konkretne i vremenski ograničene obaveze u borbi protiv seksualnog nasilja, uključujući zabranu takvih zločina putem jasnih komandnih naredbi, usvajanja kodeksa ponašanja i drugih mera, te istrage o navodnim zlostavljanjima i pravovremene odgovornosti počinilaca.

Rezolucija 2106 (2013): Naglašena prevencija i centralna uloga organizacija civilnog društva u rešavanju zločina, ponavljajući da svi akteri, uključujući ne samo Veće sigurnosti i странke u oružanom sukobu, već sve države članice i entiteti Ujedinjenih nacija, moraju učiniti više za unapređenje sprovođenja ove agende i borbu protiv nekažnjivosti za zločine. Ova rezolucija takođe je potvrdila centralnost rodne ravnopravnosti i ženskog političkog, socijalnog i ekonomskog osnaživanja na napore za sprečavanje seksualnog nasilja u oružanim sukobima i postkonfliktnim situacijama.

Rezolucija 2122 (2013): Zahteva da se nastavi sa uključivanjem, prema potrebi, u procene zemalja CTED-a informacije u vezi sa naporima država članica da se pozabave pitanjem trgovine ljudima i njegovom vezom sa seksualnim nasiljem u sukobima i postkonfliktnim situacijama koje su počinile terorističke grupe kao deo svojih strateških ciljeva i ideologije, a koristile su ih kao taktiku određene strane u oružanom sukobu, uključujući nedržavne oružane grupe označene kao terorističke.

Traži od strana u sukobu da osiguraju da sporazum o prekidu vatre i mirovni sporazum sadrže odredbe koje predviđaju seksualno nasilje u sukobima i postkonfliktnim situacijama kao zabranjeni čin, posebno u odredbama koje se odnose na razdvajanje, i dalje osiguravaju da žene budu prisutne i smisleno učestvuju u političkim pretpregovaračkim i pregovaračkim procesima; i naglašava potrebu za izuzećem zločina seksualnog nasilja iz amnestije i imuniteta u kontekstu procesa rešavanja sukoba.

Rezolucija 2242 (2015): Prepoznaje rad neformalne ekspertske grupe za žene, mir i sigurnost i izražava nameru da se razmotre njene informacije, analize i preporuke, priznajući tako važnu ulogu UN žena u tom pogledu i naglašavajući da seksualno nasilje u oružanim sukobima i postkonfliktnim situacijama i svi drugi aspekti agende „Žene, mir i bezbednost“ i dalje treba da se obrađuju na nivou Saveta.

Rezolucija 2331 (2016): Rešila je vezu između trgovine ljudima, seksualnog nasilja, terorizma i transnacionalnog organizovanog kriminala, utirući put za sistematičnije praćenje i izveštavanje, kao i za poboljšanu razmenu informacija i pravosudnu saradnju. Dalje je potvrdila da žrtve trgovine ljudima i seksualnog nasilja počinjene od strane terorističkih grupa i mreža treba da imaju pravo na službeno obeštećenje kao žrtve terorizma. Priznavanje seksualnog nasilja kao taktike terorizma, koje je sastavni deo strategije zapošljavanja, obezbeđivanja resursa i radikalizacije, formalno je povezalo ovo pitanje sa globalnim akcijama usmerenim na suzbijanje finansiranja terorizma, uključujući i rad relevantnih režima sankcija.

Rezolucija 2467 (2019): Poziva države članice, entitete Ujedinjenih nacija i aktere civilnog društva da se obavežu kako bi sproveli rezolucije Saveta bezbednosti o ženama, miru i bezbednosti uoči 20. godišnjice usvajanja Rezolucije 1325 i kako bi se osiguralo da takve obaveze donesu značajan uticaj na primenu agende za žene, mir i bezbednost i omoguće pojačano praćenje njene primene. Pored toga, podstiče države članice da usvoje i redovno osvežavaju u potpunosti finansirane nacionalne akcione planove za napredak u programu za žene, mir i bezbednost.

U konačnom izveštaju je konstatacija da generalni sekretar nastavi da podnosi godišnje izveštaje Savetu bezbednosti o primeni rezolucija, shodno mandatu, a da u svoju analizu sukoba uključi rodno osetljivu analizu i da nastavi da u svoje izveštaje Savetu uključuje informacije i srodne preporuke o pitanjima od značaja za žene, mir i bezbednost, uključujući seksualno nasilje u sukobima i postkonfliktnim situacijama.

Prepoznajući značaj više od 20 godina postojanja Rezolucije 1325 (2000) i ostalih rezolucija, postignuti napredak je prilika i potreba za daleko većom primenom programa „Žene, mir i bezbednost“, zbog česte nedovoljne zastupljenosti žena u mnogim formalnim procesima i telima vezanim za održavanje međunarodnog mira i bezbednosti, relativno malog broja žena na visokim položajima u političkim, mirovnim i bezbednosnim nacionalnim, regionalnim i međunarodnim institucijama, nedostatka adekvatnih rodno osetljivih humanitarnih odgovora i podrške ženskim liderskim ulogama u ovim okruženjima, kao i nedovoljnog finansiranja, što sve ukupno i dovodi do štetnog uticaja na održavanje međunarodnog mira i bezbednosti.

LITERATURA

- Beta, Tanjug. (8. jul 2016). Britanska vojska ukida zabranu da se žene bore na prvoj liniji fronta. *Blic*. Preuzeto 20. marta 2017, sa <https://www.blic.rs/vesti/svet/britanska-vojska-ukida-zabranu-da-se-ze-ne-bore-na-prvoj-liniji-fronta/flynyer>.
- Berg, L., Wullers, D., Claves, C., Settoul, E. and Jacob, E. (13. October 2017). *Transatlantic Views on Inclusive Security*. Preuzeto 2. maja 2018, sa http://www.gmfus.org/blog/2017/10/13/transatlantic-views-inclusive-security?utm_source=email&utm_medium=email&utm_campaign=10-18-2017.
- Blanchard, E. (2003). Gender, International Relations, and the Development of Feminist Security Theory. *University of Chicago Press Journals*, Vol. 28, No. 4 (Summer 2003), (pp. 1289-1312).
- Domingo, P., O'Neil, T. and Foresti, M. (2014). Women's participation in peace and security, Normative ends, political means. *Briefing 88, Shaping Policy for Development, Politics and Governance Programme at the Overseas Development Institute*. London. Preuzeto 26. Marta 2017, sa <https://cdn.odi.org/media/documents/8961.pdf>.
- Geuskens, I. (30. July 2014). Engendering peace -militarized implementation of the women, peace and security agenda, *Sustainable security*. Preuzeto 8. marta 2018, sa <https://sustainablesecurity.org/2014/07/30/reflections-on-militarized-women-peace-and-security/>.
- Gustavsen, E. (2013). Equal treatment or equal opportunity? Male attitudes towards women in the Norwegian and US armed forces. *Acta Sociologica* 56(4), (pp. 361-374).
- Holt-Ivry, O. (2018). Women, Peace, and Security at the Domestic Level. Council on Foreign Relations 100. *Truman Project*. Preuzeto 7. aprila 2019, sa <https://medium.com/truman-doctrine-blog/women-peace-and-security-at-the-domestic-level-bf63ffed5278>.
- Mršević, Z. (5. novembar 2016). Žene, mir, bezbednost. Beograd: *Politika*.
- Mršević, Z. (4. januar 2017). Žensko pravo na uniformu. Beograd: *Politika*.

- Mršević, Z. i Janković, S. (2018). Inkluzivna bezbednost kao način smanjenja rizika od katastrofa i pratećeg nasilja. U: *Ne nasilju, jedinstveni društveni odgovor*. Ur: Nebojša Macanović. (str. 401– 411). Banja Luka: Centar modernih znanja.
- O'Reilly, M. (8. March 2018). What Women Bring to the Constitution-Writing Table. *Ms•Magazin*. More than a magazine, a movement. Global,justice & law. Preuzeto 24. aprila 2019, sa <http://msmagazine.com/blog/2018/03/08/women-bring-constitution-writing-table/>.
- Perrson, A. (2011). Changing boundaries, defending boundaries. Gender relations in the Swedish Armed Forces. Linköping University Sweden. Faculty of art and sciences. Linköping Studies in Arts and Science, No. 546. Department of Thematic Studies, (pp. 71 – 84). Preuzeto 28. February 2016, sa <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:446480/FULLTEXT01.pdf>.
- Peters, A. (15. November 2016). US House Passes Bipartisan Women, Peace, and Security Act. *Inclusive security*. Preuzeto 14. Marta 2018, sa <https://www.inclusivesecurity.org/us-house-passes-bipartisan-women-peace-security-act/>.
- Pettman, J. J., (2001). 27 Gender Issue. Ed. Baylis and Smith. In: *The globalization of Word Politics*. (pp.582-598). Oxford University Press. Preuzeto 19. marta 2017, sa <http://www2.kobe-u.ac.jp/~alexroni/TR/No.5%20%205.12/Pettman.pdf>.
- Pratt, N. & Richter-Devroe, S. (2011). Critically Examining UNSCR 1325 on Women, Peace and Security, *International Feminist Journal of Politics*. 13:4, (pp.489-503). Preuzeto 26. Marta 2017, sa <https://warwick.ac.uk/fac/soc/pais/people/pratt/publications/intro2011.pdf>.
- Reinke, A. (2016). Gendering Peacebuilding in Post-conflict Northern Uganda. *Journal of Global Initiatives: Policy, Pedagogy, Perspective*, Vol. 10, No. 2, Article 6.
- Subotić, G. (2014). Rezolucija SB UN 1325: Izveštaj civilnog društva za 2014. Kovačica: Dea Dia. (str. 16).
- Swanee, H. (3. March 2018). The Women, Peace, and Security Act: A Rare Milestone. *Women e•news Covering Women's Issues, Changing*

Women's Lives. Preuzeto 4. aprila 2019, sa <https://womensenews.org/2018/03/the-women-peace-and-security-act-a-rare-milestone/>.

Tamaru, N. (2018). Five Strategies for Increasing Women's Influence in Constitution Making, *The International Association of Constitutional Law*, Preuzeto 26. aprila 2020, sa <https://iacl-aids-blog.org/2018/04/26/five-strategies-for-increasing-womens-influence-in-constitution-making/>.

Tickner, J. A. (1992). Gender in International Relations, Feminist Perspectives on Achieving. *Global Security*. New York: Columbia University Press Chapter: Engendered Insecurities: Feminist Perspectives on International Relations.

United States Institute of Peace. (2018). *Securing Their Roles: Women in Constitution Making, A livestream*. Washington, DC: United States Institute of Peace.

Vogelstein, R. (2018). *Inclusion Riders for War and Peace*. Council on Foreign Relations 100. Preuzeto 17. aprila 2019, sa <https://www.cfr.org/blog/inclusion-riders-war-and-peace>.

Inkluzivnost savremenih oružanih snaga

Učešće žena u oružanim snagama savremenog doba

Učešće žena u savremenim oružanim snagama globalna je pojava rastućih razmera, koja unosi sve veću promenu u vojsku. Žene su sedamdesetih godina XX veka počele da ulaze u vojsku sa punim vojnim, profesionalnim statusom, tako da je istorijski obrazac maskulinog ekskluziviteta oružanih snaga doveden u pitanje. Ovaj proces je po nekim skepticima transformacija čak dublja od uvođenja nuklearnog oružja, a po drugima potencijalno je pretećeg karaktera za nacionalnu odbranu. Jasno je da žene u sastavu savremenih oružanih snaga sveta ne predstavljaju više privremenu promenu. Ma kako ponegde još uvek bio neravnopravan status vojnika, ma kako profesionalno segregirane i kulturološki diskriminirane bile, žene više nisu zanemarljive u vojnoj organizaciji. Njihove uloge se sve više šire, do ukidanja poslednjih zabrana učešća žena u borbenim dejstvima.

Muškarci su tradicionalno bili, i u mnogim slučajevima još uvek jesu, većinski vojnici, vatrogasci, građevinski radnici, ministri, direktori, ambasadori. Ipak, jedna situacija je kada žene uđu u zanimanja u kojima je prethodno dominirao muški sastav, a sasvim druga je da uđu u profesionalni domen u kome je maskulinitet centralni, suštinski deo ili definicija zanimanja. To su poslovi kod kojih su zahtevi za „muškim“ atributima kao što su hrabrost, fizička snaga i samopouzdanje

često upotrebljavani kao argument za isključivanje i/ili marginalizaciju žena. Ovo se dešava u mnogim zanimanjima, ali je mali broj zanimanja u kojima je već i sama muškost, tj. svi njeni tradicionalni aspekti, smatrana od suštinskog značaja za sposobnost obavljanja konkretnog posla u toj oblasti, kao što je slučaj sa oružanim snagama (Melissa, 1998).

Činjenica je da su oružane snage svugde u svetu tradicionalno većinski, i do skora gotovo isključivo muškog sastava, što ponegde još uvek ide do potpunog rodnog ekskluziviteta. Čak i sa sve većim brojem žena u sastavu savremenih oružanih snaga i njihovim dokazanim sposobnostima za obavljanje velikog broja, ako ne i većine vojničkih zadataka, vojska ostaje jedan od najupornijih prototipova muške društvene institucije (Segal, 1995: 758) koja se i dalje najčešće povezuje sa stereotipno shvaćenim „muškim“ aktivnostima, npr. ratnim operacijama, upotrebom oružja, odbranom granica i oružanim borbama (Hauser, 2011: 625). I ratni sukobi su obično definisani kao muške aktivnosti za koje su neophodne visokocenjene maskuline (muške) osobine (Carreiras, 2004). Bez obzira na dužinu vremena koje je prošlo od kada su žene dobile osnovna socijalna i politička prava i sve više postajale deo javne profesionalne sfere, one nisu istom dinamikom postigle javne pozicije moći i nisu postale ravnopravni deo tipično muških institucija, kao što su npr. oružane snage. Ipak, što je duže prisustvo žena u oružanim snagama od njihovog početnog pristupa vojnoj karijeri to je viši nivo rodne vojne inkluzivnosti, a pristup novim generacijama vojnika je olakšan.

Istorijski osvrt

Iako su oružane snage nesumnjivo dominantno muška organizacija svugde u svetu, kako u prošlosti tako i danas, istorijske činjenice ukazuju na to da je žensko prisustvo ipak postojalo, ne samo u vidu tradicionalnih vojnih pratilja već i žena koje su na različite načine uniformisane i sa oružjem učestvovala u vojnim pohodima. Što se vojnih pratilja tiče, prisustvo žena na ratištima vekovima je bilo brojno i čak izuzetno značajno. Naime, poznato je da su u periodu od XIV do XIX veka prava „jata“ žena redovno pratila vojne logore i tradicionalno pružala trupama različite usluge, uglavnom logističkog tipa, koje su bile za vojske često od vitalnog značaja. Većina tih vojnih pratilja ipak nisu bile, kako se ponekada s omalovažavanjem navodi, „samo prostitutke“, mada je bilo i njih. Ipak, mnogo više je bilo raznih drugih kategorija i zanimanja, npr. žena koje su bile supruge, verenice ili udovice, sestre i majke vojnika, kao i one koje su imale različite uloge koje su vojsci bile potrebne, npr. kuvarice, vidarice, bolničarke, pralje, švalje, kurirke, sakupljačice raznih informacija, krčmarice, pa neretko i uniformisane naoružane vojnkinje. Kao i vojnici u strojevima, one su po pravilu poticale iz nižih socijalnih slojeva, tako da je rad u vojsci za sve njih, i muškarce i žene, bio izvor egzistencije.

Takođe, postoji više potvrđenih slučajeva (a verovatno mnogo više onih nedokumentovanih) da su npr. tokom XIX veka (u SAD za vreme Građanskog rata) žene sporađično uspevale da izbegnu pažnju regrutnih komisija predstavljaajući se kao muškarci, oblačile uniformu i sa oružjem učestvovala u borbama. Posle 1865. na tu praksu je (barem u Americi) stavljena tačka zahvaljujući instituciji regularne

medicinske provere koju su vršili kvalifikovani lekari (Van Creveld, 2000: 436).

Da li zbog narastanja militarizacije pozadinskih službi koje su pružale neophodnu logističku pomoć ili zbog uvođenja železnice kao osnovnog vojnog transportnog sredstva, postalo je nemoguće za vojne jedinice da besplatno prevoze tu brojnu neformalnu žensku pratnju vojnih logora, tako da je ta praksa postepeno bila prekinuta. Kao rezultat, naoružane jedinice su, kao nikad do tada, postale ekskluzivno muške. Kraj Napoleonovih ratova početkom XIX veka doneo je sa sobom kako eliminisanje poslednjih ostataka tradicionalnih ženskih službi vojne podrške tako i potpuno isključenje žena iz svih vojnologističkih i uniformisanih uloga. Vojske su postale profesionalnije i više birokratske i zbog toga sve više isključivo muškog sastava (Carreiras, 2004).

Uvod u nove vrste odnosa između žena i oružanih snaga, različit od srednjovekovnih vojnih pratilja, i prekretnicu između njih i savremenih oružanih snaga – predstavljala je Florens Najtingejl (Selanders, 2014) sa svojim trupama medicinskih sestara. Motivisane patriotskim i humanitarnim osećanjima, ove žene koje su dolazile iz više i srednje klase kao i njihovo prisustvo u ratnim zbivanjima u XIX veku otvorili su vrata progresivnoj institucionalizaciji logističkih i medicinskih uloga podrške žena oružanim snagama tokom dva svetska rata u XX veku.

Svetski ratovi XX veka i žene u oružanim snagama

Postoji širok konsenzus da upravo Prvi svetski rat predstavlja prekretnicu u smislu vojnog učešća žena. Oko 33.000 žena služilo je u američkim oružanim snagama u Prvom svetskom ratu. Od toga je njih 20.000 bilo u trupama, kao medicinske sestre pri vojsci i mornarici. Mada je interesantno da se službeno nije smatralo da su one u regularnom sastavu ni redovne vojske niti mornarice. Situacije tokom Prvog svetskog rata, tj. različite prakse regrutovanja i vojne službe u Nemačkoj i Velikoj Britaniji, daju zanimljive primere društvene konstrukcije vojnih uloga žena. Nemačka, za razliku od Britanije i drugih zemalja, nije manjak vojno sposobnih muškaraca rešavala oslanjanjem na regrutovanje žena u velikim razmerama, već je angažovala žene za poslove koji su eksplicitno označeni kao civilni. Iako su mnoge žene nosile uniforme, bile pod vojnom komandom i obavljale funkcije koje su se smatrale vojnim kada su ih obavljali muškarci, ipak su ih u Nemačkoj smatrali civilima. Jasno je da je u oba svetska rata kod Nemaca postojala duboka istorijska i kulturna odbojnost prema angažovanju žena u vojne svrhe. Taj nemački obrazac odbijanja prisustva žena u oružanim snagama u bilo kom sem u marginalnom, poželjno civilnom kapacitetu, važan je momenat kako bi se shvatilo dugotrajno isključivanje žena iz vojnih pozicija u savremenom Bundesveru XX veka, praktično sve do 2000.

U Velikoj Britaniji žene su se dobrovoljno javljale i bile regrutovane i u civilnu i u vojnu službu. Tokom rata, mogle su da budu angažovane na sve većem broju pozicija, uključujući i neke netradicionalne, poput popravki vojnih vozila (u mehaničarskim radionicama), transporta robe i podataka, radarske službe i protivvazdušne odbrane (Goldman and

Stites, 1982: 30). Ipak, uniformisane žene su još uvek imale status neborkinja i bile linija razdvajanja između boraca/kinja i neboraca/kinja. Uglavnom su se borcima smatrali oni koji upotrebljavaju vatreno oružje. Žene su, shodno tom shvatanju, obavljale sve poslove u vezi sa opsluživanjem protivavionskog oruđa, osim stvarnog ispaljivanja: prenosile su municiju, čistile i održavale, pa čak i punile oruđa, ali ipak, njihovo delovanje je bilo ograničeno na pripremu i kontrolu otvaranja vatre, a da bi se nastavio neborački status ženskog osoblja, one nisu smele da pucaju iz oruđa koje su punile. Bilo je potrebno da to uradi muškarac (Segal, 1995), čime se navodno sprečavalo da, kako se tada smatralo, one „ne pogube same sebe“ (Goldman and Stites, 1982: 30). Doduše, ratna propaganda je pozivala žene da prihvate, za njih tada nepoznat, rad u okviru oružanih snaga. Ali ne treba ispustiti iz vida da su ti apeli bili deo nacionalističkog i militarističkog diskursa, koji je po svojoj prirodi takav da nikada ne menja, već, naprotiv, ojačava i po potrebi ponovo uspostavlja patrijarhalne rodne odnose ženske podređenosti. To je dovelo do toga da su te novoosvojene uloge žena u oružanim snagama bile vremenski ograničene (Carreiras, 2004). Ovi korpusi žena su rekonstituisani tek kasnije, dolaskom Drugog svetskog rata, ali tada u znatno uvećanom broju. Poznato je i iskustvo britanske *Women's Land Army*, kako se zvala civilna služba uniformisanih žena regrutovanih da obavljaju poljoprivredne poslove na selu pod vojnom komandom i tako obezbede proizvodnju hrane u situaciji dok su muškarci masovno bili regrutovani u vojsku. Ovo iskustvo se nastavilo i u Drugom svetskom ratu u još u većem obimu, bazirano na dobrom iskustvu iz prethodnog rata (WLA, 1940).

Slučaj SSSR-a je u to doba bio priličan izuzetak, jer su tamo žene činile isključivo ženski borbeni bataljon, poznat

kao „Bataljon smrti“. Uspostavljanje ovog bataljona 1917. godine, koji je formirala privremena vlada, bio je prvi slučaj u modernoj istoriji da su žene služile u borbenoj jedinici formiranoj samo od žena. Svrha ovog bataljona bila je da pruži vojnicima primer patriotizma, i da kao model vojničke hrabrosti i sposobnosti služi kao osuda muškog dezertiranja i pojava njihovog bratimljenja sa neprijateljem. I u savremeno doba predstavljanje naoružanih žena marketinški je često slično upotrebljavano kako bi se mobilisali muškarci za borbu. Predstava revolucionarki u drugoj polovini XX veka u Africi, Aziji i Latinskoj Americi, koje nose dete u jednoj ruci i pušku u drugoj, kao savremeni eho ove prakse, bila je korišćena za promociju mobilizacije muškaraca za oružani sukob. Implicitna poruka ovih slika „da se čak i žene bore“ bila je oblik moralne ucene muškaraca da stupe u vojnu službu, ali je takođe imala i ulogu eksplicitne demonstracije odlučnosti jedne nacije na samoodbranu.

U Drugom svetskom ratu, nedostatak muškaraca i izveštaji o dragocenim učincima žena u oružanim snagama drugih zemalja, naveli su SAD da postepeno uključe oko 350.000 žena u svoje vojne aktivnosti. Napad na Perl Harbor je rezultirao stvaranjem Pomoćnog korpusa ženske armije.³ Žene su obično služile na poslovima zdravstvene nege i administracije, koji su zapravo bili uglavnom slični tadašnjem radu žena u civilu, ali one su takođe služile i u svim ostalim, za žene netipičnim neborbenim poslovima (zadacima). Tih 350.000 žena koje su služile u Drugom svetskom ratu smatrale su tada samo privremenom podrškom da bi se oslobodilo što više muškaraca za borbu i omogućilo vojnim vlastima da

3 Skraćenica na engleskom: WAAC – the Women’s Army Auxiliary Corps i rezervnog sastava žena pri mornarici SAD Women Accepted for Volunteer Emergency Service (WAVES).

ih angažuju u borbenim dejstvima (Harell and Miler, 1997). Primer iz Drugog svetskog rata je i postojanje Američke službe pilotkinja.⁴ Ove žene su upravljale vojnim avionima, a 38 njih je poginulo na službenoj dužnosti, mada su tretirane kao civili. Kongres im je odobrio status (i privilegije) vojnih veteranki tek 1977. godine, što je interesantan primer dekonstrukcije diskriminativnog društvenog statusa, u skladu sa aktuelnim vrednostima (Segal, 1995).

U Italiji, Musolinijeva vlada je 1944. stvorila *Servizio Ausiliario Femminile* (SAF), koja je uključivala i do 5 000 članica. Stvaranje ovog korpusa sastavljenog samo od žena, prvog i jedinog u istoriji italijanskih oružanih snaga, rezultat je spontanog procesa mobilizacije, iniciranog od strane partijske baze na nivou provincija. Prema pravilima, ove žene su mogle samo da obavljaju funkcije u nenaoružanim službama podrške. Pad fašističkog režima u aprilu 1945. godine označio je i kraj ove kratke ženske italijanske vojne epizode, koja je u to doba bila smatrana jednom od grešaka tog rata.

Kao što je bilo i tokom Prvog svetskog rata, prisustvo žena je posebno bilo značajno u oružanim snagama Sovjetskog Saveza. Naime, u Drugom svetskom ratu je učestvovalo oko 1,5 miliona žena, od čega je 800.000 njih bilo angažovano na borbenim zadacima u Crvenoj armiji. SSSR je bio spremniji da koristi žene nego bilo koja druga država, ponajpre zbog ogromne potrebe za ljudstvom, ali i uz značajnu podršku komunističke ideologije rodne ravnopravnosti. Zbog nedostatka muškaraca i proširenja sukoba, milion i po žena je regrutovano da služi na svim pozicijama u svim rodovima, uključujući i pešadiju, oklopne jedinice, artiljeriju i protivvazдушnu odbranu. Ipak, ne treba smetnuti s uma da su one činile mali

4 The American WASPs – Women's Airforce Service Pilots.

deo u odnosu na ceo tadašnji sovjetski vojni personal (dva do tri procenta). Kao i žene u drugim državama, mnogo njih je služilo ili na administrativnim poslovima ili kao medicinsko osoblje – uglavnom su bile medicinske sestre i doktorke (Van Craveld, 2000: 438). Učešće žena SSSR-a u borbenim zadacima bilo je sve do Zalivskog rata jedini primer učešća velikog broja žena u borbenim dejstvima u međunarodnom ratu.

U Velikoj Britaniji je 1943. bilo više od 450.000 žena u oružanim snagama, od kojih su njih 125.000 između 1941. i 1945. bile regrutovane za vojnu službu, što je predstavljalo 9,6% ukupnih vojnih snaga (Harrell and Miller, 1997). To je bila jedna od retkih zemalja, zajedno sa Nemačkom, Sovjetskim Savezom i kasnije Izraelom, koja je u vreme rata pokrenula sistem opštenacionalnog regrutovanja žena. Druge zemlje, kao što su Kanada, Francuska ili Nemačka, takođe su koristile žene u svojim oružanim snagama, ali u ograničenijem broju i ne po sistemu obavezne regrutacije.

Isključenje žena i proces istorijske i kulturne amnezije

Neporeciva je istorijska činjenica sistematsko, oficijelno učešće žena kao boraca u revolucijama, oslobodilačkim ratovima, partizanskom ratovanju, kao i u pomoćnim ulogama u redovnim međunarodnim ratovima tokom XX veka. Tako, sa izuzecima uglavnom u sovjetskoj Crvenoj armiji, tokom dva svetska rata žene nisu nosile oružje, niti su učestvovalе u borbenim dejstvima. Međutim, u svim ovim slučajevima, na kraju rata se od njih očekivalo da se odreknu vojnog statusa (takođe i pripadajućih vojnih privilegija) i vrate se svojim, za žene tradicionalno domaćim ulogama. Nove uloge žena u

oružanim snagama tokom svetskih ratova očigledno su bile samo ograničenog trajanja. Na kraju sukoba njihovo prisustvo je ostalo samo u tragovima u većini zemalja i preovladavalo je pravilo isključenja i izostavljanja. Žene su svugde generalno odmah demobilisane nakon završetka sukoba, ali je, za razliku od drugih zemalja u kojima su neke od njih ipak i u mirnodopskim vremenima ostale u oružanim snagama sa specijalnim statusom, prisustvo žena i u oružanim snagama u SSSR-u postalo irelevantno.

U Sovjetskom Savezu, kao i u Jugoslaviji, Italiji i Francuskoj, mnoge žene su učestvovalе u različitim pokretima otpora koje su vodili isključivo muškarci. U tim ulogama bile su izložene svim ratnim opasnostima i nedaćama kao i muškarci, podnosile sve teškoće kao i muškarci i često ginule sa muškarcima. Ipak, kada je dolazilo do otvaranja vatre na okupatore ili do dizanja objekata ili transportnih sredstava u vazduh, žene su ipak ostavljane u pozadini. One su retko učestvovalе u stvarnoj razmeni vatre sa neprijateljskim snagama na prvim borbenim linijama, između ostalog i zato što oružja nikada nije bilo dovoljno te je davano prioritarno muškarcima (Van Creveld, 2000: 439).

Paralelno sa demobilizacijom žena po završetku ratova i njihovog lišavanja veteranskih prava i privilegija, razvijao se i proces specifične kulturne amnezije, svesnog previđanja koje je išlo do stvarnog zaborava doprinosa žena tokom vanrednih, ratnih situacija. To je bivalo tako sve dok se ne pojavi nova vanredna situacija u vidu pretnje nacionalnoj bezbednosti, zatim se istorija ponavlja, a mogućnost angažovanja žena u oružanim snagama ponovo otvara (Enloe, 1980: 44). Naime, kada su oružanim snagama potrebne žene, ponovo se evociraju sećanja na njihova prethodna vojna učestvovanja, na celu istoriju ženskog angažmana u oružanim snagama,

njihova herojska dela i herojske likove, kako bi se pokazalo da one u svakoj vojsci mogu efikasno da obavljaju dužnosti na mnogo različitih pozicija (Carreiras, 2004).

U stvari, učešće žena u vojsci počelo je da se potiskuje, ograničava i minimalizuje odmah, još od prvog momenta kada je u savremeno doba počela rodna integracija u vojsci, odnosno kada je postalo jasno da žene imaju kapacitete da ispune kriterijume potrebne za sve vojne rodove (Harrel and Miller, 1997). Istorija vojnog učešća žena ipak pokazuje da su one sistematski bile isključivane iz borbenih dejstava u ratu ili su u njima učestvovala samo u izuzetnim okolnostima. Ali, i kada su bile uključene, njihovo učešće je na istorijskom planu često bilo nevidljivo i samim tim nepostojeće (Mršević i Janković, 2017c: 158). To delimično „slepilo“ istoričara vezano za vojne uloge žena takođe je objašnjavano dominantnim metodološkim pristupom većine vojne historiografije, koja pretežno beleži borbe. Kako Mekdonald kaže: „Veći deo pisane istorije je predstavljanje ratovanja, osvajanja i revolucije, vođenih bitaka i potpisanih ugovora, vojnih i političkih taktika, velikih vođa, heroja i neprijatelja. U ovakvoj istoriji, žene retko figuriraju“ (MacDonald, Holden and Ardener, 1988). Prisutan je bio, naravno, kao i u današnje vreme, iracionalni rivalitet muškaraca nespremni da se suoče sa činjenicom da su žene sposobne da ravnopravno obavljaju vojne zadatke sa istom uspešnošću i profesionalizmom kao bilo koji prosečni vojnik muškarac. Zato je važno analizirati faktore koji doprinose povećanoj zainteresovanosti žena za profesionalnu vojnu službu, a jedan od njih su primeri uspešnih ženskih vojnih karijera.

Prakse i iskustva uključivanja žena u oružane snage

Zakoni savremenog doba u nizu zemalja menjaju situaciju tradicionalnog odsustva žena u oružanim snagama, doprinoseći svojom normativnom snagom otvaranju vojnih vrata ženama, bilo da se radi o antidiskriminativnoj regulativi tržišta rada bilo o promeni sistema. Ipak, i one su obavezno regrutovane ka dobrovoljnoj vojsci. Iza tih zakonskih odredaba stoje određene potrebe, npr. iskustva drugih zemalja pokazuju da su zahtevi za vojnim osobljem najvažniji faktori povećanog vojnog angažovanja žena, uporedno sa kulturološkim (zakonima regulisanim) vrednostima jednog društva koje podržavaju rodnu ravnopravnost. Potreba vojke za osobljem bila je pokretačka snaga koja stoji iza širenja vojne uloge žena kroz istoriju mnogih zemalja širom sveta, ali zakoni koji podržavaju rodnu ravnopravnost takođe doprinose i verovatno će u budućnosti imati sve veći uticaj na vojnu inkluziju žena.

Godina ulaska žena u vojni sastav	
SAD	1948.
UK	1949.
Kanada	1951.
Nemačka	1975.
Norveška	1977.
Holandija	1979.
Španija	1988.
<i>Izvor: NATO</i>	

Opšti trend povećanja prava žena u XX odrazio se i na promene u politici prema angažovanju žena u vojsci. Proširenje učešća žena kao civilne radne snage postao je globalni društveni trend. Od 1970-ih, rodna diskriminacija svugde je kritički dovedena u pitanje i učešće žena na tržištu rada brzo se proširilo. Istovremeno, stavovi vojnih lidera prema ženama vojnicima su se takođe menjali, pa je npr. 1970. vojni establišment u SAD još uvek bio nevoljan da se žene upisuju na vojne akademije, što se vrlo brzo promenilo, već 1972. godine. Naime, u Sjedinjenim Američkim Državama 1973. vojska je sve više trpela nedostatak kvalifikovanih muškaraca, a Kongres je usvojio Amandman o jednakim pravima 1972. Te dve okolnosti direktno su doprinele otvaranju vrata vojne službe ženama u toj zemlji. Upravo je Amerika postala primer uspešne prakse angažovanja žena, pre svega zemljama članicama NATO-a, pa i nizu drugih zemalja svih kontinenata.

Američko iskustvo

Smatra se da je istorija žena u vojsci SAD stara koliko i sama Amerika,⁵ ali je vojna služba u Americi bila dugo namenjena samo muškarcima. Žene trenutno čine oko 13% vojske Sjedinjenih Država. Nesumnjivo je da su žene ne samo uspešno prodrle u vojnu hijerarhiju na mesta na kojima bi ih bilo teško zamisliti pre samo deset godina, već su na tim mestima dokazale da imaju sposobnosti neophodne da budu angažovane i na komandnim pozicijama u oružanim snagama.

5 Žene su se borile često maskirane kao muškarci u regularnim jedinicama. U Prvom i Drugom svetskom ratu one su služile u različitim kapacitetima i najčešće su bile angažovane kod kuće u SAD kako bi se muški članovi vojske oslobodili za službu u inostranstvu.

Veliki broj žena je u Sjedinjenim Američkim Državama služio u oružanim snagama tokom Drugog svetskog rata. Treba napomenuti da su žene služile u svim rodovima izuzev u neposrednoj borbi i radile su i za civilna zanimanja na za žene netipičnim zadacima, npr. na pakovanju padobrana, zatim i kao avio-mehaničarke i artiljerijske instruktorke. Iako su žene i dalje bile grupisane u nekoliko radnih kategorija, ratna neophodnost otvorila je za njih i druge poslove. Tokom rata, potreba za osobljem bio je glavni faktor u širenju uloge žena, ali isto tako značajan doprinos imale su i patriotske želje žena da doprinesu ratnim naporima svoje zemlje, kao i njihov pritisak da im se ratni doprinosi službeno ozvaniče.

Posle rata, buduća uloga žena u vojsci dovedena je u pitanje. Iste godine kada je predsednik Truman omogućio rasnu integraciju, Kongres je 1948. godine usvojio i Zakon o integraciji žena u oružanim snagama (Women's Armed Services Integration Act),⁶ koji je po prvi put omogućio ženama da budu profesionalni vojnici, ali im je istovremeno postavio i veoma specifična ograničenja. One nisu mogle da sačinjavaju više od 2% ukupnog broja regrutovanih vojnika. Proce-
nat žena oficira nije smeo da iznosi više od 10% svih činova. Nijedna žena nije mogla da bude na komandnom položaju,

6 The Women's Armed Services Integration Act usvojen je 1948. godine i potpisao ga je predsednik Truman. To je zakon koji se smatra pravnom prekretnicom jer je ženama po prvi put zakonski dozvoljeno da služe kao redovne pripadnice oružanih snaga SAD. Zakon je odredio da za njih važe isti propisi koji važe za sva vojna lica, kao i da imaju pravo na iste pogodnosti, uključujući i boračka davanja namenjena veteranima. Pre usvajanja tog zakona o integraciji žena u oružane snage, one su mogle da služe u vojsci samo u vanrednim situacijama, i tada obavezno samo u specijalnim jedinicama namenjenim samo ženama. Jedine žene prihvaćene u vojsci u redovnoj službi bile su medicinske sestre, koji su služile i u ratu i u miru. Žene u vanrednim situacijama nisu mogle da služe na većini pozicija namenjenih muškarcima, i čim bi kriza bila završena, one su otpuštane, često bez ikakvih nadoknada.

da stekne čin generala niti da ima stalni čin viši od potpukovnika. Ovaj zakon je takođe izričito zabranio ženama da dobiju zaduženja na avionima ili plovilima angažovanim u borbenim misijama.

U protekle četiri decenije postepeno su se u američkoj vojsci otvarala vrata ženama. Čuveni dvoprocentni „stakleni plafon“, ograničenje da žene nisu mogle da sačinjavaju više od dva posto od ukupnog broja regrutovanih snaga, kao i određena ograničenja vezana za unapređenje u službi – ukinuti su 1967. godine. Tek su 1970. žene počele da postepeno budu angažovane kao integrisane članice oružanih snaga, te ranije gotovo potpuno ekskluzivno muške vojne organizacije.

Iz takve ideologije rodniih podela koja vojnu službu tretira kao domen muškaraca, a muškost kao neophodnu osobinu na osnovu koje muškarci postaju vojnici, proizilaze i institucionalne i međuljudske barijere za žene u oružanim snagama.

Korpus za obuku rezervnih oficira (ROTC)⁷ 1972. godine otvoren je za žene. Prva žena je primljena 1976. na Vojnu akademiju SAD West Point. Ženama u mornarici je 1978. omogućena služba na neborbenim brodovima, ukinut je poseban Armijski korpus žena, a njegove pripadnice su raspodeljenje u druge korpusе zajedno sa muškarcima.

U kasnim 1970-im i ranim 1980-im godinama, američka vojska je eksperimentisala integrisanom osnovnom obukom polova, što podrazumeva da su žene i muškarci zajedno dobijali osnovnu vojnu obuku. Blokovi spavaonica su bili odvojeni, ali na nivou odreda žene i muškarci su obučavani zajedno. Vojska SAD je vratila osnovnu vojnu obuku odvojenu po polovima 1983. Prema rečima visokog vojnog

7 ROTC – the Reserve Officers' Training Corps.

zvaničnika pri Komandi SAD za obuku i doktrinu koji je bio uključen u proces odlučivanja o ovom pitanju, glavni razlog za okončanje integrisane obuke polova jeste percipirani problem „bratimljenja između žena i muškaraca vojnika i vojnikinja, čime je umanjivana muška ekskluzivnost i samim tim i muškost kao osobina neophodna za vojsku“. Međutim, javna priča je fokusirana na verovanju da je prisustvo žena spustilo standarde osnovne obuke, čime je obuka muškaraca postajala lakša, a što je u najboljem slučaju bio u stvarnosti tek sekundarni problem.

Radna grupa o ženama u vojsci pri Ministarstvu odbrane 1988. preporučila je za primenu tzv. pravilo rizika⁸ kojim bi se zabranio pristup ženama u jedinice i na pozicije u kojima je „rizik od izlaganja direktnoj borbi, neprijateljskoj vatri ili od zarobljavanja jednak ili veći od onog koji postoji u pomoćnim borbenim jedinicama na istoj teritoriji operacija“.

Ipak, dve žene su 1989. bile na čelu svojih jedinica u borbi u Panami. Prva žena je komandovala ratnim brodom 1990. Najveći prodor se desio 1991, u ratu u Persijskom zalivu, kada je velik broj žena sa svojim jedinicama, došavši u borbene zone, stvarno i učestvovao u borbama. Da nije bilo iskustvo rata u Persijskom zalivu 1991, koji je pažnju javnosti skrenuo na uspešno učešće žena i njihove dokazane kapacitete za vojnu službu, postojao bi još veći pritisak da se vojne uloge žena smanje. Zaista, Zalivski rat povećao je politički pritisak da se uklone prepreke koje žene imaju za angažovanje u borbi. To je jasno dovelo do direktnog ukidanja zakona iz 1948. koji je zabranjivao ženama pristup borbenim avionima i doprineo otvaranju i pomorskih borbenih brodova

8 The rule „excluded women from noncombat units or missions if the risks of exposure to direct combat, hostile fire or capture were equal to or greater than the risk in the units they supported.“

za žene. Povrh toga, pogodna klima za ove promene bilo je i već prilično promenjeno društvo, koje se kretalo ka rodnoj ravnopravnosti prolazeći kroz dramatične kulturne i strukturne trendove (Segal, 1995).

Politika Ministarstva odbrane o postavljanju žena nastavljena je u tri faze – prva sa fokusom na avijaciju, zatim na borbene zadatke pri mornarici i, odnedavno, na kopnene borbene zadatke. U aprilu 1993, nakon što je Kongres ukinuo zakon kojim je ženama zabranjeno da budu postavljene u službu na borbenim avionima, tadašnji sekretar odbrane Aspin usmerio je oružane snage ka cilju da se ženama omoguće dodatna profesionalna specijalizacija i zadaci. Posebno, žene su došle u obzir da budu birane za borbene zadatke u avionima koji učestvuju u borbi. Sekretar Aspin je takođe usmerio sekretara mornarice da otvori još pozicija za žene na neborbenim plovilima i da razvije propise kojima bi ukinuo ograničenja postavljanja žena po Zakonu o mornarici. Ostalo je jedino da žene ne bi trebalo da budu dodeljene jedinicama koje su angažovane u direktnim kopnenim borbama.

Kongres je omogućio drugu fazu u novembru 1993, kada je ukinuo ograničenja iz Zakona o mornarici. Zakon iz novembra 1993. takođe zabranjuje otvaranje dodatnih borbenih položaja za žene bez dozvole Kongresa. Taj zakon zahteva da se 30 dana unapred podnesu predložene izmene politike raspoređivanja žena u borbenim jedinicama, borbenim avionima i borbenim brodovima i 90 dana unapred u pogledu bilo kakve promene vezane za „Politike isključenja iz direktnih kopnenih borbenih dejstava“. Sekretar odbrane je podneo tri takva izveštaja. Traženo je otvaranje položaja u borbenoj avijaciji za žene i dodatne pozicije na neborbenim brodovima 21. januara 1994. Već narednog meseca, četvrtog februara 1994, Kongres je obavešten o namerama ovog mini-

starstva da se ženama omogući da budu stalno dodeljene po-vršinskim borbenim plovilima kao rezultat ukidanja Zakona o isključenju boraca u mornarici. Ta promena je otvorila više od 136.000 novih radnih mesta u mornarici i za muškarce i za žene. U isto vreme, Kongres je ustanovio važne smernice za integraciju žena u prethodno nedostupna zanimanja, kada je takođe traženo od sekretara odbrane: a) da obezbedi da se kvalifikacija i kontinuitet u oblastima rada u vojnoj službi procenjuju na osnovu zajedničkih, odgovarajućih standarda performansi, a ne po osnovu rodne pripadnosti, b) da se uzdržava od korišćenja rodni kvota, postizanja rodni ciljeva ili „plafona“, izuzev ako je izričito ovlašćen od strane Kongresa i c) da se uzdržava od promena standarda zanimanja koji jednostavno povećavaju ili smanjuju broj žena u oblastima rada u vojnoj karijeri.

Sledeći korak je usledio u junu 1994, kada je sekretar odbrane objavio definiciju direktnih kopnenih dejstava i s tim u vezi „pravilo zadatka“⁹ i najavio da je ukinuo „pravilo rizika“ (Kamarc, 1996), s tim da je to sve stupilo na snagu 1. oktobra 1994. Direktna kopnena borbena dejstva bila su definisana kao angažovanje koje podrazumeva kontakt s neprijateljem na terenu, s pojedinačnim oružjem ili oruđem koje opslužuje posada, kada su izloženi neprijateljskoj vatri i sa velikom verovatnoćom direktnog fizičkog kontakta sa osobljem neprijateljske sile. Direktna kopnena borbena dejstva odvijaju se duboko unutar bojnog polja prilikom lociranja i približavanja neprijatelja kako bi ih porazili vatrenim dejstvima, manevrima ili u taktikama iznenađenja i šok-efekti-

9 Sekretar odbrane je opozvao pravilo rizika rečima: „Vojna lica su podobna za raspoređivanje na sve pozicije za koja su kvalifikovana osim što će žene biti izuzete od zadataka u jedinicama ispod brigadnog nivoa čija je primarna misija da budu angažovani u direktnim kopnenim borbama.“

ma. Memorandum je takođe naložio da ovo uputstvo može biti korišćeno samo da proširi mogućnosti za žene i da se ne može koristiti za ukidanje jedinica ili pozicija (službi) koje su ranije bile otvorene za žene.

Kongres je 28. jula 1994. bio obavešten da će „pravilo rizika“ Ministarstva odbrane¹⁰ biti ukinuto i da će službe otvoriti dodatne neborbene pozicije i karijerne oblasti za žene, s tim da stupe na snagu i počnu da se primenjuju od 1. oktobra 1994. Ova smernica je uspostavila okvir za zapošljavanje žena, u kojem ministarstvo i danas radi. U okviru sadašnje politike, žene imaju pravo da budu razmeštene na sve pozicije za koje su kvalifikovane, osim što su isključene iz zadatka pri jedinicama ispod nivoa brigade čija je osnovna misija da se uključe u direktne kopnene borbe. Rezultat ovih zakonskih i političkih promena u periodu od 1992. do 1994. jeste dvostruk: prvo, otvorena su nova radna mesta i stručna zaduženja za žene i, drugo, jedinice koje su ranije bile zatvorene za žene zbog pravila rizika postale su otvorene (Harrell and Miller, 1997).

Kraj Hladnog rata¹¹ smanjio je potražnju za vojnim osobljem. Moguća posledica bila bi usporavanje (pa čak i ukidanje) trendova ka povećanim vojnim ulogama za žene u SAD da iste godine nije bilo rata u Persijskom zalivu,¹² sa pažnjom javnosti usmerenom na uspešno učešće žena. Postojao bi nesumnjivo veći pritisak da se smanje vojne uloge žena. Ipak, Zalivski rat je povećao politički pritisak u suprotnom

10 DoD – the Department of Defence

11 Iako je kraj Hladnog rata naziv za čitav period, kao njegov simboličan kraj smatra se 1991. godina, kada se raspao Sovjetski Savez.

12 Persijski ili Zalivski rat vođen 1991. godine jeste sukob između Iraka i koalicionihi snaga 34 države pod mandatom Ujedinjenih nacija i vođstvom Sjedinjenih Država, s ciljem da se proteraju iračke snage koje su okupirale Kuvajt.

pravcu: da se uklone prepreke koje žene imaju u borbi. To je dovelo do direktnog ukidanja zakona iz 1948, koji je zabranjivao ženama pristup borbenim avionima i doprineo otvaranju pomorskih borbenih brodova. Klima za ove promene je i promenjeno društvo, koje je prolazilo kroz dramatične kulturne i strukturne trendove na svom putu ka rodnoj ravnopravnosti (Segal, 1995).

Švedsko iskustvo (Pettersson, 2008: 192)

Uprkos rodnim ograničenjima u vojnoj profesiji, žene su bile prisutne u švedskim odbrambenim snagama još od XIX veka, radeći kao kuvarice i administrativno osoblje, a ostalo je zabeleženo da su radile i na proizvodnji čaura. I danas, većina žena u švedskim oružanim snagama zapravo se i dalje nalazi izvan vojne struke: i one rade kao sekretarice, tehničarke, kuvarice i menadžerke. Vojna profesija bila je poslednje muško zanimanje i muški monopol koji je kao takav ukinut na švedskom tržištu rada (Sundevall, 2006: 88). Pored toga, vojska predstavlja arhetipski simbol muškosti, karakterisan fizičkom snagom i agresivnošću. Švedska je primer kako promena propisa kojima se garantuje rodna ravnopravnost, postaje faktor promena rodnog sastava oružanih snaga. Naime, efekti švedske politike rodne ravnopravnosti otvorili su vrata ženama u vojnoj profesiji kao jednom od poslednjih bastiona muškosti na švedskom tržištu rada. Zahtevi koji proističu iz politike rodne ravnopravnosti ukazuju na značaj povećanja rodne ravnopravnosti i povećanje broja žena u vojnoj profesiji. Ipak, 2006. godine muškarci u Švedskoj u vojnoj profesiji i dalje su bili ogromna većina i činili više od 95 procenata.

Sve do 1980, vojna profesija u Švedskoj bila je rezervisana isključivo za muškarce, a pitanje žena u vojnoj profesiji bilo je predmet političke debate tokom većeg dela XX veka. Komandant vazduhoplovstva zatražio je dozvolu od kralja Švedske za zapošljavanje žena na vojnim položajima u tom rodu 1969. Inicijative su, dakle, došle iz same vojne strukture, konkretno od komandanta vazduhoplovstva, ali i sa „spoljne strane“, od vlade koja je zahtevala doslednu primenu švedskih politika rodne ravnopravnosti. Zahtev komandanta vazduhoplovstva bio je motivisan nedostatkom muške radne snage u vazduhoplovstvu, a ne željom za ostvarivanje rodne ravnopravnosti. Ideja je bila da se žene zaposle na neborbenim pozicijama, čime bi se muškarci oslobodili za učešće u borbenim dejstvima, pa je ministar odbrane tvrdio da bi oficire u vojsci trebalo posmatrati kao bilo koje druge državne funkcionere i da rodna pripadnost ne bi trebalo da bude osnov za isključenje žena. Fokusiranje na uklanjanje formalnih rodnih prepreka, efekti švedskih zakona i politika jednakih mogućnosti, kao i pritisak za povećanje rodne ravnopravnosti u organizaciji oružanih snaga, mogu se smatrati uspešnom kombinacijom.

Kada je prva Šveđanka ušla u vojnu profesiju, 1980, Zakon o jednakim mogućnostima je regulisao švedsko tržište rada. Cilj ovog zakona bio je da se unaprede jednaka prava žena i muškaraca kada su u pitanju zapošljavanje i uslovi rada. Zakon o jednakim mogućnostima iz 2005. imao je za primarni cilj da se poboljšaju uslovi za žene u radnoj sferi života. Dozvoljavanje ženama da uđu u vojnu profesiju smatra se praksom inkluzije i postepenog uklanjanja tvrdo postavljenih rodnih granica.

Konačne restrikcije uklonjene su 1989, i do 2000. žene su postale ne samo oficirke već i komandantkinje tenkovskih jedinica, pomorskih brodova i pilotkinje borbenih aviona.

Međutim, oficirke i dalje predstavljaju upečatljivu manjinu. Neke zadatke u švedskim oružanim snagama, na primer one u vezi s informacijama o vremenu, vrše skoro u potpunosti oficirke, dok su na primer piloti uglavnom muškarci. Pored toga, muškarci su mnogo više zastupljeni u višim činovima, a žene u nižim. Ženska iskustva seksualnog uznemiravanja, diskriminacije i osećanja da nisu u potpunosti prihvaćene se ponavljaju: 84% oficirki izjavilo je da je doživelo seksualno uznemiravanje u vojnoj organizaciji (Sundevall, 2006: 92).

Rodni odnosi sastoje se od konkretnih odnosa između muškaraca i žena u stvarnom životu, ali i onih više simboličkih, koji obuhvataju konstrukcije muškaraca/mušкости (maskuliniteta) i žena/ženskosti (femininiteta). Ono što je u Švedskoj ostalo sporno jeste mišljenje da su žene inferiornije u odnosu na muškarce kada je reč o fizičkim mogućnostima/dostignućima, ali ono što je nesumnjivo postignuto jeste njihovo profesionalno prihvatanje na individualnom planu.

Kada žene uđu u organizaciju kojom izraženo dominiraju muškarci, one primenjuju različite strategije kako bi se izborile sa svojim manjinskim statusom i svim nepovoljnostima koje on nosi sa sobom. Primarni cilj prve generacije vojnika bio je da budu prihvaćene na individualnom nivou, tj. da budu tretirane kao „jedan od momaka“. Cena za to uglavnom je sadržala dve komponente, postizanje jednakih (po mogućstvu čak boljih) rezultata na fizičkom planu i testovima na atletskoj stazi i u gimnastičkoj dvorani, čime bi se direktno pobijale predrasude o ženskoj fizičkoj inferiornosti. Drugi deo „cene“ bio je u domenu međuljudskih odnosa i sastojao se od prilagođavanja ne uvek prijateljskom muškom vojničkom ambijentu, pa i raznim provokacijama muškaraca kojima koleginice u uniformi nisu uvek bile po volji, kao što su omalovažavanje, grubo seksualno eksplicitno

ponašanje i način komunikacije i slična ponašanja koja nose poruku: „Ako ne možeš podneti vrućinu, ne prilazi šporetu.“ Neki muškarci, naime, smatraju da je već i samo prisustvo žena neka vrsta pretnje na koju se odgovara pokušajima da se učvrste i potvrde tradicionalno postojeći rodni odnosi i stereotipno uspostavljeni oblici dominirajuće muškosti. Mnoge žene su zbog toga odustale. Ipak, za mnoge druge „prženje na toj plotni“ bio je podsticaj ne samo da izdrže već i da postižu najbolje moguće profesionalne rezultate. A sve one su znale da plakanje, žalbe, pritužbe i traženje pomoći od pretpostavljenih (i slične reakcije) ne dolaze u obzir. Shvatile su (i prihvatile) da žena mora da se na razne načine dokazuje u toj areni muške tradicionalne kulture.

Te nekadašnje dvadesetogodišnjakinje, one koje su opstale i napredovale u vojnoj karijeri, danas su oficirke visokog ranga koje su promenile svoje shvatanje rodni odnosa. Perspektiva mladih vojnkinja sa ciljem individualnog opstanka u muškom vojnom ambijentu zamenjena je strukturalnom perspektivom, kojom dominira preispitivanje osnovnih aspekata rodni odnosa u oružanim snagama. Njihov cilj više nije lični opstanak i napredak u oružanim snagama, koji su uostalom postigle, već preispitivanje legitimiteta dominacije muških normi u toj organizaciji. Ova tranzicija, od pojedinačne do strukturalne perspektive, menja njihov način odnošenja i ponašanja u oružanim snagama. Do prihvatanja pojedinki kao žena oficira uopšte se ne dolazi lako, ali to je mnogo lakše nego preispitivanje tradicionalno utvrđenih rodni odnosa u oružanim snagama. Kao posledica toga, one više ne žele samo da se prilagode *status quo* situaciji, već umesto toga smatraju da je vojna organizacija ta koja treba da se promeni kako bi se žene u potpunosti uključile u vojnu profesiju pod zaista jednakim uslovima.

Izraelsko iskustvo

U Izraelu je ekspanzija uloge žena u vojsci počela u vreme druge polovine sedamdesetih godina prošlog veka, tj. ubrzo pošto je država imala poslednji veći ratni sukob sa udruženim arapskim susedima.¹³ Do januara 2000, stvari su napredovale do tačke da je Kneset (izraelski parlament) formalno, zakonski otvorio sve vojne jedinice ženama (Van Creveld, 2000: 436).

U poslednjih nekoliko godina, Izraelske odbrambene snage (Israeli Defence Forces, IDF) skrenule su pažnju svetske javnosti znatnim obimom ženske vojne integracije, mogućnostima napredovanja i opštim statusom Izraelki u vojsci. Žene regruti imaju sve veći spektar vojnih dužnosti i mnoge borbene jedinice zavise od službe žena vojnika kao radarskih monitora, kontrolora saobraćaja, informatičko-računarskih poslova, vojnih instruktora, graničara i mnogih drugih sličnih zaduženja (Cohen Stuart, 1997: 9). Izrael se time zaista izdvaja od većine drugih zemalja, jer izraelska vojska ima potrebe za ljudstvom, tako da vojni rok služe muškarci i žene. Ovo se u velikoj meri razlikuje od sistema dobrovoljne prijave za služenje vojnog roka, tako da izraelska vojska tretira žene i muškarce slično. U Izraelu i ženska i muška deca odrastaju sa saznanjem da će jednog dana postati vojnici (Harel and Tekoah, 2016: 174).

Međutim, iako većina Izraelaca oba pola služi u IDF-u i deli generacijski zajedničko vojno iskustvo, ni regrutacija zapravo nije univerzalna, a i vojnička iskustva muškaraca i žena ipak su donekle različita. Pre svega, udate žene, trudnice, majke i pripadnice nekih izrazito religioznih grupacija

13 Yom Kippur rat, od 6. do 26. oktobra 1973.

izuzete su iz službe, što je rezultiralo razlikom između broja muškaraca i žena koji služe u vojsci. Zbog toga izraelska vojska obuhvata 65% sposobnih jevrejskih žena u odnosu na 75% sposobnih jevrejskih muškaraca. Osim toga, dužina obaveznog vojnog roka je različita za muškarce i žene: žene služe vojsku 24 meseca, dok muškarci služe 36 meseci. Po završetku vojnog roka, većina žena praktično više nema vojnu obavezu u rezervi, dok većina muškaraca provede skoro ceo životni vek kao deo aktivne rezerve (iako je to slučaj praktično sa samo oko 50% muškaraca). Tokom služenja vojnog roka, žene čine samo 19% graničarske straže, 31% vazduhoplovstva, i 34% mornaričkih snaga. Dok je 88% vojnih zanimanja otvoreno za žene, one još uvek zauzimaju samo 69% tih vojnih položaja, 20% položaja karijernih vojnika, 25% oficira i 34% svih vojnika IDF-a (IDF Official Blog, 2010). Ogromna većina žena u IDF-u služi u tri neborbena korpusa: Omladinskom, Obrazovnom i Ađutantskom korpusu (administracija), od kojih sva tri u svom sastavu sadrže više od 80% žena (IDF Official Blog, 2010). U IDF-u, borbene uloge su među najceñenijim pozicijama i taj prestiž iz vojske prenosi se u civilni život, u kome kvalitet civilne karijere u velikoj meri zavisi od važnosti vojnih uloga obavljanih tokom služenja vojnog roka i visine dobijenih ocena od komandanata vojnih jedinica.

Čisto borbeni zadaci ipak su mali deo angažovanja IDF. Samo 20% muškaraca vojnika i samo dva do tri procenta žena vojnika u IDF-u jesu vojnici na borbenim zadacima (IDF Official Blog, 2010), i to isključivo na dobrovoljnoj osnovi, tj. po sopstvenoj prijavi (Harel and Tehoakh, 2016: 174). Većina vojnika, u stvari, ne služi na borbenim položajima. Ipak, izraelska vojna kultura najviše ceni osobine koje su važne za borbena dejstva, posebno one koje se smatraju tradicionalno maskulinim: fizičku snagu, psihičku nadmoć i agresivnost.

Čak i u oblasti borbenih dejstava, u kojima raste broj žena sa porastom novootvorenih borbenih formacijskih pozicija namenjenih ženama, borbeno iskustva žena vojnika i dalje se razlikuju od iskustava muškaraca. Ukazuje se na to da je pomeranje žena ka borbenim ulogama, kao što su dužnosti u artiljerijskim korpusima, pešadiji, inženjerskim jedinicama i u obaveštajnoj oblasti, uglavnom simbolično, jer je većina pravih borbenih uloga i dalje ograničena i namenjena muškarcima (Rimalt, 2007: 1097). Većina tih redefinisanih i rodno integrisanih borbenih uloga manje su prestižne i marginalne u funkcionisanju vojske. Politika mobilizacije pokazuje da je ono što se naziva „univerzalna“ regrutacija zapravo ipak mnogo više selektivna nego univerzalna, barem kada je ženska populacija u pitanju. Zaista, pre svega manji je broj regrutovanih žena, a one koje su regrutovane usmerene su na vojne položaje za koje IDF smatra da su rodno odgovarajuće.

Uprkos različitom učešću prema polu, ipak je činjenica da većina jevrejskih žena i svi jevrejski muškarci u Izraelu služe u IDF-u. Žene i muškarci najčešće služe u veoma različitim pozicijama u vojsci. IDF poseduje minucioznu rodnu podelu dužnosti, isključuje žene iz tvrdog vojnog jezgra borbenih položaja, koje čine pešadijske, tenkovske i izviđačke jedinice, usmeravajući jednu trećinu žena na kancelarijske ili različite administrativne pozicije (Sasson-Levy, 2007: 485). Ova podela širi se i na očekivanja u ponašanju, na naglašavanja razlika između muškaraca i žena i na jačanje rodno zasnovane nejednakosti. Interesantno je da vojni diskurs jasno sadrži očekivanja od žena vojnika, da u vojne baze unesu „simboličan dodir sa domom“ (Berkovitch, 1997: 606). U skladu s tim, proizilazi važan zahtev za žene u vojsci da podižu moral muškarcima vojnicima i da u vojsci naprave „dom daleko od kuće“ (Yuval-Davis, 1985: 663). Svrha žena

u vojnim bazama, dakle, nije ograničena samo na njihove službene vojne dužnosti, već obuhvata i stvaranje atmosfere u kojoj će se muškarci vojnici osećati udobnije, podržani i ohrabreni (Hauser, 2011: 641).

Iskustvo Južnoafričke Republike

Iskustvo Južne Afrike (JAR) specifično je zbog implementacije rodne ravnopravnosti, što je iniciralo učešće žena u oružanim snagama te zemlje. Za razliku od mnogih evropskih zemalja, proširenje uloga žena u oružanim snagama u Južnoj Africi nije se dogodilo zbog nedostatka kvalifikovanih muškaraca, ni zbog pretnje naciji, niti zbog prebacivanja na dobrovoljni sastav i s tim u vezi promenjene definicije karaktera misije vojske. Pokretačka snaga od 1994. bile su zakonodavne promene koje su se odnosile na dosledno zakonsko regulisanje rodne ravnopravnosti u svim segmentima društva i institucija, što je koincidentno pratilo i zakonsko prebacivanje na dobrovoljne snage i na misiju oružanih snaga fokusiranu na mirovne operacije, humanitarnu pomoć i refokusiranje oružanih snaga na delovanje u unutrašnjim stvarima zemlje (Heinecken, 2002: 720).

U Južnoj Africi ne postoje odredbe o ograničavanju karijere žena u SANDF (*The South African National Defence Force*) i po tome je ona među najliberalnijim nacijama. Dok je pre 1994. ženama bilo dozvoljeno samo da služe u pomoćnim ulogama na pozicijama podrške, sada mogu da budu kompletno vojno obučene i da služe na svim položajima i pozicijama, uključujući i pešadiju, artiljeriju i oklopne jedinice, ratne brodove, ali i borbene pilote. Žene doskora nisu imale mogućnost studiranja na vojnoj akademiji, dok danas čine skoro trećinu

studenata, a 1999. pretežno muški studenti su izabrali prvu ženu na prestižnom položaju kapitena studenata.

Specifičan rasno raznovrsan sastav stanovništva te zemlje odrazio se i na sastav, uloge i stavove žena u oružanim snagama. Do januara 2000. godine bele žene činile su samo 25% ukupnog broja žena u vojsci, u poređenju sa 62% Afrikanke, tek nešto više od 1% Indijke i 12% tzv. obojenih, pri čemu nesrazmeran tom sastavu, broj belih žena drži visoke činove. Žene imaju pozitivniji stav o svojim sposobnostima od muškaraca – dok samo 28% žena smatra da nemaju sposobnosti da odgovore zahtevnim borbenim ulogama, 4% muškaraca zauzima o tome negativan stav. Više Afrikanaca (42%) nego „obojenih“ (37%) i belaca (30%) izražava stav da žene nemaju fizičku sposobnost da služe u borbi. Ovih stavova se najjače drže crni afrički muškarci, dok 60% crnih afričkih žena smatra da imaju fizičke sposobnosti da učestvuju u borbi.

Kada su žene vojnkinje upitane da li bi išle u prve linije borbe ako bi im se pružila prilika, većina crnih afričkih žena (75%) i „obojenih“ žena (58%) rekla je da bi prihvatile tu mogućnost, u poređenju sa 34% belkinja. Bele žene žele mogućnost izbora da li da služe u borbenim ulogama ili ne, dok su afričke žene spremnije da služe po naređenju i na prvoj vatrenoj liniji. Takođe, bele žene su manje voljne da služe izvan granica Južne Afrike. Ova razlika se objašnjava činjenicom da su već decenijama afričke žene odvojene od svoje dece u potrazi za poslom, ostavljajući decu na brigu starijima ili rođacima, što uopšte nije tako često iskustvo belih žena. Proširene porodice povezane su sa tradicionalnom afričkom kulturom i mogu da obezbede bazu podrške, oslobađajući žene odgovornosti za brigu o deci dok su one na vojnoj dužnosti.

Bele žene nisu usvojile „feministički“ stav koji ima za cilj transformisanje patrijarhalne kulture vojne organizaci-

je, već radije smatraju da je njihovo sopstveno učešće u oružanim snagama dovoljno i zadovoljavajuće. Dok podržavaju formalnu ravnopravnost za žene u oružanim snagama, one preferiraju izbor, a ne obavezu da služe u netradicionalnim ulogama, što se jasno vidi u njihovoj nespremnosti da služe u borbenim ulogama ili da budu raspoređene van granica Južne Afrike. Rasno zasnovane razlike u stavovima ogledaju se i u većinskom shvatanju belih žena (64%) i „obojenih“ žena (61%), koje su daleko više zabrinute od afričkih žena (31%) na uticaj koji bi okolnosti kao što su sopstvena mala deca, trudnoća i seksualno uznemiravanje u jedinicama mogle imati na izvršenje zadataka na pozicijama koje uključuju verovatnoću direktne borbe.

Uticaj na društvenu i radnu koheziju drugi je argument koji se često pojavljuje protiv uključivanja žena u borbene jedinice, zbog njihovog potencijalnog uticaja na muško okruženje i navodno umanjivanje povezanosti jedinice. Naime, 56% muškaraca i značajnih 47% žena podržava stav da bi dublja integracija žena imala štetan uticaj na koheziju jedinice, moral i operativnu efikasnost, pri čemu crni Afrikanci (56%) to više misle od belaca (49%).

Mnogi beli oficiri tradicionalno osećaju odbojnost prema onome što smatraju prevremenim unapređenjima neiskusnih i nekompetentnih crnaca na visoke pozicije u vojnoj hijerarhiji ne po zaslugama već na osnovu rase. Na osnovu toga gaje bojazan i kada je u pitanju napredovanje žena oficira, smatrajući da afirmativna akcija, koja uključuje brzo napredovanje žena, ima negativan uticaj na efikasnost SANDF-a.

Rodni odnosi u oružanim snagama

Proces promena i odbrane uspostavljenih rodni odnosa daleko od toga da je jedinstven, a još manje završen. Takođe treba konstatovati da proces promene rodni odnosa ni u jednoj u vojsci nije linearan. Često se obnavljanje tradicionalnih rodni granica javlja istovremeno sa obrascima koji sugerišu da se rodni odnosi menjaju.

Uključivanje žena u oružane snage i druge institucije sektora bezbednosti unosi promene ka rodnoj egalizaciji vojske i ima važne transformativne implikacije. Samo „dodavanje žena“, uz propust da proces njihovog uključivanja u maskulini profesionalni ambijent bude zaista transformativan u pogledu promena rodni odnosa u tom ambijentu, nije sigurno put ka rodnoj inkluzivnosti i u krajnjem ishodu – rodnoj ranopравnosti. U tom smislu, veoma je važna promena rodne matrice kod muškaraca („gendering men differently“) u pravcu suzbijanja hegemonističkog maskuliniteta, po kome je neprihvatljivo da žene uopšte imaju bilo kakva mesta u oružanim snagama. U okviru takvog shvatanja, lako se previđa ili minimalizuje postojanje rodno zasnovanog nasilja nad ženama i još lakše negira i umanjuje postojanje ženske vojne kompetencije jer se ženama želi nameniti samo podređen, marginalizovan položaj u odnosu na muške kolege.

Kako u praksi oružana borba nije rezervisana niti za muškarce niti za profesionalne vojne oficire, sve manje je pitanje da li žene mogu da budu u borbi, već da li će to činiti u „rodno prijateljskom okruženju“. Ostaju, međutim, pitanja kako je fokus na održavanju mira preoblikovao rodne odnose u vojsci i kako se granice unutar vojne organizacije održavaju nepromenjenim ili dekonstruišu u njenim organizaciono transformativnim praksama. Iskustva i analiza primera

Južne Afrike pokazuju kako pojačan fokus institucija sektora bezbednosti (uključujući vojsku) na održanje mira stvara nove rodne granice, značenja i interakcije u vojnim praksama.

U savremeno doba na raspolaganju su pravni i politički mehanizmi kako bi se osiguralo da se te politike sprovedu. Ipak, istina je da se ravnopravnost ne može postići tamo gde su odsutne strukture podrške i gde se ostali nepromenjeni stavovi koji žene stavljaju u inferioran i marginalizovan položaj. Postojeći stavovi i budžetska ograničenja umanjuju sposobnost oružanih snaga da praksu pretvore u politiku, posebno tamo gde se to odnosi na pružanje strukturne podrške za žene da bi im se omogućilo ravnopravno funkcionisanje.

Samo će vreme pokazati da li je naglašen „rodni“ pristup bezbednosti bio prebrz ili možda preterano ambiciozan, jer, kako tvrde „tradicionalisti“, to može da ide na štetu kako organizacione tako i operativne efikasnosti snaga bezbednosti.

Faktori učešća žena u oružanim snagama

Nesumnjiv je uticaj antidiskriminativnih zakona koji sadrže simetričnu normativnu regulativu društvenih položaja žena i muškaraca u svim domenima, pa i u oružanim snagama. Snagu zakona kao faktora koji doprinosi povećanju broja žena u oružanim snagama upotpunjuju i zakonske promene koje predviđaju dobrovoljno služenje vojnog roka i profesionalizaciju vojske. Dobrovoljni sistemi služenja vojnog roka imaju tendenciju da budu više rodno inkluzivni od regrutnih sistema. Kod sistema dobrovoljnog prijavljivanja za služenje vojnog roka povećano je učešće žena. Što je više vojska neke zemlje profesionalno orijentisana to su ženama

u tim vojskama lakši i ulazak, i napredovanje, i pristup brojnim položajima (Mršević, 2017).

Treba još dodati da je interesantno mišljenje muškaraca o služenju vojske zajedno sa ženama. Iz razgovora sa muškarcima u američkim i norveškim vazдушnim snagama zaključuje se da oni u obe zemlje imaju pozitivan odnos prema kolegicama, ženskim članovima vojske, i čak da će većina radije služiti u mešovitim nego čisto muškim jedinicama. Oni su se složili da žene predstavljaju dragocen resurs. Ispitanici u tim zemljama videli su učešće žena u vojsci oslonjeno na dva različita koncepta ravnopravnosti. Naime, dok su se Norvežani sistematski zalagali za jednak tretman polova, američki ispitanici su naglasili važnost stvaranja jednakih mogućnosti za žene (Gustavsen, 2013: 366).

Vojno učešće žena teži da se poveća u sistemima dobrovoljnosti služenja, kao i kada dolazi do društvenih promena u pravcu veće rodne ravnopravnosti. Generalno, moderne nacije koje imaju dobrovoljni sistem regrutovanja vojnog osoblja (posebno Kanada, Velika Britanija i Sjedinjene Države) povećale su vojnu ulogu žena brže od onih sa sistemom obavezne regrutacije. Što je veći procenat obaveznog regrutovanja muškaraca u aktivnim oružanim snagama zemlje to je brojčano niža zastupljenost žena u tim oružanim snagama, i brojčano¹⁴ i kvalitativno,¹⁵ i niži je nivo rodne inkluzivnosti. Što se sastav oružanih snaga više bliži masovnom formatu vojske nivo ženske reprezentacije nižeg je nivoa.

Stoga je potrebno analizirati faktore koji doprinose povećanju (ili smanjenju) učešća žena u oružanim snagama, a koji se mogu podeliti na dve osnovne grupe. *Prvu* čine oni

¹⁴ Prosto, brojčano izraženo prisustvo žena u sastavu oružanih snaga.

¹⁵ Proporcija žena u višim činovima i na komandnim pozicijama.

faktori koji su šire društvenog karaktera, kao što su npr. politički, zakonski, ekonomski, demografski i sl. *Drugu* grupu čine oni faktori koji se odnose na tipično vojni ambijent, kao što su npr. svrha i specifične potrebe oružanih snaga, transformativni procesi kroz koji prolazi, uticaji međunarodnih vojnih primera i sl. Potrebno je odgovoriti na redovno postavljena pitanja, da li se tu radi o „ženskom pravu na uniformu“ ili je to pak, sasvim suprotno, još jedan vid eksploatacije ženskog rada, da li vojna služba žena unapređuje ili umanjuje njihov opšti društveni položaj, koje koristi ima vojska, a koje šira društvena zajednica od učešća žena u oružanim snagama. Kroz analitičko i kritičko osvetljavanje razloga koji doprinose povećanju (ili smanjenju) učešća žena u oružanim snagama, formiraju se argumenti kojima se ukazuje na potrebu i moguće pravce dalje rodno egalitarne transformacije oružanih snaga.

Kad god se u javnosti pokrenu pitanja obaveznog vojnog roka, obično se svi argumenti, i oni „za“, kao i oni „protiv“, kreću oko muških regruta, kolike su potrebe za njima, i da li potrebe prati adekvatna spremnost i zainteresovanih mladih muškaraca da služe vojni rok i, uopšte, za profesionalnu vojnu karijeru.

Zemlje u Evropi u kojima je obavezan vojni rok	
Turska	Kipar
Grčka	Gruzija
Belorusija	Ukrajina
Estonija	Rusija
Švajcarska	Austrija
Litvanija	Finska

Švedska	Norveška
Moldavija (radi na ukidanju vojnog roka)	
Ponovno uvođenje obaveze služenja vojnog roka razmatra se u Mađarskoj i Nemačkoj. Austrija razmišlja o produženju služenja vojnog roka.	
<i>Izvor: Demostat</i>	

Pri tome se obično zanemaruje situacija ženskog učešća u oružanim snagama. Neophodno je zbog toga i nezavisno od muškog vojnog angažovanja postaviti pitanje faktora koji doprinose većem prisustvu žena u sastavu oružanih snaga neke zemlje, ili pak deluju u suprotnom pravcu, smanjujući ga. Obično se konstatuje da što vojska više zavisi od civilnog političkog ambijenta to će spoljni ekonomski i politički uticaji više uslovljavati proces povećanog vojnog učešća žena. Drugim rečima, manja je verovatnoća da žene stupe u oružane snage u patrijarhalnim i rodno diskriminatornim, a veća u demokratskim, rodno egalitarnim društvima. S druge strane, visoka stopa nezaposlenosti (posebno među mladim muškarcima) dovodi do njihove povećane zainteresovanosti i spremnosti za vojnu službu. Ekonomska kriza, zajedno s pratećom nezaposlenošću, sa svoje strane povećava mušku zainteresovanost, a istovremeno umanjuje mogućnosti za žene u vojsci. Nasuprot tome, kada je ekonomija u ekspanziji, opada broj raspoloživih muškaraca za tu vrstu radnog angažovanja, a istovremeno rastu potrebe oružanih snaga za ljudstvom, pa se vojne mogućnosti za žene povećavaju.

Pored tih mirnodopskih faktora, značajnu, a u ponekim specifičnim situacijama i presudnu ulogu imaju faktori ugrožene nacionalne bezbednosti. Kada je visok nivo bezbednosnih

pretnji po društvo, povećavaju se vojno učešće i broj vojnih pozicija dostupnih ženama i u tom smislu svetski ratovi u XX veku očigledan su primer prekretnice za ulazak žena u vojne formacije. Kad god su se društva suočavala s rizicima za opstanak, žene su uzimale oružje i postajale borkinje, pri čemu njihovo učešće nije bilo smatrano samo dobrodošlim, već je i aktivno traženo. To se događalo tokom celog XX veka, i u oba svetska rata, i u revolucionarnim pokretima, i u nacionalno oslobodilačkim ratovima, prilikom formiranja novih država, kao i u različitim situacijama ugroženih granica i suočavanja sa vojno daleko nadmoćnijim neprijateljskim snagama.

Međutim, iskustvo pokazuje da se i u društvima s niskim pretnjama po nacionalnu bezbednost, ali sa egalitarnim kulturološkim vrednostima, koja podržavaju rodnu ravnopravnost, vojno učešće žena povećava, kao što je slučaj npr. sa Kanadom, Švedskom i Južnoafričkom Republikom, gde se „žensko pravo na uniformu“ kontinuirano realizuje sve sigurnije i kompletnije.

Kao faktor uticaja treba svakako pomenuti i primere dobre prakse iz drugih zemalja, posebno onih sličnog mentaliteta i bliske regionalne lociranosti. Znatnu ulogu imaju i uticaji međunarodnih organizacija, npr. mirovnih misija UN-a, u čijem sastavu je sve više žena, ali i vojnih saveza, npr. iskustva NATO zemalja, u kojima žene imaju sve značajnije i brojnije vojne uloge. Svi ti međunarodni primeri ukazuju na to da borbena gotovost nije opala kada su žene ušle u sastav oružanih snaga, tako da se njihove uloge sve više povećavaju i šire, o čemu svedoči i najnovije britansko ukidanje zabrane da se žene bore na prvoj liniji fronta (iz 2016).

ZEMLJA	Dužina služenja vojnog roka		NAPOMENE
	muškarci	žene	
Severna Koreja	11 godina	7 godina	Od 17 godina
Južna Koreja	21 mesec pešadija 23 meseca mornarica 24 meseca vazduhoplovstvo	–	Oslobađaju se ako osvoje zlatnu medalju na Olimpijskim igrama ili Azijskim igrama.
Eritreja	18 meseci	18 meseci	U praksi nekoliko godina, a može i doživotno.
Izrael	3 godine od 18. godine	2 godine od 18. godine	Regrutacije u martu i novembru. Oslobađanje: vrhunski sportisti mogu dobiti skraćenje ili zbog zdravstvenih problema ili pripadnosti nekim verskim grupama.
Švajcarska	21 nedelja između 18–34 godine	Dobrovoljno	Svake godine se ide na doobuku. Prigovor savesti dozvoljava služenje u civilstvu. Ko ne želi da služi plaća 3% od zarade do 37. god.
Rusija	12 meseca između 18–27 god.	Dobrovoljno	Sinovi ili braća ubijenih tokom vojne službe oslobođeni su vojnog roka.
Norveška	6–12–18 meseci	6–12–18 m.	1973. proširila regrutaciju na žene i transrodne.
Danska	4 meseca	4 meseca	Privilegije kod školovanja ili zapošljavanja.
Finska	6–12 meseci	Dobrovoljno	Služenje u civilnoj službi 11 meseci (20%).

Švedska	4–12 meseci	Dobrovoljno	Ukinut 2010, vraćen 2018.
Litvanija	12 meseci između 18–26 god.	–	Ukinut vojni rok 2008, vraćen 2016. Oslobođeni: studenti i samohrani očevi.
Jordan	12 meseci između 25–29 god.	–	Najviše se regrutuju nezaposleni.
Sirija	18 meseci, skraćen 2011.	–	Neodazivanje – gubitak posla, napuštanje – 15 godina zatvora.
Gruzija	3–12 meseci	–	Ukinut vojni rok, pa vraćen posle 8 meseci.
Srbija	Dobrovoljno 6 meseci između 19–30 god.	Dobrovoljno 6 meseci	Ukinut 2011. god.
Kina	Dobrovoljno	Dobrovoljno	Zakonski određen rok.
Indija	Dobrovoljno	Dobrovoljno	Nikada nije imala vojni rok.

Obavezni vojni rok ukinut: Slovenija 2003, Makedonija i Crna Gora 2006, BiH 2007, Hrvatska 2008.

Pre ukidanja obaveznog regrutnog sistema, vojska je bila deo tradicionalnog rodnog identiteta evropskih muškaraca, kada su tokom tri četvrtine XX veka, uz retke izuzetke, svi vojnici bili muškarci, dok je većina muškaraca služila vojni rok. Kako su gotovo svi mladići tokom tog perioda XX veka morali da odsluže neku vrstu vojnog roka, osnovna vojna obuka se i danas smatra specifično muškim načinom sazrevanja. Iako su primarno istaknuti ciljevi osnovne obuke

bili da se civili transformišu u vojnike, sekundarno prisutan, ali ništa manje važan cilj vojske bio je da se dečaci transformišu u muškarce. Zato i danas mnogi nastavljaju da vojsku shvataju kao jedan od važnih načina, možda najefikasniji, za postizanje zrelosti muškarca.

Kako je ženama vojna uniforma i danas tek moguća životna opcija, postavlja se pitanje imaju li žene pravo da budu u sastavu oružanih snaga, odnosno postoji li žensko pravo na uniformu, vojnu karijeru i sve pripadajuće attribute te profesije. Uz podrazumevajući potvrđan odgovor, mora se konstatovati da žene još uvek nisu postale ravnopravan deo oružanih snaga, te tipično tradicionalno muške institucije. Ali, što je duže prisustvo žena u oružanim snagama to je i pristup novim generacijama vojnkinja olakšan, a njihove aspiracije u pogledu profesionalne vojne karijere sve češće se ozbiljno uzimaju u obzir.

One najuspešnije – generalice

Činjenica da žene mogu da dođu do vrha neke profesije snažno motiviše i ohrabruje mlade žene da se za nju opredele, postajući tako jedan od ključnih faktora povećanja ženskog učešća u sastavu oružanih snaga neke zemlje. Primeri žena koje su dostigle najviše, generalske činove u oružanim snagama svojih zemalja, predstavljaju nezamenljivu inspiraciju i modele ponašanja, šaljući već i samim svojim postojanjem poruku da žena može stići i do generalskog čina. U američkoj vojsci našeg vremena više ih je od 60, a nedavno je prva američka oficirka dobila četiri generalske zvezdice. U svom sastavu generalice imaju vojske Izraela, Nigerije, Pakistana, V. Britanije, Alžira, Filipina, Francuske, Hrvatske, Slovenije...

Kanada. Krajem juna 2016. godine 47-godišnja pukovnica Dženi Kerignan, po kojoj je nazvan *Dženi efekat*, unapređena je u čin brigadne generalice (generalice sa jednom zvezdicom), dobivši titulu načelnice štaba operacija vojske (*chief of staff of Army operations*). Iako postoje i druge kanadske generalice, one su do sada napredovale iz neborbenih rodova, kao što su obaveštajne službe, medicina, logističke borbene podrške i administracija. Kerignan je prva žena u Kanadi koja je napredovala do svog čina iz profesionalnih borbenih oružanih rodova, koja je služila u područjima sveta sa najžešćim nasiljem, što je kuriozitet svoje vrste, jer je ženama u Kanadi sve do 1989. godine bilo zabranjeno učešće u borbenim dejstvima.

Kerignan je odrastala u rudarskoj oblasti Kvebeka u porodici u kojoj se poslovi nikada nisu smatrali rodno podeľljenim ili rodno specifičnim. Tokom mladosti na poljoprivrednom imanju svojih roditelja rukovala je motornom testerom, upravljala buldožerom, vozila terenska vozila po planinama, kampovala u planinskim šumama i pucala iz vatrenog oružja, isto kao i trojica njene braće. Inače, ona je stekla vojno obrazovanje za zvanje inženjerke u borbenim dejstvima – što je posao na prvoj liniji fronta koji uključuje čišćenje minskih polja, rušenje i podizanje raznih objekata i struktura.

Dženi efekat kao faktor delovanja individualnog primera uspešne ženske vojne karijere (Campball, 2016) zapravo je termin koji potiče iz kanadskih oružanih snaga i označava povećanje broja zainteresovanih žena za profesionalno vojno školovanje i kasnije vojnu službu pod uticajem inspirativnih uspešnih primera prethodne generacije oficirki. Inače, u kanadskoj vojsci žene čine samo 2,4% redovnih profesionalnih borbenih oružanih snaga, u poređenju sa ženskim prisustvom od 14,8% u ukupnom sastavu vojske.

Smatra se da je *Dženi efekat* promena statistike u karnadskoj vojsci povećanjem angažovanja žena u borbenim oružanim snagama, na šta je pukovnica Dženi Kerignan delovala pre svega svojim ličnim primerom, kao majka četvoro dece – prkoseći stereotipima. Naime, upisivanje žena na Kraljevski vojni koledž skočilo je sa 10% na 25% između 2013. i 2015, kada se tokom te dve godine pukovnica Kerignan sastajala sa devojkama zainteresovanim za vojne studije i njihovim majkama na tzv. danima otvorenih vrata i pojavljivala se u medijima u Kvebeku. Obaveštavala ih je, između ostalog, o tome da studenti sada prolaze obuku seksualno prihvatljivog, nenasilnog ponašanja. Kerignan sama pomaže da se taj deo vojne obuke oblikuje, što je još jedna komponenta *Dženinog efekta*, tj. pribavljanje dokaza o tome da je vojni ambijent sve više prijateljski koncipiran za žene. Ona je, na primer, nedavno ukazala svojim kolegama na to da dosadašnja obuka podučava mladiće o tome šta više nije prihvatljivo u komunikaciji sa vojnkinjama, ali im ne nudi alternativu. Zbog toga je u septembru 2016. Kraljevski vojni koledž ponovo uveo, na primer, učenje plesa u balskim dvoranama, kao vid elegantne saradnje vojnih profesionalaca oba pola.

Sjedinjene Američke Države. Generalica vazduhoplovstva Lori Robinson preuzela je rukovođenje Severnom komandom SAD 13. maja 2016, postavši tako prva oficirka najvišeg ranga u vojnoj istoriji SAD (Linehan, 2016) koja vodi jedinstvenu komandu borbenih jedinica. Severna komanda, ili NORTHCOM, odgovorna je za odbranu celokupne teritorije domovine SAD i okolnih zemalja. Takođe, pod njenom komandom je Severnoamerička komanda odbrane vazdušnog prostora ili NORAD. Kao šefica NORTHCOM-a, Robinsonova je generalica sa najvišim činom zadužena za celokupno nadgledanje vojnih aktivnosti u Severnoj Americi. Između juna 2012. i ok-

tobra 2014, ona je napredovala u službi kao zamenica komandanta centralne komande vazduhoplovnih snaga SAD sa dve zvezdice, u komandantkinju Pacifičkih vazduhoplovnih snaga u službi sa četiri zvezdice, što je zaduženje kojim je postala prva žena komandant borbenih snaga sa četiri zvezdice. Do imenovanja generalice Robinson na jednu od najviših pozicija u vojsci SAD došlo je jer je ona za tu poziciju najsposobniji oficir, kako je istakao tadašnji ministar odbrane Eš Karter, koji je prisustvovao ceremoniji u bazi Vazdušnih snaga „Peterson“ u Koloradu. On je tada izrazio nadu da je izvrsnost koju ona poseduje prava inspiracija za sve žene da se angažuju u američkim oružanim snagama. Sada je generalica Robinson najviše rangirana pripadnica oružanih snaga u istoriji američke nacije. Iako su žene dostigle i ranije čin četiri zvezdice – uključujući admiralicu Mišel Hauard, koja trenutno služi kao zamenica načelnika pomorskih operacija – nijedna nije dostigla tako visok položaj kao komandantkinja udruženih borbenih snaga poput NORTHCOM-a.

Da se ne zaboravi da je sada penzionisana generalica En Danvudi „razbila“ 2008. taj tzv. „mesingani plafon“ kada ju je tadašnji predsednik Džordž Buš imenovao na čelo komande za nabavku materijala (opreme) vojske SAD, unapredivši je kao prvu generalicu sa četiri zvezdice.

Ujedinjeno Kraljevstvo. I u britanskoj vojsci su počela unapređenja žena u najviše vojne činove (Farmer, 2015). Pre tri godine (2018), Elen Vest je bila unapređena u čin koji je do tada bio najviši čin koji je ikada imala žena u britanskoj vojsci kada je postala vicemaršalka britanskih vazdušnih snaga (RAF – Royal Air Force) ili general-majorka vazdušnih snaga.

Treba spomenuti i brigadirku Suzan Ridž (52), koja je unapređena u general-majorku u septembru 2015. posle 23 godine vojne službe. Time je postala najviše rangirana žena

u istoriji vojske te zemlje. Tim unapređenjem ona je postala i nova generalna direktorka pravnih službi vojske, zadužena za tim od 130 advokata. Njeno unapređenje dolazi u trenutku kada je britanska vojska odlučivala da li da, po prvi put, otvori borbene uloge na prvoj liniji fronta za žene vojnike.

Ženama je tada još uvek bilo zabranjeno da učestvuju u borbenim jedinicama na terenu u kojima je primarna uloga „približavanje i ubijanje neprijatelja“. Ovo pravilo znači da je ženama zabranjeno da budu u pešadijskim bataljonima, oklopnim pukovima i kraljevskim marincima. Majkl Felon, tadašnji sekretar odbrane, izjavio je da se nada da će zabrana uskoro biti ublažena. Za šestomesečni period ispitivanja rečeno je da treba da se uklone prepreke unutar Ministarstva odbrane da ta istorijski promena ne bi poremetila efikasnost ili moral borbenih jedinica.

Najnovije britansko ukidanje zabrane da se žene bore na prvoj liniji fronta treba svakako da se pomene kao uticaj primera dobre prakse iz uporednopravne regulative drugih zemalja. Žene vojnici u Britaniji u početku će ući u tenkovske i oklopne pukove na linijama fronta, a u naredne tri godine će postepeno ulaziti i u sve ostale odrede. Do sada su žene u britanskoj pešadiji mogle da budu na prvoj liniji fronta, ali ne i u direktnom kontaktu s protivničkim snagama (Beta, Tanjug, 8. jul 2016). Odluka je doneta posle istraživanja fizičke sposobnosti žena da se u pešadiji bore na prvoj liniji fronta, uz striktno vođenje računa da kvalitet britanskih oružanih snage bude i dalje na najvišem svetskom nivou, kao što je oduvek bio. Ukidanje ove zabrane velik je napredak koji će oružanim snagama omogućiti da iskoriste sve talente i dozvoliti ženama da obavljaju sve vojne dužnosti.

Hrvatska. (Žabec, 2015) Unapređenjem Gordane Garašić¹⁶ Oružane snage i Hrvatska ulaze u klub velikog broja vojski i država koje u svojim redovima imaju generalice. Gordana Garašić je u maju 2015. postala prva generalica u istoriji Hrvatske vojske.¹⁷ Pohađala je specijalističke kurseve i stručne seminare u SAD, Velikoj Britaniji, Austriji, Češkoj i Belgiji, namenjene sticanju specijalističkih vojnih znanja, kao i pravnih aspekata učestvovanja u mirovnim misijama i operacijama. Bila je u Kabinetu načelnika Glavnog stožera i načelnica Odeljenja za operacije. U razdoblju od 2004. do 2008. vršila je dužnost vojnog savetnika u Vojnom predstavništvu RH pri NATO-u. U to vreme, 2006, položila je i pravosudni ispit. Otišla je 2010. prvi put u misiju u Avganistan, gde je obavljala dužnost načelnice Odeljenja za personalne poslove u Regionalnoj komandi Sever, a zatim dužnost pravnog savetnika zapovednika RCN-a. Nakon povratka, obavljala je dužnost pomoćnice savetnika predsednika za odbranu, sve do 2012, kada je upućena u američku Ratnu školu „Dvajt E. Ajzenhauer“. Reč je o školi za nacionalnu sigurnost i strategiju resursa Nacionalnog odbrambenog univerziteta, gde je stekla zvanje magistra. To je bio jedan od zakonskih uslova za buduće unapređenje u generalski čin.

Drugi put u Avganistan otišla je 2014, i tamo je obavljala dužnost savetnice u Komandi operacija podrške miru misije ISAF-a. Sarađivala je s avganistanskim vlastima, misijom Ujedinjenih nacija u Avganistanu, nevladinim organi-

16 Prva hrvatska generalica rođena je 25. maja 1970. u Zagrebu. Na pravnom fakultetu diplomirala je 1994. Iste godine zaposlila se u Ministarstvu unutarnjih poslova u odjelu za državljanstva.

17 U Ministarstvu odbrane i Oružanim snagama trenutno je oko 3 000 žena. Na komandnim dužnostima u vojsci je oko 6% žena, dok je u Ministarstvu odbrane na najvišim dužnostima oko 40% žena, pa je Hrvatska po tom pitanju u samom vrhu među članicama NATO-a.

zacijama i drugim organizacijama zaduženim za prava žena. Organizovala je obuku i podršku u radu s lokalnim vlastima u cilju integrisanja rodne perspektive u sve aspekte života i rada avganistanskih vlasti i društva. Gordana Garašić je bila prva osoba Oružanih snaga Hrvatske sa tako visokim činom koja je učestvovala u toj mirovnoj operaciji NATO-a.

Slovenija. Slovenačka vlada imenovala je 27. novembra 2018. Alenku Ermenc za načelnicu Generalštaba slovenačke vojske, što je prvi put da je jedna žena na tom položaju u Sloveniji i jedina članica NATO koja na čelu Generalštaba ima načelnicu. General-majorka Alenka Ermenc je vojnu karijeru počela 1991, kada je Slovenija proglasila nezavisnost od Jugoslavije, a obrazovanje je stekla u Britaniji. Ermencova je završila Kraljevski koledž vojnih nauka u Londonu, nakon čega je na Univerzitetu u Londonu stekla master iz međunarodnih studija. Alenka je, prema zvaničnoj biografiji, radila u Teritorijalnoj odbrani Slovenije na štabnim poslovima, što je nastavila i posle povlačenja JNA i proglašenja nezavisnosti. Sredinom devedesetih godina prošlog veka u oružanim snagama Slovenije bila je angažovana na poslovima planiranja, analitike i obuke, uključujući i saradnju sa OEBS-om. Tokom 2005. i 2006. bila je komandant Obaveštajno-izviđačkog bataljona. Kasnije je radila na personalnim poslovima, čime se bavila i dok je u šestomesečnom mandatu bila na dužnosti u komandi Kfora u Prištini. Zatim je bila na svim višim rukovodećim dužnostima u Generalštabu Oružanih snaga Slovenije.¹⁸

Njeno imenovanje na novu dužnost deo je napora da slovenačka vojska poveća svoje sposobnosti i spremnost u izvršavanju odbrambenih i bezbednosnih zadataka.

18 Slovenija ima oko 7.500 vojnika, uključujući i aktivne i rezervne snage.

Oružane snage savremenog doba sa ženama u sastavu

Tek počev od sedamdesetih godina XX veka žene su u svetu počele da funkcionišu kao integrisane članice savremenih oružanih snaga, do tada svugde ekskluzivno muške vojne organizacije. Od kada su žene počele da ulaze u vojsku sa punim vojnim, profesionalnim statusom, počele da dobijaju istu ili sličnu obuku kao i muškarci, integrisano obrazovanje i pristup sve većem broju pozicija, istorijski obrazac maskulinog ekskluziviteta oružanih snaga kao da je doveden u pitanje. Ovaj proces je transformacija, po nekim skepticima čak dublja od uvođenja nuklearnog oružja, a po drugima potencijalno pretećeg karaktera za nacionalnu odbranu.

Veća je zastupljenost žena u oružanim snagama u državama u kojima je liberalnija ideologija političkog vođstva. Takođe, veće je učešće žena u oružanim snagama država sa legitimnim civilnim vladama nego u onim u kojima vojska vrši kontrolu i ima značajan uticaj na političke procese u državi. Što vojska ima viši stepen demokratske civilne kontrole, više se i otvara ka društvu i što više zavisi od civilnog političkog ambijenta to će spoljni ekonomski i politički uticaji više uslovljavati proces povećanog vojnog učešća žena.

Drugim rečima, manja je verovatnoća da žene stupe u oružane snage u patrijarhalnim i rodno diskriminatornim društvima, a veća u demokratskim, rodno egalitarnim društvima. Što je u narodu prisutniji kult muškarca ratnika i nužnog zaštitnika otadžbine s jedne strane i što su veće porodične odgovornosti prosečne žene s druge strane, manja je zastupljenost žena u oružanim snagama. Što je u nekom društvu veća asimetrija normativne regulative rodničkih odnosa

i što su koncepcije rodni razlika tradicionalnije, teže je prihvatjanje žena u oružanim snagama. Kao što je već istaknuto, svojevrsnu ulogu igraju i ekonomski faktori, postojanje krize i nezaposlenost nasuprot ekonomski prosperitetnim periodima ekonomske ekspanzije. Ono što na ekonomskom planu povećava interes muškaraca za vojnu karijeru, to proporcionalno umanjuje raspoloživ prostor za realizaciju ženskih profesionalnih vojnih aspiracija.

Žene u oružanim snagama sveta ne predstavljaju više privremenu promenu. Iako još uvek u većini imaju neravnopravan status, iako profesionalno segregirane i kulturološki diskriminisane, one više nisu periferne u vojnoj organizaciji, niti su samo pasivne posmatračice zbivanja u njoj. Unutrašnje organizacione politike koje obeshrabruju negativna ponašanja protiv žena u vojsci (diskriminaciju, seksualno uznemiravanje, omalovažavanje, namerno otežavanje napredovanja) nisu se iskustveno pokazale kao presudno važne za neuspeh ili uspeh procesa ženske vojne integracije. Ali nasuprot tome, veće opštedruštveno prihvatanje žena vojnika može povećati atraktivnost vojne službe, kako kod žena tako i kod muškaraca. Tome takođe doprinose i pozitivni modeli uspešnih ženskih vojnih karijera, kao i sada već višedecenijsko prisustvo žena u savremenim oružanim snagama sveta.

Kod nekih žena uvek je postojala želja, a tako je i danas, da budu profesionalne vojnkinje. Svi pomenuti faktori omogućavaju ostvarenje te uvek postojeće, snažne težnje žena za vojničkim pozivom i u sadašnjem politički i socijalno promenjenom svetu. Oružane snage moraju biti socijalno reprezentativne. Vojska je organizacija koja može da legitimno primenjuje i upravlja nasiljem, pa njihovo prisustvo treba da bude moralno prihvaćeno i podržavano od strane stanovništva. Ali ipak, s obzirom na tradicionalno mušku

prirodu vojne institucije, to je jedan od poslednjih bastiona dominacije muškaraca i još uvek postoje snage otpora prema rodnoj integraciji. Takođe sve veći broj žena u vojsci još uvek ponegde izaziva otpor javnosti, jer dovodi u pitanje stereotipne pojmove muškosti i ženstvenosti. Stoga, što vrednosti jednog društva sadrže više rodne ravnopravnosti to je u njemu veća zastupljenost žena u vojsci. S druge strane, kulture koje podržavaju tradicionalne podele rada zasnovane na polu imaju tendenciju da žene isključe iz vojske ili da im suštinski ograniče ulogu. Kako su društvene vrednosti postale egalitarnije u društvima, vojne uloge žena su se disperzovale.

Neke od zemalja u kojima su žene vojni obveznici u oružanim snagama	
Eritreja*	Danska*
Izrael*	Severna Koreja*
Švedska*	Norveška*
Malezija**	Švajcarska**
Peru**	Tajvan**
Libija**	Rusija**
Finska**	Srbija**
Kina**	Indija**
*obavezan vojni rok	**dobrovoljno služenje
Izvor: NATO	

Danas se sve više izražava stav da žene imaju „pravo na uniformu“, kao pravo na jednak profesionalni tretman i u oružanim snagama kao i u bilo kojoj institucionalnoj i druš-

tvenoj oblasti. Stav da žene iznutra mogu da promene karakter oružanih snaga prihvatljiv je čak i ženama pacifističke orijentacije, koje su skeptične u pogledu ženskog učešća u vojsci. Može se zaključiti da za učešće žena u oružanim snagama transformaciju vojske mora da razume politička elita, ali i opšta populacija, kako bi ona bila usklađenija sa potrebama žena (ili onim što tek treba da se ostvari kao potrebe žena). Angažman svih strana u procesu uključivanja žena u oružane snage važan je za društvo u celini, posebno za njegovo dalje egalizovanje opštih rodničkih odnosa i širenje profesionalnih mogućnosti za žene u svim radnim domenima. Prevazilaženje rodničkih neravnopravnosti u vojsci neophodno je ne samo za bezbednost žena već i za ostvarivanje one vrste bezbednosti koja napušta karakteristike hegemonističke muškosti koja ugrožava i bezbednost muškaraca.

Može se konstatovati da je, da bi žene učestvovala u oružanim snagama, potrebno da politička elita, ali i stanovništvo, percipiraju vojsku kao transformisanu, kako bi više bila u skladu sa ženama (ili onom predstavom javnosti o tome šta su žene), ali i da žene moraju da se menjaju i budu percipirane kao promenjene, tj. različite od stereotipa „krhke ženice“, na način koji ih čini podobnim za služenje vojnog roka, ali i za kontinuiranu vojnu karijeru. Susret ta dva transformativna procesa negde „na pola puta“ možda je upravo ona dobitna formula za sve strane procesa učešća žena u oružanim snagama: i za žene u uniformama, i vojskama čiju platu prima, čije uniforme nose obavljajući svoje vojničke dužnosti, ali i za društva u celini, posebno za dalju egalizaciju njegovih rodničkih odnosa i širenja profesionalnih mogućnosti žena na sve radne domene.

Uticaj feminističke teorije na prisustvo žena u oružanim snagama

„Može li neko zaista biti vojnik i žena i ne biti posmatran kao odstupanje ni od onoga šta znači biti vojnik ili od onoga šta znači biti žena?“

Melisa Herbert

Posebno pitanje predstavljaju stavovi feminističkih teoretičarki o učešću žena u oružanim snagama kroz analizu da li to predstavlja napredak za žene, rodnu ravnopravnost i za feminizam. Antimilitarističke feministkinje tvrde da vojno učešće žena (u kojim god ulogama) samo legitimise oružane snage i onemogućava feminističku kritiku vojske kao institucije koja je u suprotnosti sa ciljevima feminizma i interesima žena uopšte. Slične dileme postoje i u Srbiji, gde se polazi od kritike uključivanja žena u oružane snage i ističe feminističko-antimilitaristička alternativa demilitarizacije koncepta bezbednosti, odbrane i patriotizma. Zbog toga je potrebna kritička analiza esencijalističkih shvatanja koja idu u dva pravca. Prema *prvom pravcu* ženama je urođen pacifizam i po prirodi su za mir, iz čega proističe njihovo neprihvatanje vojnog učešća, koje ne žele da podrže ni kod drugih žena. *Drugi pravac* sadrži argument revolucionarnih feministkinja da žene imaju osnovni, legitimni interes da učestvuju u oružanoj borbi kad god je neophodno da se bore protiv nepravednih društvenih, ekonomskih ili političkih poredaka. Kritička analiza polazi od stava da tradicionalne veze između žena i mira nikako nisu biološki urođene, već proizilaze iz njihove naučene pasivnosti kroz socijalizujuće uslovljavanje. Feministička teorija uticala je posredno na promenu javnih

politika u Srbiji i ozakonjenje učestvovanja žena u oružanim snagama, s napomenom da je to stvar demokratske participativnosti i rodne ravnopravnosti kao i u bilo kojoj drugoj oblasti društvenog i javnog života.

Prodor žena u vojne strukture i vojnu profesiju od sedamdesetih godina prošlog veka vremenski koincidira sa snažnim globalnim zamahom feminističkog pokreta. Takođe, unekoliko se podudara i sa delom feminističkih zahteva da sva radna mesta i sve institucije u demokratskom društvu budu dostupne ženama pod jednakim uslovima kao i muškarcima. Ipak, feministička energija i njihove tadašnje kampanje nisu inicirale početak značajnijeg vojnog angažovanja žena, iako možde tako izgleda. Naime, situacija da država tradicionalno ženama odbija prava koja su garantovana muškarcima i, povrh toga, daje muškarcima moć nad ženama uz podzastupljenost žena u institucijama države (Pettman, 1995: 178) – može da ostavlja utisak da svaka značajnija promena u tom domenu automatski treba da se smatra rezultatom feminističke borbe za ravnopravnost.

Ipak, pokretačka snaga koja stoji iza širenja vojne uloge žena trivijalnija je i ona je u mnogim zemljama sveta bila potreba vojske za osobljem, kako kroz istoriju tako i nedavno, u drugoj polovini XX veka (Segal, 1995: 762). Savremeni nedostatak muške radne snage neophodne oružanim snagama u XX veku rezultat je trenda smanjenja nataliteta, visokog opšteg nivoa muške civilne zaposlenosti u ekonomijama u ekspanziji sedamdesetih godina prošlog veka, globalno rasprostranjenog pacifističkog pokreta i njegovih antiratnih kampanja, ali i opšteg opadanja ugleda oružanih snaga u nekim razvijenim zapadnim zemljama, što je sve učinilo vojnu

službu neatraktivnom za nove generacije mladih muškaraca (Heinecken, 2002: 723).¹⁹

Manja je verovatnoća da žene stupe u oružane snage u patrijarhalnim i rodno diskriminatornim društvima. Tamo gde je prisutniji kult muškarca ratnika i jedinog („pravog“) nužnog zaštitnika otadžbine s jedne strane, i gde su veće porodične odgovornosti prosečne žene s druge strane, manja je zastupljenost žena u oružanim snagama. Što je asimetričnija normativna regulativa rodnih odnosa u nekom društvu i što su tradicionalnije koncepcije rodnih razlika, teže je prihvatanje žena u oružanim snagama. Nasuprot tome, što je opšte prisustvo žena u društvu i institucijama kvalifikovanije (ne samo bročano izraženo, već i na mestima donošenja odluka, kao i onim visokostručnim, odgovornim i natprosečno plaćenim) to je manje sporan prodor žena u vojsku. Štaviše, tamo je i lakše uklanjanje formalnih prepreka za pristup žena raznovrsnim položajima i poslovima u oružanim snagama (Mršević i Janković, 2017b: 30).

Uticaј feminizma, dakle, ipak može da se identifikuje i na tim počecima ulaska žena u do tada ekskluzivno muške vojne strukture, ali samo kao posredan, i to pre svega preko uticaja na promene kulturnih vrednosti koje podržavaju rodnu ravnopravnost žena i njihov prodor u javnu sferu. Deo feminističke agende je i ostvarivanje ravnopravnosti u svim institucionalnim segmentima javne sfere, što obuhvata i vojnu profesiju u situaciji postojanja duge istorije čovečan-

19 Za razliku od mnogih evropskih zemalja, proširenje uloga žena u oružanim snagama u Južnoj Africi nije se dogodilo zbog nedostatka kvalifikovanih muškaraca niti zbog pretnje naciji. Pokretačke snage od 1994. bile su zakonodavne, koje su se odnosile na dosledno zakonsko regulisanje rodne ravnopravnosti, a koincidencija je što se to podudarilo sa prebacivanjem na dobrovoljne snage i na misiju oružanih snaga fokusiranu na mirovne operacije, humanitarnu pomoć i primenu u unutrašnjim stvarima zemlje.

stva, koja muškarcu dodeljuje javnu sferu plaćenog rada ili proizvodnje, a ženi privatnu sferu neplaćenog rada ili reprodukcije. Tamo gde se ženama dodeljuju „ženski“ poslovi i/ili im se brani pristup „muškim“ poslovima, one se suočavaju sa preprekama da realizuju svoje pravo da učestvuju kao radna snaga na ravnopravnoj osnovi sa muškarcima (Charlesworth and Chinkin, 2000: 414). Tu feministički pokret ima „zadatak“ da zahteva promene takvih diskriminativnih odnosa.

Pravo žena na uniformu

Feministkinje uočavaju da žene sa ulaskom na tržište rada nisu istom dinamikom postigle i ulazak u sve javne pozicije moći. Pre svega, nisu postale ravnopravan deo onih tipično muških institucija kakve su npr. oružane snage (Peters, 2016). Feministkinje takođe uočavaju postojanje neravnopravnog statusa vojnika, postojanje njihove profesionalne segregacije i kulturološke diskriminacije, ali takođe i činjenicu da žene više nisu periferne u vojnoj organizaciji, niti su danas, u oružanim snagama i izvan njih, samo pasivne posmatračice zbivanja u toj oblasti (Sarai et al., 2011: 65).

Zemlje koje dozvoljavaju prisustvo žena na podmornicama	
Norveška	1985.
Danska	1988.
Švedska	1989.
Australija	1998.
Kanada	2000.

Španija	1999.
Francuska	2017.
<i>Izvor: NATO</i>	

Što je vremenski duže prisustvo žena u oružanim snagama to je i pristup novim generacijama vojnika lakši, jer vodi ka većoj društvenoj prihvatljivosti žena u vojsci. A veće opštedruštveno prihvatanje žena vojnika može povećati atraktivnost vojne službe, kako kod žena tako i kod muškaraca (Mršević i Janković, 2017: 82). I interes feministkinja za tu oblast i posebno položaj žena u njoj postepeno postaje sve prisutniji. Odnedavno se mali, insajderski, ali aktivan feministički glas pojavio među višim činovima vojnika vršeći pritisak za veće učešće žena u odlučivanju, dosledniju rodno egalitarnost, efikasnije realizovanu nediskriminativnost vojnog ambijenta i, posebno, zaštitu od rodno zasnovanog nasilja u njemu (Petersson and Perrson, 2011: 79).

Negativna ponašanja protiv žena u vojsci, različiti vidovi profesionalne diskriminacije, seksualno uznemiravanje, vređanje ili grupno omalovažavanje, skrenuli su i pažnju feministkinja na potrebu da unutrašnje organizacione politike u oružanim snagama treba da obeshrabruju, preveniraju i sankcionišu takve pojave (Harrel and Miller, 1997: 28). Kao što se na nasilje u porodici ne može reagovati sleganjem ramena u smislu „sama ga je izabrala“, ni negativne pojave u oružanim snagama protiv žena ne mogu da budu ignorisane sličnim stavom „same su izabrale vojnu službu“.

Uticaj sinergije feminističke teorije i aktivizma

Iako se u mnogim oblastima može diferencirano analizirati uticaj posebno feminističke teorije odvojeno od feminističkog aktivizma, oblast učešća žena u oružanim snagama tema je kojoj više odgovara integrisani pristup teoriji i aktivizmu, posebno u Srbiji (Stojaković, 2011: 17). Bazirano na komparativnim iskustvima, postavlja se pitanje da li je i koliko u Srbiji feminizam neposredno ili posredno uticao na promenu javnih politika i ozakonjenje učestvovanja žena u oružanim snagama. Možda ne bi bila velika greška konstatovati, mada bi sigurno bilo nekonstruktivno, da feminizam u stvari ni u jednoj, a posebno ne javnoj oblasti nije doveo do vidljivijih niti značajnijih promena, pa tako ni u pogledu učešća žena u oružanim snagama.

Positivni stavovi građanki i građana Srbije o učešću žena u oružanim snagama, doduše, postoje (Janković, 2018), ali vrlo verovatno nisu formirani pod uticajem feminizma, o čemu svedoče i sledeći stavovi:

„Podržavam i mislim da su sposobne za tu vrstu posla. Vremena su se promenila“;²⁰ „Sjajna stvar. Ovo su moderna vremena, XXI vek“;²¹ „Potpuno podržavam žene u vojsci. Smatram da žene imaju iste mogućnosti, jer imaju kvalitet, za razliku od ovih „tupana““;²² „Bilo je dosta primera kroz istoriju žena u vojsci, što da ne i sada“;²³ „Podržavam prisustvo žena u vojsci, ali i u policiji, i smatram da ima mesta za njih“;²⁴ „To je neophodan uslov za demokratizaciju društva

20 Zaposlena, diplomirana ekonomistkinja, 1978.

21 Preduzetnik, VSS, 1970.

22 Zaposlen, SSS, 1993.

23 Penzioner – radio u državnoj upravi, VSS, 1958.

24 Nezaposlena, diplomirana ekonomistkinja, 1995.

i ostvarivanje sposobnosti žena, neophodan uslov za pravo oblikovanje vojske u XXI veku. Potrebno je da imamo i ženu generala i ženu načelnika Generalštaba u vojsci XXI veka, jer to odražava duh ovog naroda. Žene Srbije, osim što su rađale decu, borile su se, stradale, uspele da izvršavaju ratne zadatke, uključujući i komandne pozicije“;²⁵ „Podržavam da žene budu u vojsci“;²⁶ „Normalno i podržavajuće. Žene su sposobne, pa čak i za mesta u vojsci. Ne vidim prepreke.“²⁷

Iako se uticaj feminizma na te i slične stavove ne može sa sigurnošću utvrditi (ali takođe, ni odbaciti), oni su ipak, paralelno sa feminizmom, deo velikog civilizacijskog trenda i energije društvenih promena. Iako možda nema direktnih uticaja uzročno-posledičnog tipa, stalno prisustvo kombinovanog feminističkog aktivizma sa objavljivanom teorijskom produkcijom i akademskim angažmanom sigurno je izvršilo uticaj na promenu društvene klime i javnih politika, prepoznavanje osnovnih rodno zasnovanih izazova i kreiranje određenih zakonskih promena (Spasić, 2004: 155). Tome je doprinela i saradnja feminističkih aktivistkinja i teoretičarki sa feministkinjama iz inostranstva, kao i sa međunarodnim organizacijama aktivnim u oblasti rodne ravnopravnosti u Srbiji u XX veku (Mršević i Janković, 2017: 30).

Angažovanje na feminističkoj sceni u Srbiji najviše je išlo u pravcu antiratnog mirovnjačkog angažmana, kao i priznavanja uloge žena u „miru i ratu“ (Zajović, 2013: 22). Uz to je išlo i upoznavanje sa američkom i evropskom feminističkom literaturom, uz artikulisanje stava da je feminizam pokret za okončanje seksističkog ugnjetavanja žena (bell hooks, 1984: 18).

25 Narodna poslanica, VSS, 1958.

26 Preduzetnik, VSS, 1974.

27 Pravica, zaposlena, VSS, 1953.

Od značaja su i direktni kontakti i susreti na međunarodnim skupovima iz kojih se saznavalo da stavovi u feminističkom pokretu nisu jedinstveni i nikako ne predstavljaju jednodušno podržavanje većeg angažovanja žena u oružanim snagama.

Očigledno je da postoje brojni stavovi o ženama u oružanim snagama, sa malo konsenzusa, kako feministkinja tako i onih u okviru oružanih snaga; da li žene treba da služe u oružanim snagama, i, ako da, u kakvom radnom/profesionalnom ambijentu i sa kojim ovlašćenjima. Ove pozicije su u velikoj meri pod uticajem vojnih, društvenih i kulturnih faktora dominantnih u širem društvu, kao i jedinstvenih ženskih prepreka u vezi sa njihovom biologijom i njihovom odgovornošću u podizanju dece.

Feministkinje koje se zalažu za „pravo na uniformu, pravo na borbu, pravo žena da učestvuju u borbenim dejstvima“ tvrde da bi, na osnovu ravnopravnosti, žene trebalo da imaju pravo dostupnosti vojnom učešću jednako onome koje imaju muškarci. Po njihovom mišljenju, vojno učešće žena je isto toliko stvar demokratskog učešća i odgovornosti kao i pitanje rodne ravnopravnosti u bilo kojoj drugoj oblasti društvenog, javnog života (Tarnaala, 2016).

Nasuprot njih, najglasnije su pacifistički orijentisane feministkinje, koje smatraju da su žene po svojoj psihološkoj konstytuciji suštinski orijentisane ka miru, nezi i brizi za druge, davanju i održavanju života, što je po njihovom mišljenju u suprotnosti sa vojnom profesijom. One široko prihvataju, na primer, pacifističko-feministički stav Virdžinije Vulf, koja zahteva rodnu ravnopravnost ne kroz omogućavanje ženama da učestvuju u borbama, već kroz oslobađanje muškaraca od vojnih obaveza (Goldstein, 2001). Iz toga sledi da se feminističke pacifistkinje već u načelu suprotstavljaju vojsci i da potpuno odbacuju što neke žene, uprkos onome što one

esencijalistički smatraju „pravom ženskom prirodom“, ipak žele da služe u oružanim snagama.

Protivnice antimilitarističkih radikalnih feministkinja imaju sasvim suprotan stav i podržavaju uključivanje žena u vojsku, tvrdeći da njihove specifične ženske karakteristike doprinose menjanju prirode rata i samih oružanih snaga, kao i da postoji ženska sposobnost da iznutra utiču na vojni ambijent, pa i celokupnu bezbednosnu politiku. One se uopšte i ne pitaju može li neko zaista biti vojnik i žena i ne biti posmatran kao odstupanje od onoga što znači biti vojnik ili od onoga što znači biti žena, smatrajući tako i vojnu profesiju odgovarajućom za žene (Mršević i Janković, 2018a: 295).

Kritike koje su upućivane *gender mainstreaming* (urođnjavajućim) reformama sektora bezbednosti skreću pažnju na to da njihovi naponi predstavljaju samo brojčano „dodavanje žena“, uz propust da se preduzmu mere koje bi ceo proces uključivanja žena učinile zaista rodno transformativnim i istinski egalitarnim (Kunz, 2014: 612). U odgovoru, te reforme, i kada nisu ambiciozne u smislu postizanja ciljeva potpune rodne transformacije i egalizacije, ipak nikada nisu samo numeričko „dodavanje žena“, mada zaista mogu tako da izgledaju, posebno u početku. Prisustvo žena postepeno menja rodne matrice ponašanja kod muškaraca (*gendering men differently*), tako da su transformativne implikacije možda spore, dugotrajne i ne uvek jasno vidljive, ali su sigurno realno postojeće.

Feminizam i esencijalizam

Građani koji imaju negativno mišljenje o ženama u vojsci²⁸ uglavnom kao glavni razlog ističu problem ženske fizičke konstitucije:

„Mislim da ženama nije mesto u vojsci, nemaju konstituciju da izdrže napor, mada su možda bolje nišandžije od muškaraca.“;²⁹ „Ipak smatram da taj napor nije za njihovu konstituciju, osim u vojnoj administraciji.“;³⁰ „Teško je za ženu jer je vojska jedan zatvoren sistem.“;³¹ „Kao žena imam strah od rata, vojska me podseća na rat.“;³² „Žene ne mogu da budu baš na svim mestima, pre svega zbog fizičkih predispozicija. Ima tu terenskog rada i mislim da ne može da se iskaže kao majka.“;³³ „Ne podržavam učešće žena u vojsci, to ih čini prepotentnim i onda muče muškarce. Muškarci su ozbiljniji i tolerantniji u odnosu na žene.“³⁴

Ipak, između redova u odgovorima kojima se ukazuje na problem ženske fizičke konstitucije može se zapravo naslutiti neprihvatanje promene društvenog položaja i porodične uloge žena.

Nasuprot tome, feministkinje su, uopšteno gledajući, manje fokusirane na to da li su žene sposobne za obavljanje vojnih uloga, što preovladava u društvenim *mainstream* analizama. Mnogo više razmišljaju i polemišu da li bi uopšte žene *trebalo* da traže učešće u vojskama, pitajući da li bi to

28 Videti fusnote 22–26.

29 Penzioner, veterinar, VSS, 1930.

30 Penzioner, radio u BIA, VSS, 1958.

31 Poslanica, VSS, 1960.

32 Preduzetnik, VSS, 1974.

33 Pravnica, zaposlena, VSS, 1953.

34 Penzioner, inženjer mašinstva, 1944.

bio napredak za žene, za rodnu ravnopravnost, ženski pokret, demokratizaciju društvenih odnosa i institucija i za feminizam. U tom kontekstu javljaju se feministička esencijalistička shvatanja koja idu u dva pravca (Tiessen, 2015: 94). *Po jednom*, ženama je urođen pacifizam, one su po prirodi za mir, iz čega proističe njihovo neprihvatanje vojnog učešća, koje ne žele ni da podrže kod drugih žena. *Drugi esencijalistički pravac* sadrži revolucionarni feministički argument da žene „prirodno“ imaju osnovni interes za učešće u oružanoj borbi u onim situacijama u kojima je neophodno da se bore protiv nepravednih društvenih, ekonomskih ili političkih poredaka.

Od 1970. jedne su se zalagale za „pravo na borbu“, naglašavajući ravnopravnost žena sa muškarcima. S druge strane, antimilitarističke feministkinje su tvrdile da vojno učešće žena (u kojim god ulogama) samo legitimise oružane snage kao instituciju koja je u suprotnosti sa ciljevima feminizma (Radenović, 2012: 529). Naime, kako se vojska shvata u okviru radikalnih feminističkih teorija kao jedna od osnovnih patrijarhalnih institucija, sredstvo muške dominacije nad ženama, po tim shvatanjima u interesu žena je da se suprotstave vojsci, a ne da budu njen deo. Ističe se da više oružja ne znači veću bezbednost – što su veći vojna potrošnja i vojni troškovi, bezbednost je navodno sve manja (Subotić i Miladinović, ured., 2013). Nasuprot tome je stav da je nemoguće govoriti o društvenom agentu/akteru kao jedinstvenom, homogenom entitetu i da treba da mu se pristupi kao pluralitetu. Antiesencijalistički pristup može mnogo više i plodnije doprineti elaboraciji feminističke politike u pogledu učešća žena u oružanim snagama, jer feminističkim studijama treba okvir koji je otvoren ka vojskama koje sigurno u današnje vreme mogu i moraju da imaju šansu da budu rodno reorganizovane kao „snage dobra“ (Duncanson and Woodward, 2015: 11).

Feminističke podele ostaju

Feministkinje su ostale podeljene u različitosti svojih shvatanja. Ostaje pitanje da li je bolje kao put ka rodnoj ravnopravnosti izabrati uključivanje u institucije i strukture vlasti u kojima dominiraju muškarci ili se opredeliti za alternativne vrednosti, kao put do postizanja društvenih promena (Perković, 2012: 389). Kako pokazuju decenije feminističkog aktivizma, obe strategije imaju svoja ograničenja. Isticanje „istovetnosti“ i sprovođenje strategije inkluzije ima tendenciju da zahteva od žena da se asimiliraju u dominantnoj rodnoj normi muškosti, što smatra se, da nigde i nikada nisu sasvim uspele, pa ni u vojsci. Zapravo, naročito ne u vojsci. Ili, kako navodi Lis Irigaraj (Irigaray, 1995), da bi žena u (muškom) svetu postala subjekt, morala je da se pokori i možda se, i ne znajući, odrekla svog specifičnog „ja“, postajući njegova „druga scena“, neretko potisnuta kao i on sam, ali uvek ispod i sa one strane njega samog, njegovo verno ogledalo, uglađeno i ispražnjeno od alterirajućih refleksija, tako da služi jedino prvom subjektu. Naime, kad nje, kao drugog subjekta ne bi bilo, u odnosu na šta bi se oni uzdigli, na čemu bi vežbali svoju moć? Njena uloga je, dakle, da „održ“ svoju drugorazrednu ulogu i da stalno i iznova daje sadržaj ulogama „subjekta“ i „objekta“. Pri tome je često prisutna kamuflažna argumentacija da su podelu odredili univerzalna priroda ljudskosti, biologija, božja volja, istorija, tradicija, konkretni društveni kontekst, sve što može da deluje kao neprikosnoveni, objektivni autoritet.

Izazovi bezbednosti

Za razliku od antimilitarističkih feministkinja koje tvrde da je nasilje glavni, ako ne i jedini *raison d'être* vojske, čineći je inherentno negativnom, destruktivnom institucijom, postoje drugačija feministička shvatanja po kojima se tvrdi da je glavni cilj vojske ipak i pre svega bezbednost (Blanchard, 2003: 1299). Njima se izražava uverenje u postojanje mnogih situacija u kojima su vojske važne, čak možda jedine organizacije koje pomažu i održavaju bezbednost. Sigurno je da postoje mnogi pozitivni primeri kako savremene oružane snage sa ženama u svojim sastavima uveliko doprinose, održavaju i olakšavaju ljudsku bezbednost, npr. u partnerstvu sa lokalnim stanovništvom u mirovnim misijama, smanjivanju rodno zasnovanog nasilja, neprofesionalnog ponašanja muških kolega mirovnjaka, saniranju posledica katastrofa, obezbeđivanju distribucije humanitarne pomoći i sl. (Domingo et al., 2014). Feminističkim studijama tog usmerenja još uvek su potrebni jača teoretska osnova i okvir sa vizijom drugačije, reformisane, rodno egalitarne mirotvoračke vojske. Jasno je, međutim, i sada da vojno učešće žena pruža mogućnosti za unutrašnje procese promena, pa čak i uz ometanje, subverziju i, samim tim, transformaciju vojske – čime se transformišu i oružane snage, ali i međunarodni odnosi.

Da bi do te transformacije zaista došlo, i same oružane snage moraju da postanu bezbedan profesionalni ambijent za žene. Nijedan aspekt ljudske bezbednosti nije toliko bitan kao bezbednost od fizičkog nasilja i mora se postaviti pitanje njihove bezbednosti tokom služenja u vojsci, gde je njihova ranjivost i izloženost svim oblicima nasilja mnogo veća. To se posebno postavlja u društvima u kojima su žene još uvek

nebezbedne u sopstvenim domovima, na javnim mestima i državnim institucijama (DCAF, OSCE, OSCE/ODIHR, 2014).

Kao što je to slučaj u drugim oružanim snagama, jednom kada žene učestvuju u vojsci u većem broju i u određenim netradicionalnim ulogama, debata se pomera na probleme vezane za njihovo angažovanje u određenim kapacitetima. Da li ženama treba omogućiti da služe u svim borbenim specijalnostima? Da li da to bude dobrovoljno ili obavezno? Da li su žene fizički i psihički pogodne za borbu? Koliki će uticaj žene imati na koheziju, moral i, na kraju, na operativnu efikasnost? Zatim, tu su specifično ženska pitanja kao što su efekat trudnoće, roditeljski i porodični problemi, seksualno uznemiravanje i drugi vidovi rodno zasnovanog nasilja u vojnim kolektivima.

Glavno pitanje današnjeg vremena tako možda više nije da li one mogu da služe vojsku i, ako mogu, da li mogu i u borbenim aktivnostima, već da li će to činiti u „bezbednom, rodno prijateljskom okruženju“ i kako ga ostvariti i sačuvati (Gustavsen, 2013: 369). Danas se zna da profesionalni timovi rodno raznovrsnog sastava proizvode u svakom pogledu bolje rezultate, zbog prisustva uvek plodne kombinacije različitih perspektiva i iskustava, što je primenljivo i na vojne jedinice (Rauch-Ravise, 2017).

Savremene analize pokazuju da je u društvima u kojima su žene angažovane u javnoj oblasti društvenog života, uključujući i oružane snage, manje verovatno da će zemlja ući u rat sa svojim susedima, biti u lošim odnosima sa međunarodnom zajednicom ili da će postojati znatne zone kriminala i nasilja unutar njihovog društva (O'Reilly, 2015: 57). Sam mehanizam te uzročnosti još uvek nije potpuno jasan, ali očigledno je da je rodna ravnopravnost dobar pokazatelj miroljubivosti države (Mršević i Janković, 2018a : 190).

Slično tome, rodna neravnopravnost je u određenom broju empirijskih studija identifikovana kao prediktor oružanog sukoba, bilo merenjem sukoba između država bilo unutar država. Konkretno, 14 od 17 zemalja na dnu indeksa OECD-a za rodnu diskriminaciju bile su u konfliktu u poslednje dve decenije (United States Institute of Peace, 2018).

Ženska participacija u svim segmentima javnog života i svim institucionalnim strukturama, uključujući i oružane snage i ceo sektor bezbednosti, može se na osnovu svega rečenog identifikovati kao prediktor mira i faktor promene u unutrašnjim, ali i u međunarodnim odnosima (Tickner, 1992: 155). Njihovo učešće u vojsci nije, dakle, samo individualna korist uključenih žena i rodne ravnopravnosti uopšte, već se može identifikovati kao faktor od značajnog javnog interesa svakog rodno egalitarnog društva koje teži miru. U tom smislu, učešće žena u vojsci može da bude prihvatljivo i za feministkinje svih, pa i pacifističkih, antimilitarističkih orijentacija.

LITERATURA

- A Brief History of the Women's Land Army. (1940). Preuzeto 19. januara 2017, sa <https://www.iwm.org.uk/history/what-was-the-womens-land-army>.
- BBC news (28. novembar 2018). Slovenija dobila načelnicu Generalštaba, prvu u nekoj NATO zemlji. Preuzeto 15. decembra 2018, sa <https://www.bbc.com/serbian/lat/balkan-46369805>.
- bell hooks. (1984). *Feminist Theory, From Margin to Center*. New York City: South End Press, 1984. Prevela M. Minić. (2006). *Feministička teorija: od margine ka centru*. Beograd: Feministička izdavačka kuća 94.
- Berkovitch, N. (1997). Motherhood as a national mission: The construction of womanhood in the legal discourse in Israel. *Women's Studies International Forum* 5-6, (pp. 605-619).
- Beta, Tanjug. (8. juli 2016). Britanska vojska ukida zabranu da se žene bore na prvoj liniji fronta, *Blic*. Preuzeto 15 aprila 2018, sa <http://www.blic.rs/vesti/svet/britanska-vojska-ukida-zabranu-da-se-ze-ne-bore-na-prvoj-liniji-fronta/flynyer>.
- Blanchard, E. (2003). Gender, International Relations, and the Development of Feminist Security Theory. *University of Chicago Press Journals*, Vol. 28 (4), (pp. 1280-1312).
- Campbell, M. (3. June 2016). Meet the world's first female combat general. The many ways Col. Jennie Carignan is detonating the glass ceiling. Canada. Preuzeto 12. aprila 2018, sa <http://www.macleans.ca/news/canada/jennie-carignan-will-be-the-first-female-general-from-the-combat-arms-trades/>.
- Carreiras, H. (2004). *Gender and the Military A Comparative Study of the Participation of Women in the Armed Forces of Western Democracies*. Department of Political and Social Sciences European University Institute, Florence.
- Charlesworth, H. and Chinkin, C. (2000). *The boundaries of international law, a feminist analysis*. Manchester: Manchester University Press.

- Cohen, Stuart, S. (1997). Military service in Israel: No longer a cohesive force? *Jewish Journal of Sociology* 1-2, (pp. 5-23).
- DCAF, OSCE, OSCE/ODIHR. (2014). *Integrating a Gender Perspective into Internal Oversight within Armed Forces*. Geneva.
- Domingo, P., O'Neil, T. and Foresti, M. (2014). Women's participation in peace and security, Normative ends, political means. *Briefing 88, Shaping Policy for Development, Politics and Governance Programme at the Overseas Development Institute*. London.
- Duncanson, C. and Woodward, R. (2015). Regendering the military: Theorizing women's military participation. *Security Dialogue* 47(1), (pp. 3-21).
- Enloe, C. (1980). *Ethnic Soldiers: State in Divided Societies*. Athens, Ga: University of Georgia Press.
- Farmer, B. (6. July 2015). British Army appoints first female general. The Telegraph. Preuzeto 5. marta 2018, sa <http://www.telegraph.co.uk/news/uknews/defence/11721295/British-Army-appoints-first-female-general.html>.
- Galović, M. (2. decembar 2018). Portret bez rama: Alenka Ermenc. General i dama. *Politika*. Preuzeto 15. decembra 2018, sa <http://www.politika.co.rs/sr/clanak/417147/General-i-dama>
- Goldman, N. L. and Stites, R. (1982). *Female Soldier: Combatants or Non-Combatants? Historical and Contemporary Perspectives*. Westport. CT: Greenwood Press.
- Goldstein, J. (2001). *War end gender: Causes, Construction and Critique*. London: Cambridge University press.
- Gustavsen, E. (2013). Equal treatment or equal opportunity? Male attitudes towards women in the Norwegian and US armed forces. *SAGE Journals: Acta Sociologica* (56)4, (pp. 361-374).
- Harel, A. S. and Tekoah, S. D. (2016). Bringing Women's Voices Back, Conducting Narrative Analysis in IR. *International Studies Review*, 18 (pp. 171-194).

- Harrell, M. C. and Miller, L. L. (1997). *New Opportunities for Military Women Effects Upon Readiness, Cohesion, and Morale*, Rand. Santa Monica: National Defence Researcher Institute.
- Hauser, O. (2011). We Rule the Base Because We're Few: Lone Girls in Israel's Military. *Journal of Contemporary Ethnography*, 6 (pp. 623-651).
- Heineken, L. (2002). Affirming Gender Equality: The Challenges Facing the South African Armed Forces. SAGE Publications (London, Thousand Oaks, CA and New Delhi). *Current Sociology*, 5 (pp. 715-728).
- Hong, D. S. (2002). Women in the South Korean Military. *Current Sociology* 5 (pp. 729-743).
- Irigaray, L. (1995). *Speculum de l'autre femme*. Paris: Les Éditions de Minuit, collection „Critique“, 1974. Sa francuskog prevela I. Mardešić, Lis Irigaraj, *Spekulum – svaka teorija subjekta je uvek bila prilagođavana „muškom“*. Beograd: Ženske sudije.
- IDF Official Blog. (2010). Preuzeto 18. februara 2016, sa <https://www.idf.il/en/>.
- Janković, S. (2018). Istraživanje *Stavovi o aktuelnim pitanjima – Žene u vojsci*. Čačak.
- Kamarc, K. N. (1996, December). Women in Combat: Issues for Congress, *Congressional Research Service, Informing legislative debate since 1914*.
- Kunz, R. (2014). Gender and Security Sector Reform: Gendering Differently? Taylor & Francis: *International peacekeeping*, vol 21 (5), (pp. 604-622).
- Linehan, A. (16. May 2016). Meet The Highest Ranking Female General In US History. *Task and purpose*. Preuzeto 17. aprila 2018, sa <http://taskandpurpose.com/meet-highest-ranking-female-general-us-history/>.
- MacDonald, S. Holden, P. and Ardener, S. (1988, June 15). *Images of Women in Peace and War: Cross Cultural and Historical Perspectives*. Madison: University of Wisconsin Press; 1st edition.
- Melissa, H. (1998). *Camouflage Isn't Only for Combat: Gender, Sexuality, and Women in the Military*. New York and London: New York University Press.

- Mouffe, C. (1992) *Feminists Theorize the Political*, Ed: Judith Butler i Joan Scott. New York & London: Routledge. *Preveo s engleskog Mastilović, Ranko.*(2017). Iz: Feminizam, princip građanstva i radikalna demokratska politika. Beograd.
- Mršević, Z. (4. januar 2017). Žensko pravo na uniformu, *Politika*. Preuzeto 4. januara 2017, sa <http://www.politika.rs/scc/clanak/371346/Pogledi/Zensko-pravo-na-uniformu>.
- Mršević, Z. i Janković, S. (2017). Učešće žena u oružanim snagama savremenog doba. *Strani pravni život* Vol 57, no 1: 77– 94. Beograd: Institut za uporedno pravo.
- Mršević, Z. i Janković, S. (2017a). Factors of women's participation in armed forces. In: *Dani Arčibalda Rajsja*. Ed: Biljana Simeunović-Patić. (str. 239–251). Beograd: Kriminalističko policijska akademija.
- Mršević, Z. i Janković, S. (2017b). Primena principa lokalnog vlasništva: od viktimizacije do osnaživanja žena. Beograd: *Temida*, vol. 20 (1), (pp. 23-44).
- Mršević, Z. i Janković, S. (2017c). Rodni pristup bezbednosti u pravnoj državi. U: *Policija i pravosudni organi kao garanti slobode i bezbednosti u pravnoj državi*. Ur., Biljana Simeunović-Patić. (str. 149–166). Beograd: Kriminalističko policija akademija.
- Mršević, Z. i Janković, S. (2018). Challenges of inclusive security. In: *Archibald Reiss Days – The VIII International Scientific Conference*. Ed: Darko Simović. (str. 183–193). Beograd: Kriminalističko policijska akademija.
- Mršević, Z. i Janković, S. (2018a). Uticaj feminističke teorije na učešće žena u oružanim snagama Srbije. U: *Feministička teorija za sve*. Ur., Adriana Zaharijević, Katarina Lončarević. (str. 285–301). Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju i Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu.
- O'Reilly, M. (2015). *Why Women? Inclusive Security and Peaceful Societies*. Washington DC: Incusive security. (pp. 503–518).
- Peters, A. (15. November 2016). US House Passes Bipartisan Women, Peace, and Security Act. *Inclusive security*.

- Pettersson, L. Persson, A. and Berrgren, A. (2008). Changing Gender Relations: Women Officers' Experiences in the Swedish Armed Forces. Sweden *Economic and Industrial Democracy*, No 2, (pp. 192-216).
- Petersson, L. and Perrson, A. (2011). Changing boundaries, defending boundaries. Gender relations in the Swedish Armed Forces. Linköping University Sweden: Faculty of art and sciences *Linköping Studies in Arts and Science* No. 546, *Department of Thematic Studies*, pp. 79-95.
- Pettman, J. J. (1995). Women, gender and the state. In., *Introduction to women's studies: gender in a transnational world* / Ed., Inderpal Grewal and Caren Kaplan. (pp. 178). New York City: McGraw Hill.
- Perković, M. (2012). Ženska mirovna politika. U: *Neko je rekao feminizam, Kako je feminizam uticao na Žene XXI veka*. Ur: Adrijana Zaharijević. Beograd: Heinrich Böll Stiftung Regionalna kancelarija za Jugoistočnu Evropu. (str. 376–390).
- Radenović, S. S. (2012). Feminizam, etika odgovornosti, građanska hrabrost. U: *Neko je rekao feminizam, Kako je feminizam uticao na Žene XXI veka*. Ur: Adrijana Zaharijević. Beograd: Heinrich Böll Stiftung Regionalna kancelarija za Jugoistočnu Evropu. (str. 528–531).
- Rauch – Ravise, O. (2017). Lessons From Women Who Lead. *The Women's Forum for the Economy & Society Global Meeting*. Paris.
- Rimalt, N. (2007). Women in the sphere of masculinity: The double-edged sword of women's integration in the military. *Duke Journal of Gender Law & Policy* 2, (pp. 1097).
- Sarai, A., Sa'ar, A. and Sachs, D. (2011). Between a gender and a feminist analysis. The case of security studies in Israel. *International Sociology*, Vol. 26 (1), (pp. 65).
- Sasson-Levy, O. (2007). Contradictory consequences of mandatory conscription: The case of women secretaries in the Israeli military. *Gender & Society* 4, (pp. 481-507).
- Segal, M.W. (1995). Women's Military Roles Cross-Nationally: Past, Present, and Future. *Gender and Society*, Published by: Sage Publications, Volume 9, issue 6, (pp. 757-775).

- Selanders, L. (2014). Lady of the Lamp, Florence Nightingale. Preuzeto 16. februara 2018, sa <https://www.britannica.com/biography/florence-nightingale>.
- Spasić, I. (2004). *Feminizam i sociologija svakodnevnog života*. Beograd: Filozofski fakultet, Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Stojaković, G. (2011). *Solidarnost ili lajkovanje: Dnevnik feministkinje o feminizmu i levici u Srbiji (1978-2007)*. Beograd: Ženski informaciono-dokumentacioni centar ŽINDOK.
- Subotić, G. and Miladinović, D. (ured.) (2013). *Nezavisni monitoring primene Rezolucije 1325 u Srbiji*. Beograd: Žene u crnom.
- Sundevall, (2006). The obvious exception, the military professions and questions of women's qualification to state service. *Militershistorisk Tidskrift* 27, (pp. 87-119).
- Tarnaala, E. (2016). *Women in Armed Groups & Fighting Forces: Lessons from Gender Sensitive Disarmament, Demobilization & Reintegration Programmes*. Oslo: Norwegian Peacebuilding Resource Centre – NOREF.
- Tiessen, R. (2015). Genderessentialism in Canadian foreign aid commitment to women, peace, and security. *SAGE Journals: International Journal*, Vol.70 (1), (pp. 84-100).
- The New York Times. (2009, August 15). The Risk Rule. Preuzeto 19. januara 2017, sa <https://www.nytimes.com/2009/08/16/us/16womenbox.html>.
- The Women's Armed Services Integration Act. Exhibitions. U.S. Capitol Visitor Center. (1948). Preuzeto 19. januara 2017, sa <https://www.visitthecapitol.gov/exhibitions/congress-and-world-wars-part-2/womens-armed-services-integration-act>.
- Tickner, J. A. (1992). *Gender in International Relations, Feminist Perspectives on Achieving Global Security*. New York: Columbia University Press.
- United States Institute of Peace. (2018). *Securing Their Roles: Women in Constitution Making, A livestream*. Washington, DC: United States Institute of Peace.

- Van Creveld, M. (2000). The Great Illusion: Women in the Military. Millennium: *Journal of International Studies*, Vol. 29, No. 2, (pp. 429-442).
- Yuval-Davis, N. (1985). Front and rear: The sexual division of labor in Israeli army. *Feminist Studies* 11, (pp. 663).
- Zajović, S. (2013). Always disobedient: Feminist ethics. Ed: Staša Zajović, Slavica Stojanović i Miloš Urošević. In: *Women for Peace*. Belgrade: Women in Black.
- Žabec, K. (29. maj 2015). Prva generalica u povijesti HVa, *Ženska snaga*. Preuzeto 29. maja 2018, sa <http://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/prva-generalica-u-povijesti-hv-a-cin-joj-je-vec-lani-dodi-jelio-josi-povic-ali-ga-je-morala-vratiti/390679/>.

Inkluzivnost u domenu smanjenje rizika od katastrofa

Smanjenje rizika od katastrofa – rodni aspekti

Prirodni fenomen sam po sebi ne mora da predstavlja katastrofu, ali do katastrofalnih posledica dolazi onda kada taj fenomen pogodi ranjivu zajednicu, grupu ili pojedinca bez odgovarajuće odbrane, koji nemaju sposobnost da se odupru, zaštite ili poprave njegove negativne efekte. Tada nastaje materijalna šteta, dolazi do ljudskih gubitaka, kao i mogućeg prekida ekonomskog i socijalnog funkcionisanja zajednice. Katastrofe mogu biti pretnje sveukupnoj ljudskoj bezbednosti, jer se dovode u pitanje bezbednost života, stanovanja i funkcionisanja privrede i zdravlja, kao i ekološka bezbednost, snabdevanje hranom, vodom, energijom. Koncept smanjenja rizika od katastrofe nužno sadrži rodni aspekt jer katastrofe nisu samo prirodna neminovnost, pošto nastaju kao rezultat prirodnih faktora rizika i ljudske ranjivosti, čije su sastavne komponente nejednakosti zasnovane na polu. Shodno tome, procesi smanjenja rizika od katastrofa, koji uključuju prevenciju, ublažavanje posledica i spremnost za odgovor u svim fazama, trebalo bi da sadrže rodnu perspektivu, s ciljem povećanja otpornosti na katastrofe. Takav pristup zasnovan je na znanju o upravljanju rizicima, izgradnji kapaciteta i upotrebi informaciono-komunikacione tehnologije, kao i na analizi postojećih rodnih odnosa i potrebi za promenom nebezbedne diskriminatorne prakse na terenu.

Naime, mogućnosti koje su na raspolaganju ženama i muškarcima nisu iste kao u „redovnim“ okolnostima, što znači da su u vanrednim situacijama razlike još uočljivije. Postoje rodna podela poslova, nejednak pristup materijalnim i nematerijalnim resursima, manje je učešće žena u donošenju odluka na političkom i privatnom nivou, izražena je izloženost žena rodno zasnovanom nasilju i raznim oblicima diskriminacije. Izgradnja sistema prevencije katastrofa, osnaživanje žena i razvoj zajednice nužno predstavljaju elemente jedinstvenih, a ne odvojenih napora.

Izloženost ljudi i imovine katastrofama (UNISDR, 2009) u svim zemljama raste brže nego što se smanjuje njihova ranjivost. Ovo stvara nove rizike i postepeno povećava gubitke izazvane katastrofama, sa značajnim ekonomskim, socijalnim, zdravstvenim, kulturnim i ekološkim uticajima u kratkom, srednjoročnom i dugoročnom periodu, posebno na nivou lokalne zajednice. Katastrofe se mogu dogoditi iznenada (tada ih odlikuje brz početak: tajfuni, zemljotresi, vulkani) ili postepeno (spor početak: klimatske promene, suša, širenje pustinja, postepeno topljenje polarnih lednika), ali svakako pogađaju milione ljudi (Mršević i Janković, 2018: 406). Tokom poslednje decenije pogodile su skoro dve milijarde ljudi i prouzrokovale štetu procenjenu na 1,7 biliona dolara. Pored toga, od 2008. do 2012. godine zbog katastrofa je raseljeno 144 miliona ljudi. Katastrofe, od kojih je većina pogoršana klimatskim promenama i koje su sve učestalije i većeg intenziteta, u velikoj meri sprečavaju napredak ka održivom razvoju.

Stalni porast rizika od katastrofe, uključujući povećanje izloženosti ljudi i imovine, u kombinaciji sa prethodnim iskustvima u slučaju katastrofe, ukazuje na potrebu za daljim jačanjem spremnosti za odgovor na njih, preduzimanjem akcija

predviđanja događaja, integrisanjem smanjenja rizika od katastrofe u pripremu odgovora, kako bi se osiguralo da se stvore kapaciteti za efikasno reagovanje i oporavak ljudi i imovine.

Uticaj katastrofa na žene – vrste i primeri

Tek krajem XX i početkom XXI veka rađa se globalna svest o tome da katastrofe dovode do značajne prevalencije u broju ženskih žrtava u poređenju sa muškarcima. Pre svega, postoji direktna, prva i najvidljivija posledica uticaja katastrofe u vidu nesrazmerno većeg gubitka života žena. Štaviše, humanitarne organizacije ističu da posledice koje nastupaju nakon katastrofalnih događaja – poput bolesti, gladi, beskućništva, gubitka imovine, nezaposlenosti, rodno zasnovanog nasilja, invaliditeta, itd. – takođe mnogo više pogađaju žene.

Primeri koji slede nisu jedini, već su izabrani da paradigmatično ilustruju ranjivost žena u slučaju katastrofe.

Razorni ciklon, koji je 2. avgusta 1991. pogodio Bangladeš, prouzrokovao je smrt od 135.000 do 145.000 ljudi (Histori.com Editors, 2009). Tada je primećeno da je stradalo mnogo više žena, ne samo zato što su bile fizički slabije već zbog verske tradicije koja je podržavala mušku dominaciju i ograničavala kretanje žena (Begum, 1993: 35). U populaciji starosti od 20 do 44 godine živote su izgubili ukupno 71 žena i 15 muškaraca na hiljadu ljudi. Primer Banlgadeša postao je indikativan za formiranje shvatanja da su žene prve i teže pogođene katastrofama (Oxfam-GB, 2011). Sledeći ciklon koji je pogodio Bangladeš desio se 15. novembra 2007, kada je ciklon Sidr, prema tadašnjim prvim procenama, odneo oko 4 000 života, dok su kasnije humanitarne organizacije objavile informacije o 10.000 žrtava i više miliona ljudi koji

su ostali bez domova, ističući posebno ranjivost ženske populacije (UNDP, 2010).

U zemljotresu koji je sredinom novembra 2005. pogodio Kašmir, prema zvaničnim podacima stradalo je ili nestalo 73.318 osoba, ali prema međunarodnim procenama žrtava je ukupno bilo 87.000. Žene su bile najbrojnije žrtve i stradale su zbog strogog običaja „purda“, prema kojem je ženama kretanje bilo strogo ograničeno na domove. Upravo tamo je većina njih izgubila život, plašeći se da ne prekrši zabranu kretanja u javnosti. Na mestima na kojima običaj „purde“ nije bio tako strog, žene su uspele da se spasu (Parker, Hamilton i Halvorson, 2007).

U Peruu je upozorenje o dolasku El Ninja u februaru 2003. poslato samo ribarima, a kako se žene ne bave ribolovom, uopšte nisu bile obaveštene. Ovo je direktno prouzrokovalo ogromnu štetu koja je mogla da se izbegne da su žene unapred znale da postojeće zalihe hrane treba obezbediti od uništenja olujnih udara (UNISDR, UNDP i IUCN, 2009: 24, 44).

Svetska javnost suočila se sa brutalnom činjenicom da su većina žrtava u slučaju katastrofalnog azijskog cunamija 2004. godine bile žene (Jungehulsing, 2012), kada je u Indoneziji i Šri Lanki udeo preživelih bila jedna žena na četiri muškarca, odnosno 75% žrtava su bile žene, dok su u nekim indijskim regionima žene činile čak 80% žrtava. Međunarodna agencija za humanitarnu pomoć izvestila je da je žena kao žrtava cunamija bilo četiri puta više nego muškaraca zbog socijalnih običaja koji sprečavaju žene da se kreću bez muškaraca (Mršević i Janković, 2019: 285).

Prema zvaničnim izveštajima, 2. maja 2008. godine ciklon Nargis odneo je 138.000 žrtava. Tu bi svakako trebalo dodati 55.000 nestalih, kao i nepoznat broj žrtava u „drugom talasu“, koji uključuje i kasnije žrtve izazvane glađu, nasiljem

i epidemijom, kao rezultat ciklonskog uništenja. Prema prvim procenama UNICEF-a, više od polovine žrtava Nargisa bili su žene i deca, dok je kasnije istaknuto da je stradalo dvostruko više žena od muškaraca (Singh, 2012).

Uzroci veće ugroženosti žena

Cecilija Aipira, savetnica za smanjenje rizika od katastrofa u UNDP, navodi da su žene i devojke najviše pogođene prirodnim katastrofama, ali da ne postoje čvrsti podaci koji bi pokazali na koji način. „Kao posledica toga, one ostaju uglavnom nevidljive u programima pomoći i razvoja“, rekla je ona, predstavljajući novootvoreni Centar za rod i katastrofu na Univerzitetskom koledžu u martu 2018. (UNDP, 2018). Nedostatak podataka o uticaju prirodnih katastrofa i sukoba na žene onemogućava planove pomoći i oporavka od negativnih posledica takvih katastrofa. Nažalost, nedavni događaji pokazali su da to nije pojava koja pogađa „treći svet“, jer je slično i sa ostalim razvijenim oblastima, na primer, tokom nedavnih katastrofa u Grčkoj (Toroni Halkidiki 2017, Sitonija i Atina 2018, Evija 2019, Krit 2020), Japanu (2020) i Kaliforniji (2018. i 2019).

S obzirom na to da su razmere katastrofe delom pod uticajem političkog, ekonomskog i sociokulturnog konteksta, uvođenje rodne komponente u politike i mere za borbu protiv katastrofa započinje identifikacijom položaja žena i muškaraca u jednom društvu (Women's Justice Centar, 2010). Ograničeni pristup žena ekonomskim, socijalnim i ljudskim resursima i njihova smanjena moć odlučivanja u kući i u javnoj, političkoj sferi, smanjuju njihov kapacitet za sprovođenje mera prilagođavanja i zaštite.

Žene i muškarci suočavaju se sa različitim nivoima rizika, na razne načine su izloženi rizičnim situacijama i na razne načine se nose sa posledicama katastrofa, a sve kao rezultat rodni, političkih, kulturnih i socioekonomskih razlika i nejednakosti koje postoje u celom svetu. Žene su u poređenju sa muškarcima siromašnije, imaju manje mogućnosti za sticanje i razvijanje preduzetničkih veština, slabiji pristup finansijskim resursima kao što su zajmovi, ušteđevine ili penzije, manje mogućnosti za kupovinu ili posедovanje zemlje, uglavnom su manje ili neredovno plaćene. Kada dođe do poplava, samo imućni ljudi mogu da se presele na sigurnije mesto ili da zalihe hrane i drugu pokretnu imovinu prebace na sigurno. Tipična, slabo plaćena seoska žena, koja živi u siromašnoj zajednici, nema priliku da se preseli u sigurniju oblast stanovanja, a katastrofe (npr. poplava, požar, zemljotres) obično uzrokuju gubitak svega, uključujući sve zalihe, pokretnu i nepokretnu imovinu (Women's Justice Centar, 2010). Siromaštvo je ključni element koji određuje ranjivost pojedinaca i zemalja. Globalno gledano, siromaštvo je uglavnom 'ženskog roda': 70% siromašnih na svetu su žene (Making Disaster Risk Reduction Gender-Sensitive, 2009: 133), što znači da one čine većinu onih koji žive i rade na nebezbednim mestima i u rizičnim uslovima. Iako su oba pola izložena fizičkoj ranjivosti tokom prirodnih katastrofa, na osnovu ranijih globalnih iskustava možemo tvrditi da su različite ranjivosti uzrokovane rodnom ulogama i nejednakostima zasnovanim na rodu, kao što su: nedostatak mogućnosti, nedostatak resursa i ograničenja mobilnost žena u odnosu na muškarce iste socijalne kategorije. Čak je u 141 zemlji otkriveno da više žena gubi život u prirodnim katastrofama (Making Disaster Risk Reduction Gender-Sensitive, 2009: 35) u odnosu na muškarce i da je ovaj fenomen povezan sa

nejednakim socioekonomskim statusom žena (Neumaier i Plumper, 2007: 552).

U osnovi, žene imaju ograničen pristup informacijama i znanju, što neizbežno povećava njihovu ranjivost u rizičnim situacijama. Siromaštvo i marginalizacija povezani su sa visokim stepenom ranjivosti na uticaj klimatskih promena, kao i smanjenim mogućnostima prilagodljivosti zbog ograničenog pristupa ekonomskim i neekonomskim resursima, kao i mrežama informacija i podrške. Rod je ključna promenljiva u ovom kontekstu: nejednaki rodni odnosi povećavaju ranjivost žena na uticaje klimatskih promena i smanjuju njihovu prilagodljivost (Jungehulsing, 2012). Shodno tome, politike, mehanizmi i instrumenti koji se koriste kao odgovor na katastrofe i klimatske promene ne mogu biti neutralni u odnosu na polnu pripadnost i ne bi ih trebalo formulisati i primenjivati bez uzimanja u obzir specifičnih rodni razlika.

Okvirni dokumenti Hjogo i Sendai

Hjogo okvir za akciju navodi da bi rodna perspektiva trebalo da bude integrisana u sve politike upravljanja rizikom od katastrofa, planiranje i donošenje odluka, uključujući one koje se odnose na procenu rizika, rano upozoravanje, upravljanje informacijama i obrazovanje i obuku. Povećana potreba za integrisanjem smanjenja rizika od katastrofa u razvojne politike i aktivnosti formalizovana je u januaru 2005. godine, kada je HFA Okvir za akciju 2005–2015. usvojilo 168 zemalja i multilateralnih institucija. Takođe je uočena neophodnost rodno osetljive procene rizika. Rodni aspekt uvek postoji i mora se identifikovati: prilikom određivanja stepena izloženosti prirodnim pojavama, prirodnim katastrofama ili

klimatskim promenama; zbog načina analiziranja odgovora na katastrofe i oporavka od njihovih posledica sa stanovišta žena i muškaraca, kao i izgradnje kapaciteta za njihovo specifično prilagođavanje promenama i stvaranje odgovora na njih. To bi rezultiralo rodno osetljivim planiranjem upravljanja vanrednim situacijama, koje objedinjuje pojedince u odgovornostima i akcijama za postizanje cilja – sigurne, rodno ravnopravne i ekonomski razvijene lokalne zajednice.

Smanjenje rizika od katastrofa je konceptualni okvir koji se bavi načinima i metodama za smanjenje ranjivosti i rizika od katastrofa u društvu, kako bi se izbegli ili osujetili štetni uticaji i opasnosti izazvane prirodnim pojavama i obezbedio održivi razvoj. To je složen i multidisciplinarni proces koji uključuje prihvatanje međunarodnih i zakonskih obaveza, razumevanje javnosti, naučno znanje, pažljivo planiranje razvoja, odgovornu primenu programskih politika i zakona, sisteme ranog upozoravanja i efikasne mehanizme za pripravnost i reagovanje u vanrednim situacijama. Takođe, smanjenje rizika od katastrofe zahteva kolektivno učešće i angažovanje nacionalnih kreatora politike i donosilaca odluka, vlade, civilnog društva, akademskih institucija, privatnog sektora i medija. Istraživanja pokazuju koristi od sprečavanja ili smanjenja uticaja katastrofe – za svaki dolar uložen u smanjenje rizika od katastrofe uštede se od dva do četiri dolara koji bi kasnije bili potrebni za humanitarnu pomoć, saniranje posledica i obnovu.

Kako predviđa Sendai okvir, naslednik dokumenta Hjogo okvira, jedna od ključnih strategija ovih napora jeste da osnažuje žene i osobe sa invaliditetom da javno promovišu i unaprede nepristrasne i univerzalno dostupne reakcije, oporavak, rehabilitaciju i rekonstrukciju. Katastrofe su pokazale da je faza oporavka, rehabilitacije i obnove zapravo polazna

tačka prilikom planiranja i pripreme prevencije i odgovora na buduće katastrofe. Tada je neophodno razvijati takve sisteme kroz participativni proces, kako bi ih prilagodili potrebama korisnika, posebno onim zasnovanim na polu.

Posledice pretpostavke da je rizik od katastrofe rodno neutralan jesu: netačna identifikacija i procena rizika, neadekvatno koncipiran odgovor politike, kreiranje politike i finansiranje rizika na nacionalnom nivou i nivou zajednice. Polazna tačka u smanjenju rizika od katastrofe, kao i promociji kulture pružanja pomoći u katastrofama, leži u poznavanju opasnosti od fizičke, socijalne, ekonomske i ekološke ugroženosti od katastrofa sa kojima se suočava većina društava. Uvek treba imati na umu da ne diskriminišu katastrofe, već ljudi (UNISDR, UNDP i IUCN, 2009).

Rodno inkluzivan, nediskriminatorski pristup smanjenju rizika od katastrofe može postići delotvorne rezultate za porodice i zajednice, jer žene, ako im se daju jednake mogućnosti, mogu pravilno obavljati multiplicirane funkcije – kao učesnice u svim procesima izgradnje bezbednosti, ali i kao lideri u smanjenju rizika od katastrofa. Veoma je važno da se na ženu ne gleda uvek kao na žrtvu, već da u celom procesu smanjenja rizika od katastrofa ona ima aktivnu ulogu i tokom i nakon katastrofe (Women's Justice Centar, 2010c). Jedna od lekcija iz ranijih katastrofa, koja se uvek navodi u kontekstu rodnihi aspekata, jeste ta da je veoma važno uključiti stručne žene kada se planiraju intervencije za oporavak (UNISDR, 2007).

Iz tog razloga, zakoni, politike i prakse treba da uzmu u obzir činjenicu da, zbog različitih ekonomskih, socijalnih, reproduktivnih i političkih uloga muškaraca i žena, oni takođe imaju različite kapacitete i potrebe da odgovore na efekte katastrofa i klimatskih promena. Smanjenje rizika od katastrofe mora biti integrisano u sve politike, planove i programe za

održivi razvoj i smanjenje siromaštva i potrebno je podržati ga bilateralnom, regionalnom i međunarodnom saradnjom, kao i različitim vrstama partnerstva (Oxfam-GB, 2011). Iz prethodne prakse vidljivo je da kada je ženama omogućeno da preuzimaju višestruke uloge u ime svoje zajednice, tada im je omogućeno ne samo da ojačaju sopstvene sposobnosti i sposobnosti svoje zajednice da se nose sa katastrofama već i da izgrade aktivnu građansku kulturu baveći se razvojnim prioritetima koji su neraskidivo povezani sa smanjenom ranjivošću. Pritom su otpornost na katastrofe, razvoj zajednice i osnaživanje žena elementi jedinstvenih, ali ne i odvojenih napora (ISDR, 2007).

Lekcije prošlih katastrofa i prirodnih nepogoda

Stalni globalno prisutan rast rizika od katastrofa, uključujući povećanje izloženosti ljudi i imovine, u kombinaciji sa lekcijama naučenim iz prošlih katastrofa, ukazuje na potrebu daljeg jačanja spremnosti na katastrofe u vidu unapred organizovanog odgovora na njih. To obuhvata preduzimanje aktivnosti predviđanja događaja, povećanje fizičkih i društvenih aspekata otpornosti zajednica, integrisanje različitih vidova smanjenja rizika od katastrofa u pripremi odgovora, kao i osiguranje stvarnih kapaciteta za efikasno reagovanje i oporavak postojećih na svim nivoima pogođenog društva.

U tom smislu, nisu korisne samo lekcije nedavnih katastrofa/nepogoda, već je potrebno sagledati i slične događaje koji su se desili u davno prošlim vremenima, što je u Evropi sve prisutniji trend. Razlog za to je neponovljivost katastrofa, jer se zemljotresi, uragani, klizišta i slični događaji ne mogu radi ispitivanja izazvati u laboratorijama kako bi se izučavali

mehanizam njihovog delovanja, uzročno-posledična povezanost različitih faktora rizika i, posebno, da bi se mapirala mesta dešavanja i signifikantni znaci upozorenja. Razlog je i što u savremeno doba takvi događaji ne pogađaju svom snagom Evropu već druge kontinente, pa je zbog saznavanja evropskih specifičnosti potrebno ispitati takve događaje iz prošlosti našeg kontinenta.

Evropski cunami (Ruggeri, 2016)

Malo je poznato da je i Evropa bila poprište cunamija, ali proučavanja njihovih karakteristika danas upozoravaju da bi slični događaji mogli da se ponove, jer njihovi uzročnici i dalje postoje. Pre nekih 8 000 godina, cunami visine talasa do 25m počistio je škotska ostrva i obalu. Taj evropski cunami je Britaniju pre oko 8 000 godina zauvek učinio ostrvom i, kako se današnjim analizama ukazuje, bio je izazvan Storega podmorskim klizištem/odronom. Geolozi, paleontolozi i arheolozi danas rade zajedno kako bi rekonstruisali šta se tačno desilo, kakvi su bili efekti cunamija i koliko je verovatno da će se sličan događaj ponoviti, jer su, kako istorija dokazuje, cunamiji mnogo češći u Evropi nego što ljudi misle.³⁵ Stoga se klizište (odron) danas smatra glavnim uzrokom, ali već i obično povećanje zapremine vode takođe može da ima ulogu u destabilizaciji kontinentalnog grebena. Ili je to mogao da bude zemljotres ili metan koji se izbacuje – ili pak kombinacija višezroka. Neki od ovih faktora mogu se i danas javiti. Zagrevanje okeana može destabilizovati sedimente, a topljenje ledenih ploča može izazvati učestalost velikih zemljotresa. U

35 Postoje dokazi u jugozapadnoj Engleskoj o cunamiju 1755. godine koji je uništio i grad Lisabon.

XXI veku kombinacija svih ovih promena mogla bi dovesti do cunamogenih podmorskih klizišta, pa se zato istražuju frekvencije i vremenski raspored dešavanja tih faktora. Ako bi destabilizacija dovela do drugog klizišta veličine Storega, efekat bi mogao biti ogroman, cunami talasi možda bi udarili gradove Edinburg i Njukasl. Ono što je vredno imati na umu jeste da su se ljudi prilagodili životu nakon klizišta Storega i njime izazvanog cunamija. Naselja i društva na britanskim ostrvima nastavila su da postoje, a život se raširio u većem delu kontinentalne Evrope iako je tom katastrofom postala odvojena od britanskih ostrva. Jedna lekcija koja se može naučiti od tih predaka iz kamenog doba jeste da su se oni očigledno prilagodili. Možda je mnogo ljudi tada stradalo i mnoge zajednice bile izgubljene, ali dovoljno ih je preživelo kako bi mogli ne samo da nastave život već i da to bude u razvijenijoj, neolitskoj kulturi sa obe strane novostvorenog morskog kanala. Ta nužnost i sposobnost prilagođavanje klimatskim promenama, prevazilaženje fizičkih barijera koje mogu da predstavljaju novostvoreni morski kanali, važna je poruka koja se može primiti kroz vreme, od tada do danas.

Evropsko malo ledeno doba (Black, 2012)

Malo evropsko ledeno doba krajem XIII i početkom XIV veka najverovatnije je izazvano efektima globalnog hlađenja usled velikih vulkanskih erupcija, a uticalo je na promene u arktičkom ledenom pokrivaču. To malo ledeno doba karakterisao je pad temperature na globalnom nivou tokom tog perioda, mada ima indicija da je hlađenje na Arktiku i subarktiku počelo nekoliko vekova ranije. Neki delovi Evrope su se hladili više, pogotovo za vreme zima, kada je reka Temza

u Londonu bila zaleđena, a led na njoj dovoljno debeo da se po njemu moglo bezbedno hodati.

Ne zna se tačno šta je dovelo do toga, ali naš savremeni strah od mogućih ponovljenih, sličnih klimatskih promena doveo je do proučavanja malog ledenog doba u Evropi. Zahvaljujući tim istraživanjima, njegova pojava se povezuje sa serijom od četiri eksplozivne vulkanske erupcije između 1250. i 1300. u tropskim oblastima, što je prouzrokovalo ogromne oblake sulfatnih čestica u gornjem nivou atmosfere. Za ove male čestice aerosola poznato je da hlade planetu, jer odbijaju solarnu energiju od Zemlje u svemir. Naučnici su proučavali nekoliko lokacija u severoistočnoj Kanadi i na Islandu, gde su se male ledene kape širile i skupljale tokom vekova. Kada se led širi, biljke ispod njih bivaju ubijene i „sahranjene“ u ledu. Ugljениčnom analizom (*carbon-dating*) može se utvrditi kada se to dogodilo. Zbog toga su biljke te koje obezbeđuju podatke o veličinama ledenih kapa u različitim periodima, a time indirektno daju podatke i o lokalnim temperaturama. Snimanje ovih zapisa pokazalo je da je hlađenje počelo prilično naglo u nekom trenutku između 1250. i 1300. U drugom periodu, između 1430. i 1455, temperatura je opet pala. U prvom od ovih perioda došlo je do četiri velike vulkanske erupcije, počev od 1256. godine, verovatno iz tropskih krajeva, mada tačne lokacije nisu utvrđene. Kada su istraživači uključili niz erupcija u kompjuterski model klime, otkrili su da je kratak ali intenzivan rafal bio dovoljan da pokrene rast letnjih ledenih ploča oko Arktičkog okeana, kao i lednika. Dodatni led, zauzvrat, vraćao je više sunčevog zračenja u svemir i time oslabio Golfsku struju u Atlantskom okeanu. Širenje morskog leda u severni Atlantik uspostavio je samoodrživi proces povratne sprege i dokazao kako decenijske promene, npr. prodor morskog leda u severni Atlantik, mogu dovesti

do klimatskih promena koje traju vekovima. Analiza kasnije faze malog ledenog doba sugerise da su promene sunčevog zračenja, posebno u ultraljubičastom delu spektra, takođe doprinele hlađenju.

Lekcija ovog događaja danas je poznata pod terminom „adaptacija unapred“, i, za razliku od ublažavanja posledica katastrofa/nepogoda koje su već nastupile, ona predstavlja akciju koja pomaže pri suočavanju sa efektima klimatskih promena, njihovo predupređivanje, kakvo na primer predstavlja izgradnja barijera za zaštitu od povećanja nivoa mora ili uzgajanje useva sposobnih za preživljavanje u uslovima niskih temperatura, vlažnih i kratkotrajnih leta, ali i udara učestalih suša.

Evropski misteriozni uragan 1674. (Barras, 2017)

Taj uragan trajao je svega nekoliko minuta, ali je nanneo ogromnu štetu gradu Utrehtu. Intenzivan i moćan, iako kratkotrajan, prešao je preko severozapadne Evrope jednog letnjeg popodneva 1674. godine. Ostavio je društvene i arhitektonske posledice na grad Utreht, koje se i danas osećaju.

U holandskoj istoriji posebno je ozloglašena 1672. Poznata je kao godina katastrofe, jer je označila invaziju na holandsku republiku sila iz Francuske, Engleske i oblasti koje su danas deo Nemačke. Francuzi su zaplenili sav novac koji se nalazio u Holandiji. Utreht, potpuno nepripremljen za veliku prirodnu katastrofu, ostao je u potpunom bankrotu. Tipičan topli i vlažni letnji dan u severozapadnoj Evropi, sreda, 1. avgust 1674. Krajem dana grmljavina se pojačavala – što nije bilo neobično vreme za takav letnji dan. Međutim, olujni vetrovi su sve više jačali. Do 18.00 časova, zastrašujući

uragan počeo je da ruši sve na svom putu ka severu i širom regiona, ostavljajući za sobom velika razaranja. Brodovi u Amsterdamu su izbačeni iz vode i izlomljeni razbacani po poljima. Utreht je pretrpeo najveću štetu, čije su posledice vidljive i danas. Međutim, šteta je bila neobično lokalizovana: sve zgrade u jednoj ulici su bile uništene do temelja, dok su one u susednoj izbegle bilo kakvu štetu. Drugi važan moment je da je uragan bio kratkotrajan, svi tadašnji opisi govore o trajanju od samo 15 minuta. Začudenost izaziva činjenica da je taj uragan bio prilično lokalizovan i previše vremenski ograničen da bi naneo takvu štetu Utrehtu.

Ne može se objasniti zašto je bilo nekoliko žarišta snažne aktivnosti u širokom regionu severozapadne Evrope. Ali može se objasniti ono što je danas poznato na osnovu proučavanja tog događaja – poseban oblik olujnog sistema koji se naziva lučni odjek (*bow echo*). Lučni odjeci su relativno nova pojava za meteorologe. To su široki, oblikovani lučni vetrovi koji se mogu prostirati od deset do više stotina kilometara. Oni prolaze kroz područje za najviše nekoliko sati, a povezani su sa jakim i lokalizovanim udarima vetrova, zvanim vetrovi ravnih linija. Slučajno, ovaj uragan je jedan od tih retkih događaja koji su dobro dokumentovani. Slike o uništenju pokazuju da su se brod katedrale i neki crkveni zvonici srušili u pravcu severa – pravcu kojim je olujni front putovao – ali drugi su padali na zapad, vetrikalno prema pravcu fronta. Mogli su ih srušiti samo udari uragana koji proizvode snažne udare na zapad.

Uzroci se onda nisu znali, ali čini se da nove studije mogu da pruže objašnjenje za oblik koji je imao taj uragan. Ova vrsta rekonstrukcije je potencijalno vredna za savremene vlasti u Holandiji i tom delu Evrope, kako bi mogli da obezbede da zgrade i druge građevine budu dovoljno jake

da izdrže retke oluje uraganske jačine. Razumevanje razvoja uragana iz 1674. i pažljivo dokumentovanje nastale štete pokazalo se korisnim za projektovanje i izgradnju objekata. Primenom principa „izgradi bolje nego što je bilo“ objekti su sada dovoljno robustni za slične uragane.

Evropska „Velika oluja 1703.“ (Jones, 2018)

U noći 7. decembra 1703. Kraljevstvo V. Britanije zadesio je ekstremni vremenski događaj. Posle nekoliko nedelja vetra i kiše, ciklon je u ponoć protutnjao kroz tu zemlju, od velških obala do Midlenda i juga Engleske, a naročito je pogodio Bristol i London. Oluja je takođe prouzrokovala pustoš u kontinentalnoj Evropi, a posebno je izazvala ozbiljnu štetu u Holandiji, danskim ostrvima i Nemačkoj. Zapamćena kroz istoriju kao „Velika oluja 1703“, kandidat je za najgoru oluju koju je Britanija ikada videla i kao takva ostala je u kolektivnom pamćenju. Posledice su bile naročito teške jer su pogodile jug Engleske, gde su velika naselja i gradovi i luke sa gustim saobraćajem. Oluja je iz korena iščupala hiljade stabala, rušila krovove, razbijala i izbijala prozore iz njihovih okvira i oduvala brodove sa njihovih vezova na reci Temzi. Jedan brod u Kentu bio je oduvan iz vode 250m u unutrašnjost kopna. Dok je Britanija spavala, vetar je dizao i bacao dimnjake, ubijajući ljude u njihovim krevetima. Počistio je ribu iz jezera i izbacio je na obale londonskog parka St. Džejms, ubijao ptice bacajući ih na zemlju, kao i domaće životinje na farmama. Hrastovi su se rušili, a delovi drvene građe, gvožđa i olova leteli su ulicama na sve strane nošeni vetrom. Izbili su požari u Vajtholu i Grinviču. Od pet sati ujutru pa do pola šest, oluja je udarila najjače. Smatra se da je tada stradalo između

8.000 i 15.000 ljudi. Hiljade mornara je poginulo, izbrojano je samo oko 6.000 žrtava. U kanalu je izgubljeno 13 ratnih i puno trgovačkih brodova, zajedno sa mornarima.

Velika oluja je uticala na ranu meteorologiju, postepeno napuštanje do tada neslužbenog jezika za ocenjivanje snage vetra³⁶ i, čitav vek kasnije, dovela do usvajanja Boforove skale za merenje jačine vetrova. Naime, meteorologija je jedva postojala te 1703. i većina ljudi je imala duboko religiozan pogled na vremenske neprilike i katastrofe, koje su smatrali božjim činom. Velika oluja je, po zapisima toga doba, pobudila ranu naučnu radoznalost u vezi s ekstremnim vremenskim događajima, što je dovelo do razvoja moderne meteorologije kakvu danas poznajemo. Zahvaljujući detaljnim opisima Velike oluje savremenika koji nisu prihvatili božju volju kao jednostavno objašnjenje, težeći izgradnji naučnog pristupa, tek u XIX veku meteorolozi su shvatili šta se zapravo desilo. Ti vetrovi koji su izazvali Veliku oluju bili su cirkularni sistemi, a ne linearni protok, i ukazali su na to da se takve pojave i te kako mogu desiti i danas.

Ishodišta

Globalni odgovor na savremeni bezbednosni izazov katastrofa/nepogoda jeste usvajanje principa „izgradi bolje nego što je bilo“ u međunarodnim dokumentima. Time se jačaju prevencija i otpornost zajednica, društava i država na posledice katastrofa. Savremena perspektiva porasta broja

³⁶ Tada nije postojala standardizovana terminologija koja opisuje vremenske ili atmosferske procese. Koristile su se reči poput „tužno“, „neugodno“, „lepo“, „šarmantno“, „smešno“ i „veselo“ da bi se opisali vremenski uslovi i reakcije na njih. Prognoziranje i rečnik meteorologije pojavili su se tek mnogo kasnije, 1860.

katastrofa/nepogoda usled klimatskih promena razlog je što se sve više pažnje poklanja lekcijama ne samo nedavnih i skorašnjih već i davno prošlih katastrofa koje su pogodile evropski kontinent, kako bi se danas adekvatno reagovalo. Evropski cunami pre oko 8.000 godina i malo ledeno doba krajem XIII i početkom XIV veka doneli su već tada lekcije nužnosti adaptacije i akcija suočavanja sa efektima klimatskih promena. Uragan koji je prošao preko severozapadne Evrope 1674. ostavio je društvene i arhitektonske posledice, koje se do danas osećaju u Holandiji u oblasti projektovanja i izgradnje objekata, kako bi bili dovoljno robustni za slične oluje. Velika oluja 1703. dovela je do formiranja meteorologije kao nauke koju danas svestrano koristimo.

Prošle su skoro dve decenije od dvostruke katastrofe (zemljotres i cunami) koja je 2004. devastirala mnoge zajednice u jugoistočnoj i južnoj Aziji. Katastrofa je prevazišla sve tada raspoložive kapacitete vlada, nevladinih organizacija i ljudskih zajednica u pogođenim zemljama. Međutim, ona je takođe pružila odličnu priliku da se unaprede načini pomoći pogođenom stanovništvu, ojačaju sopstveni kapaciteti i nauči mnogo praktičnih lekcija kako bi se poboljšale svoje organizacione sposobnosti da se pripreme, odgovore i oporave od štetnog uticaja katastrofe. Pogođene zemlje pokrenule su veliki broj institucionalnih struktura kako bi se postigli tehničko praćenje i izveštavanje, izgradnja kapaciteta, spremnost i odgovor u smanjenju rizika od katastrofa (South Asia Disaster, 2014).

Formulisani princip build back better („izgradi bolje nego što je bilo“) u međunarodnim dokumentima označava nastojanje da se kroz popravljane prethodnih nedostataka ojača otpornost zajednica, društava i država na posledice katastrofa. Taj princip prvi put je privukao globalnu pažnju

nakon zemljotresa i cunamija u Indijskom okeanu 2004.³⁷ Efikasan oporavak i rekonstrukcija sada su globalno prepoznati kao imperativ za održivi razvoj. Da bi bili uspešni, programi oporavka i rekonstrukcije zahtevaju visok stepen političke volje, jake institucionalne okvire i intenziviranu međunarodnu saradnju, što sve zajedno pruža veće mogućnosti za smanjenje rizika i izgradnju otpornosti, kao i veću šansu za oporavak i rekonstrukciju koja će biti sprovedena na efikasan način kako bi se izbegle negativne posledice (UN World Conference on Disaster Risk Reduction, 2015).

Otpornost je definisana kao sposobnost sistema, zajednice ili društva izloženog opasnostima da se odupru, apsorbuju, transformišu, oporave i prilagode efektima opasnosti na pravovremen i efikasan način, uključujući i očuvanje i obnavljanje njegovih osnovnih struktura i funkciju upravljanja rizikom (United Nations, 2016). Važno je razumeti da se jačanje otpornosti ne postiže samo boljim obaloutvrdama i sličnim fizičkim i organizacionim ambijentalnim poboljšanjima, već i promenama diskriminativnih društvenih odnosa, posebno rodno neravnopravnih (Mršević i Janković, 2018: 406). Naime, u agrarnim društvima, najčešće pogođenim katastrofama, žene su znatno podzastupljene u politici, institucijama, društvenim organizacijama i svim oblicima aktivizma (Đurašinović, 2019). Zemlje koje su najpozitivnije prema ženskom liderstvu i uopšte konceptu rodne ravnopravnosti, kakve su nordijske Norveška, Švedska, Finska (Đurašinović, 2019) i druge postindustrijske zemlje, vrlo su retko ili poslednjih decenija uopšte nisu pogođene nepogodama katastrofalnih posledica, što jasno ukazuje na to da su te pojave uslovljene kako prirodom tako i društvenim odnosima.

37 Tokom rekonstrukcije Aćea u Indoneziji.

Oporavak predstavlja mnogo više od povratka u stanje pre događaja. Naime, on je zajednicama pogođenim katastrofama potreban ne samo kako bi smanjile rizik od istih ili sličnih opasnih događaja već i kako bi uočile druge opasnosti i uslove koji nisu imali nikakav uticaj na nedavni događaj, ali koji mogu da ugrožavaju tu zajednicu. Oporavku se mora pristupiti na cikličan način, u kome se preduzimaju akcije za jačanje otpornosti i pre i posle budućih katastrofa – umesto linearnog pristupa, koji ograničava akciju oporavka samo na saniranje posledica katastrofe, kao događaja koji se već desio (UN World Conference on Disaster Risk Reduction, 2015).

Predviđanje rizika

Predviđanje rizika i posledica prirodnih katastrofa hitan je globalni prioritet (Al Jazeera, 2017). Učenje lekcija iz prošlih katastrofa/nepogoda znatno smanjuje pojave koje se nazivaju „crni labudovi“³⁸ – neočekivane, nepredvidljive i značajno sveobuhvatne pojave, one koje je nemoguće predvideti, ali s kojima je, kako je kasnijom analizom utvrđeno, moguće naučiti živeti. „Crni labud“ je događaj koji ima tri karakteristike: neočekivan je, izaziva velike dugotrajne posledice, i retroaktivno ima razumno objašnjenje, odnosno pokazuje se da je kao događaj bio očekivan (Papić, 2018). Time se kompletira slika lekcija iz prošlosti koje su neophodne da se danas adekvatno odgovori na izazove koje mogu da predstavljaju katastrofe.

38 „Crni labud“ je metafora kojom se opisuje iznenaadni događaj sa velikim posledicama: ako ste čitavog života vidali samo bele labudove, to ne znači da crni ne postoje.

Jedan od savremenih odgovora je postojanje sve veće potrebe za nacionalnom i međunarodnom saradnjom u smislu spremnosti i ublažavanja katastrofa budući da događaji koji uzrokuju katastrofe ne prihvataju političke i administrativne granice. Čak i države koje međusobno ratuju možda će morati da sarađuju u borbi protiv katastrofa (Öcal, 2018).

Razvoj analitičke perspektive katastrofa može eliminisati njihove štetne posledice ili ih čak otkloniti (Mršević i Janković, 2019a: 92). Danas se, s obzirom na lekcije proistekle iz prošlih katastrofa i potrebu njihovog proučavanja i analiziranja, sve više naglašava uključivanje obrazovanja o katastrofama u savremeno koncipirano obrazovanje. Na primer, zemljotres je u suštini geološki događaj, međutim, njegovi efekti se proučavaju u okviru disciplina kao što su ekonomija, sociologija, psihologija, geografija, istorija, pravo, međunarodni odnosi, studije roda... Nedostatak znanja o istoriji događaja koji se dešavaju na određenim mestima dovodi do gubitka života i imovine u takvim katastrofama. Geofizičkim događajima kao što su vulkani i zemljotresi teško je odrediti vreme i intenzitet njihovog sledećeg dešavanja, ali su barem njihove lokacije relativno poznate (Öcal, 2018: 52).

Jedan od primera korišćenja lekcija iz prošlosti o lociranosti zemljotresa prisutan je i u našem regionu. Naime, Banjaluku su 26. i 27. oktobra 1969. godine pogodila četiri snažna zemljotresa. Značajniji zemljotresi nakon 1969. godine desili su se 20. oktobra 1970. godine, 17. februara 1975, 21. aprila 1975. godine, 29. aprila 2011. i 3. novembra 2016. Naučena lekcija je da se cela teritorija severozapadnog dela Republike Srpske nalazi u seizmološkoj zoni osam maksimalno očekivanog intenziteta i da je zbog toga neophodna izrada karata seizmičkih hazarda za svrhu smanjenja rizika neočekivanosti, pre svega primenom savremenih građevin-

skih standarda za projektovanje i građenje objekata otpornih na zemljotrese, što predstavlja najefikasniju zaštitu života stanovništva i materijalnih dobara (mondo.ba, 2018).

Situacija u Srbiji identična je onoj koja je zapažena i na globalnom nivou ako se posmatraju dva paralelna procesa: uključivanje rodne perspektive u proces implementacije koncepta održivog razvoja (realizacija milenijumskih razvojnih ciljeva) i napor u izgradnji okvira za smanjenje rizika od katastrofa u svetu (Čović, 2015).

Preporuke lekcija dobijenih iz nedavnih katastrofa za javnu upravu kompleksne su, a najvažnije među njima jesu: treba podržati sprovođenje naučnih istraživanja na manjim područjima o izloženosti rizicima od katastrofa i spremnosti na reagovanje; treba podržati pripremu i sprovođenje informativnih kampanja za upoznavanje stanovništva sa zakonskim okvirom, obavezama javne uprave, obavezama građana/ki, radom odeljenja za civilnu zaštitu i drugih organa, kao i da treba organizovati vežbe prve pomoći (Đukić i Petronijević, 2019:54). Potrebno je uspostaviti sistem obaveznog uključivanja žena u institucije i tela koja su nadležna za upravljanje vanrednim situacijama (krizni štabovi na lokalnom nivou), jedinice civilne zaštite na lokalnom nivou i strukture u okviru sektora za vanredne situacije. Na nacionalnom, ali i lokalnom nivou, potrebno je definisati mere za ostvarivanje rodne ravnopravnosti tokom saniranja posledica elementarnih nepogoda i definisanje indikatora kojima bi se pratila ugroženost žena i muškaraca, ali i efekti mera sanacije i obnove za žene i muškarce. Potrebno je efikasnije raditi na uključivanju, informisanju i motivisanju stanovništva, posebno žena, u odlučivanju i upravljanju prirodnim resursima, zaštitu životne sredine i prevenciji rizika od prirodnih katastrofa.

Društveni i rodni aspekti katastrofa/nepogoda

Pošto nije moguće izbeći katastrofe, potrebno je naučiti živeti u njima i sa njima. One imaju sociološki, psihološki, ekonomski, pravni i druge aspekte. Nemoguće je da upravljanje katastrofom bude realno bez razmatranja njenih društvenih uzroka i posledica. Društvene nauke stoga moraju da se pozabave njihovim posledicama i uticajima.

Svi ljudi imaju ulogu ili potencijalnu ulogu u vođenju i učestvovanju u humanitarnoj spremnosti i odgovoru na katastrofe. Zbog rodni tradicija u okvirima porodice i zajednice, žene često smatraju da one samostalno (ali ni u zajednici sa ostalima) ne mogu da promene postojeću situaciju (Kasymova, 2008). Zato je potrebno naglasiti, imajući u vidu lekcije prošlih katastrofa, da su uloge žena i devojaka, pored uloga muškaraca, deo izgradnje zajedničke otpornosti koja mora da se organizuje u nastojanju da se adekvatno odgovori na izazove koji predstoje (Tanner, Markek and Konuhangi, 2018). Rodna analiza je od vitalnog značaja u svim fazama – od definisanja problema do implementacije, i dalje u pravcu izgradnje otpornosti. Treba stalno imati u vidu da je otpornost dinamično, a ne fiksno stanje, i da ne bi trebalo da znači samo preživljavanje, već i napredovanje (Gender and Disaster NetworkGDN, RUET and UCL, 2017). Napredak je neophodan u pogledu promene postojećih neegalitarnih društvenih odnosa u one koje omogućavaju ženama i muškarcima ravnopravan društveni tretman. Diskriminatorno onemogućavanje ženama da imaju rukovodeće pozicije u upravljanju reakcijama na katastrofe, zanemarivanje njihovih uloga u zajednici i u participativnim razvojnim procesima izgradnje otpornosti, rodno zasnovano nasilje povećano u vreme katastrofa i ženska povećana ranjivost tokom katastro-

fa – nisu uzrokovani prirodom, već su društveno uslovljeni (Go Ocampo, 2016). Naime, ni katastrofe nisu „prirodna“ neminovnost, već predstavljaju rezultantu faktora prirodnih rizika i ljudske ranjivosti u okviru koje su rodno zasnovane nejednakosti važan uzrok povećane ženske nesigurnosti u katastrofama (Mršević i Janković, 2018a: 211).

Imajući sve to u vidu, jasno je da je rodne perspektive potrebno institucionalizovati u mehanizme i procese upravljanja i kreiranja politika izgradnje otpornosti na katastrofe. Primena rodne perspektive staviće u fokus glasove žena, otkrivajući takođe i sve intersekcione dimenzije ranjivosti, uključujući uzrast i invaliditet, ali ne i ograničavajući se samo na njih. Procesi monitoringa takođe bi trebalo da ispituju neistražene prostore u okviru datog sociokulturnog konteksta, kao i izvan njih, za značajno učešće žena i prava na donošenje odluka (Chaman, 2019). Osnaživanje pomaže ženama da prepoznaju da, iako su možda individualno slabe, mogu biti kolektivno jake. Kroz taj proces one takođe mogu da spoznaju da njihovi problemi nisu samo posledica individualnih slabosti, nego društvenih okolnosti u kojima su rođene i u kojima žive. A osnaživanje društvenih zajednica ima za cilj da njihove podgrupe (npr. žene) koje ne poseduju dovoljno društvene moći, u saradnji sa drugim akterima, učestvuju u akcijama za postizanje promena. Time se ne osnažuje samo ta podgrupa već se podiže kapacitet čitave zajednice da koristi sve raspoložive resurse u društvenom okruženju kroz saradnju i kompetentno uključivanje svih u društvene odnose bez isključenja, diskriminacije i marginalizacije (Petrović, 2013).

Žene imaju specifične potrebe za vreme katastrofa i njihovo uključivanje u odlučivanje od ključnog je značaja kako bi se osiguralo zadovoljenje tih potreba. Zato ne iznenađuje da one u zajednicama pogođenim katastrofama sve

više vode i olakšavaju interventne aktivnosti, kao što su one koje obezbeđuju ishranu, izgradnju skloništa, razvoj standardnih operativnih procedura za komunikaciju sa pogođenim zajednicama, širenje informacija o ranom upozorenju... Žene doprinose spasilačkim naporima, učestvuju u zagovaranju potreba zaštite tokom katastrofa, u sprovođenju procena o potrebama po meri i boljoj podršci porodicama donošenjem adekvatnih finansijskih odluka. Međutim, nije dovoljno samo angažovati žene liderke i pretpostaviti da će se one baviti specifičnim potrebama žena, jer nije sigurno da će imati razumevanja i znanja o određenom kontekstu. Umesto toga, potrebno je kreirati i pridržavati se politika koje zagovaraju učešće žena pogođenih katastrofama u samoj izradi programa. Žene pogođene katastrofama moraju biti uključene u odluke o pripravnosti koje utiču na njihove živote. Istraživanja naglašavaju potrebu za finansiranjem programa koji posebno promovišu rodnu ravnopravnost (Tanner, Markek and Komuhangi, 2018).

Sve to zahteva duboku posvećenost, u kombinaciji sa jakim političkom voljom, odgovarajućom raspodelom finansija za rešavanje rodni jazova i kontinuirano angažovanje na istraživanju načina i strategija za promovisanje ženskog rukovodstva i ovlašćenja u procesima smanjenja rizika od katastrofa. Ovi glasovi će na kraju premostiti jaz između kapaciteta žena i procesa donošenja politika (Chaman, 2019).

Katastrofe i rodno zasnovano nasilje

Uragan Katrina, koji je 2005. pogodio Nju Orleans, bio je najsmrtonosniji i do tada najrazorniji atlantski ciklon. Najmanje 1833 osobe su izgubile život u prvom udaru i u kasnije nastalim poplavama (Knabb et al., 2005). Konačno je Katrina skrenula pažnju svetske javnosti na činjenicu da posle katastrofa dolazi do velikog porasta nasilja nad ženama, posebno onim koje su izgubile domove i koje borave u prenaseljenim skloništima. Tinejdžerke, devojke i devojčice bez staranja odraslih bile su izložene posebno visokom riziku (Women's Justice Centar, 2010). Kao što je azijski cunami 2004. skrenuo pažnju svetske javnosti na disproportionalnost stradanja žena u katastrofama, tako je Katrina već sledeće, 2005. godine, skrenula pažnju na povećanje rodno zasnovanog nasilja kao redovne prateće pojave katastrofa. Uočeno je, i od tada i dokumentovano, da su mnoge sredine nakon katastrofe obeležene pogoršanjem tradicionalnih rodni uloga jačanjem i nametanjem rodno diskriminatornih normi, nasiljem nad ženama i devojčicama i jačanjem drugih društvenih nejednakosti (Le Masson et al., 2016).

Nasilje u porodici i seksualno nasilje (napad, seksualno zlostavljanje i eksploatacija) povećavaju se čak i za vreme, a najčešće odmah nakon katastrofa. Kriminal svih vrsta (pljačke nečuvane imovine, razbojništva, vandalizam, obračuni bandi, ubistva, osvete i sl.), uključujući i rodno zasnovano nasilje, obično procveta u atmosferi nekažnjivosti. Poznati su, na primer, podaci da je rodno zasnovano nasilje poraslo čak i tokom visoko smrtonosne epidemije ebole,³⁹ uključu-

39 Epidemija ebole prvo je započela u februaru 2014. u Gvineji, a zatim se proširila na Liberiju i Sijera Leone.

jući seksualno nasilje i silovanje, transakcioni seks⁴⁰ i nasilje u porodici. Ono se dešavalo najčešće nad decom, koja zbog epidemije više nisu pohađala nastavu, u situaciji kada su ostajala bez roditelja, u socijalnoj izolaciji i siromaštvu. Smrt roditelja i zatvaranje škola značili su da nije bilo sigurnih mesta na kojima su deca mogla da borave. Tako su, primera radi, u Liberiji vlasti izvestile da je od januara do novembra 2014. najčešći oblik rodno zasnovanog nasilja bilo upravo silovanje dece (International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies, 2015a).

U sredinama u kojima je nivo rodno zasnovanog nasilja već odranije bio vrlo visok ili je društvena reakcija na njega bila neadekvatna, teško je bilo utvrditi da li je nasilje povećano samo kao rezultat katastrofe. U nekim društvima, na primer, učinioci seksualnog nasilja nisu pozivani na odgovornost za svoje zločine (ni u normalnim situacijama, a kamoli tokom katastrofa). Prijavljivanje takvih krivičnih dela u tim sredinama nije shvatano ozbiljno, zakonske procedure su obično predugo trajale, standardi dokazivanja i sam čin prijavljivanja takvih zločina bili su previše zahtevni, a žrtve su bile izložene stigmatizaciji, koja u takvim društvima uobičajeno pogađa samo žrtve, ali ne i učinioce seksualnog nasilja (Karama, 2018).

Mehanizmi prijavljivanja i sprovođenja zakona, kao i službe za preživele osobe koje su žrtve rodno zasnovanog nasilja, često su prekidani katastrofama. To takođe otežava prikupljanje podataka o rasprostranjenosti rodno zasnovanog nasilja u katastrofama. Evakuacija i raseljavanje mogu povećati izbijanje rodno zasnovanog nasilja, kako u prvim,

40 Transakcioni seks: seksualne usluge u zamenu za novac, poklone, ćebad, lekove, hranu i vodu. Transakcioni seks se povećao, delom izazvan i gubitkom sredstava za život i siromaštvom.

privremenim skloništima, tako i onim sa dugotrajnim boravkom, kada se raseljavanje produži.

Katastrofe takođe izazivaju i osiromašenje, što može naterati ljude da usvoje negativne strategije preživljavanja, uključujući nasilno otimanje životnih namirnica i transakcioni seks (International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies, 2015b).

Osoblje humanitarnih organizacija koje prvo reaguje na katastrofe obično nije službeno informisano da bi se rodno zasnovano nasilje moglo povećati nakon katastrofa, pa na to ne znaju kako da reaguju, tj. imaju li mandat ili ne da se i time bave, niti se pripremaju za to. Oni deluju kako bi sprečili i smanjili rizik od katastrofa i nisu sigurni da li se taj zadatak odnosi na smanjivanje rizika koji predstavlja rodno zasnovano nasilje. Nedostatak podataka o rasprostranjenosti rodno zasnovanog nasilja posle katastrofa doprinosi njihovoj zbunjenosti. Posebno je potrebno da osoblje humanitarnih organizacija ima svest i prepoznaje ulogu koju distribucija osnovnih životnih namirnica može igrati u izazivanju ili sprečavanju nasilja nad ženama u postkonfliktnim situacijama, uključujući postkatastrofalne.

Neophodno je zato u slučaju svake katastrofe smatrati da se rodno zasnovano nasilje povećava nakon njenog izbijanja. Potrebno je uzeti u obzir tu pretpostavku da se rodno zasnovano nasilje dešava, čak i ako nisu dostupni pouzdani podaci. Takođe je potrebno osigurati da se bezbednost žena i dece uzima u obzir u svim pripremama i planiranju mera vezanih za katastrofe. Potrebno je sprovesti procenu rizika verovatnoće rodno zasnovanog nasilja baziranu na prevalenci pre katastrofe, prikupiti informacije o razvijanju partnerstava sa ženskim organizacijama koje doprinose otpornosti na ka-

tastrofe, identifikovati psihosocijalnu podršku koja bi mogla biti mobilisana u slučaju katastrofe.

Iako mnoge države imaju nacionalne politike o smanjenju rizika od katastrofa i nacionalno zakonodavstvo o rodnoj ravnopravnosti, samo njih nekoliko ima specifične odredbe o nekim rodnim aspektima u svojim nacionalnim planovima i politikama suzbijanja posledica katastrofa, ali čak ni ti planovi u vezi sa katastrofom uglavnom nemaju uključene aranžmane za sprečavanje i sankcionisanje rodno zasnovanog nasilja.

Zato je potrebno istraživati i prikupljati dokaze o rodno zasnovanom nasilju u katastrofama i koristiti ih za informisanje i formiranje politika. S tim u vezi, neophodno je razmotriti načine za jačanje lokalnih kapaciteta, obezbediti da osoblje i volonteri/ke shvate i primenjuju politike koje se tiču seksualne eksploatacije i zlostavljanja, kao i uključiti zajednice u napore da spreče i odgovore na rodno zasnovano nasilje.

Participativni mehanizmi mogu uključiti zajednice u dugoročno planiranje, smanjiti rizik od rodno zasnovanog nasilja i ojačati odgovore na njega kada se dogodi, razviti lokalno odgovarajuće procese kako bi se osiguralo da žene, deca i muškarci mogu prijaviti rodno zasnovano nasilje na vreme i na poverljiv način. Nacionalne vlasti, a posebno policija, trebalo bi da obezbede da se informacije o rodno zasnovanom nasilju sistematično prikupljaju pre i tokom katastrofa.

Hjogo okvir za delovanje 2005–2015.

Povećano uvažavanje potrebe da se smanjenje rizika od katastrofa integriše u razvojne politike i aktivnosti formalizovano je u januaru 2005, neposredno posle cunamija 2004, usvajanjem *Hjogo okvira za delovanje 2005–2015: Razvoj otpornosti nacija i zajednica na katastrofe (HFA)* na Svetskoj konferenciji o smanjenju rizika od katastrofa.⁴¹ Hjogo okvir pruža osnovu za kreiranje i sprovođenje konkretnih inicijativa, uzimajući u obzir složenost smanjenja rizika od katastrofa, kao i raznovrsne i mnogobrojne aktere potrebne za njegovu realizaciju. On definiše osnovne pojmove smanjenja rizika od katastrofa i postavlja zadatke zainteresovanim stranama sa ciljem ostvarenja očekivanog ishoda: značajno smanjenje gubitaka prouzrokovanih katastrofama, kako u vidu ljudskih žrtava tako i u vidu društvenih i ekonomskih šteta i degradacije životne sredine, na nacionalnom i na nivou lokalne zajednice do 2015. godine (Zimmermann, 2015).⁴² Posebno su istaknute teme koje prožimaju sve strateške ciljeve iz svih pet oblasti delovanja: pristup koji razmatra više istovremenih opasnosti, rodna ravnopravnost i kulturna raznolikost, učešće lokalnih zajednica i volontera, podizanje kapaciteta i transfer tehnologija.

41 Hjogo okvir uvojilo je 168 zemalja i multilateralnih institucija, uključujući Srbiju.

42 U periodu između 2002. i 2011. godine zabeleženo je 4130 katastrofa prouzrokovanih prirodnim nepogodama, u kojima je 1,1 milion ljudi poginuo, 2,7 milijardi ljudi je bilo ugroženo, a ukupna šteta se procenjuje na 1,3 biliona američkih dolara.

Post-Hjogo Sendai okvir za delovanje 2015–2030.

Japan se smatra svetskim vodećim modelom smanjenja rizika od katastrofa – ali čak i u toj dobro organizovanoj zemlji kombinacija višestrukih opasnosti je smrtonosna, tako da je i ona bila pogođena katastrofama ogromnih dimenzija. Ne čudi stoga da je upravo Japan takođe i vodeći inicijator globalnih strategija za smanjenje rizika od katastrofa: od Jokohama strategije 1994. (Yokohama Strategy and Plan of Action for a Safer World, 1994), preko Hjogo okvira 2004, do Sendai okvira za smanjenje rizika od katastrofa 2015–2030. (United Nations Office for Disaster Reduction, 2015). Oporavak od „trostrukih“ katastrofa koje su pogodile Japan – razornog zemljotresa, cunamija i nuklearne katastrofe u Fukušimi (2011) – predstavlja lekcije o hitnosti smanjivanja rizika od katastrofa i imperativnoj inkluzivnosti tog procesa. Štete nastale od tih katastrofa bile su prevelike i za jednu od ekonomski najrazvijenijih zemalja sveta. Nije teško pretpostaviti koliko je tim opasnija situacija na mestima na kojima su ljudi siromašni i žive u domovima slabe građe sa nedovoljnom količinom vode i bez zdravstvenih usluga. Rizici su veći u siromašnim zemljama za siromašne ljude – ali strategije su iste. Svugde na Zemlji rizik se smanjuje identifikovanjem i adekvatnim odgovorom na faktore koji podstiču rizike (UNISDR, 2013).

Sendai okvir je međunarodni UN instrument – naslednik Hjogo okvira za akciju (HFA) 2005–2015: Izgradnja otpornosti nacija i zajednica na katastrofe. HFA je zamišljen da donese dodatni podsticaj globalnom radu u okviru Međunarodnog okvira za akciju za Međunarodnu dekadu za smanjenje prirodnih katastrofa iz 1989. godine i Jokohama strategiju za sigurniji svet: Smernice za prevenciju, pripremu

i ublažavanje prirodnih nepogoda i njen plan akcije, usvojene 1994. i Međunarodne strategije za smanjenje katastrofa iz 1999.

Sendai okvir je izgrađen na elementima koji obezbeđuju kontinuitet rada koji su dale države i druge zainteresovane strane u okviru HFA i uvodi niz inovacija kako je traženo tokom konsultacija i pregovora. Mnogi komentatori identifikovali su najznačajnije pomake kao snažan akcenat na upravljanju rizikom od katastrofa u poređenju sa upravljanjem katastrofama, definiciju sedam globalnih ciljeva, smanjenje rizika od katastrofa kao očekivani ishod, cilj koji se fokusirao na sprečavanje novih rizika, smanjenje postojećeg rizika i jačanje elastičnosti, kao i set vodećih principa, uključujući primarnu odgovornost država za sprečavanje i smanjenje rizika od katastrofa, inkluzivni angažman svih delova društava i svih državnih institucija. Pored toga, opseg smanjenja rizika od katastrofa značajno je proširen kako bi se fokusirao na prirodne i opasnosti izazvane ljudskim faktorom, kao i srodne ekološke, tehnološke i biološke opasnosti i rizike, tako da se zdravstvena otpornost snažno promoviše u celom dokumentu.

Pristup „izgradi bolje nego što je bilo“ (*build back better*) prvi put je privukao globalnu pažnju tokom rekonstrukcije oblasti Aće u Indoneziji, nakon zemljotresa i cunamija u Indijskom okeanu 2004. godine. Hjogo okvir za akciju (HFA) pozvao je na „uvođenje mera smanjenja rizika od katastrofa“ u procese oporavka i rehabilitacije nakon katastrofa i korišćenja mogućnosti tokom faze oporavka kako bi se u dugoročnom periodu razvili kapaciteti koji smanjuju rizik od budućih katastrofa.

Kao primer inkluzivnosti Sendai pristupa ističe se njegov Prioritet 4, Poboljšanje spremnosti za katastrofe radi efektivne neposredne reakcije na katastrofe kao i *izgradi bolje nego*

što je bilo (build back better) tokom oporavka, rehabilitacije i rekonstrukcije. Naime, stalni rast rizika od katastrofa, uključujući povećanje izloženosti ljudi i imovine, u kombinaciji sa lekcijama naučenim iz prošlih katastrofa, ukazuje na potrebu za daljim jačanjem spremnosti za odgovor na njih, preduzimanje aktivnosti predviđanja događaja, integrisanje smanjenja rizika od katastrofa u pripremi odgovora i osiguranja postojanja kapaciteta za efikasno reagovanje i oporavak na svim nivoima. Inkluzivnost nalaže potrebu osnaživanja žena i osoba sa invaliditetom da vode javne poslove i unapređenje rodno ravnopravnog i univerzalno dostupnog reagovanja, oporavka, rehabilitacije i rekonstrukcije koje su od ključnog značaja.

Dosadašnje katastrofe su pokazale da se faze oporavka, rehabilitacije i rekonstrukcije moraju pripremiti pre katastrofe, što je kritičan momenat za koncept *build back better*, uključujući integraciju smanjenja rizika od katastrofa u razvojne mere, čineći nacije i zajednice otpornim na katastrofe. Ranjivost žena u katastrofama prouzrokovana je vanrednom situacijom, pratećim porastom rodno zasnovanog nasilja i različitim vrstama kriminaliteta, ali i postojećom rodnom nejednakošću u društvenim odnosima. Posledično, politike, instrumenti, mehanizmi i sredstva upotrebljena u odgovoru na katastrofe ne mogu biti neutralni u odnosu na rod i ne treba da se formulišu i implementiraju bez sagledavanja specifičnih rodni razlika. Možda zvuči paradoksalno, ali katastrofe nisu samo momenti ženskog stradanja, već su i prilika za osnaživanje žena (Oxfam-GB, 2011).

Stoga oporavak predstavlja mnogo više od prostog povratka na stanje pre događaja. Oporavku se mora pristupiti na cikličan način preduzimanja akcije za jačanje otpornosti i pre i posle budućih katastrofa – umesto linearnog pristupa, koji ograničava akciju oporavka samo na reakciju posle kata-

strofe, tj. na neposredno reagovanje na njene posledice kao odgovor na događaj koji se već desio. Kada je završeno spašavanje života i saniranje najvećih šteta, zajednice se suočavaju sa dugim procesom postepenog povratka svega onoga što je izgubljeno. Taj oporavak treba da predstavlja kombinaciju nastojanja zajednice da se jednostavno vrati što brže u normalu i dugoročnog cilja smanjenja budućih rizika i ranjivosti. To je ujedno prilika ne samo za smanjenje rizika od istih ili sličnih opasnih događaja već i od drugih opasnosti i uslova koji nisu imali nikakav uticaj na konkretni katastrofalni događaj, ali koji mogu da ugrožavaju tu zajednicu.

Vanredne situacije ujedno su i prilika da se ženska uloga i status u zajednici promene, a naročito u periodu obnove i rekonstrukcije. Kao što se posle zemljotresa na tom trusnom terenu više ne grade seizmički nebezbedni objekti, već seizmički otporni, s ciljem da se šteta ne ponovi, tako i rodni odnosi posle katastrofa treba da se obnavljaju i menjaju u cilju postizanja veće rodne ravnopravnosti.

Inkluzivnost izgradnje otpornosti

Inicijative za izgradnju otpornosti mogu podsticati društveno osnaživanje i smanjenje rodno zasnovanog nasilja samo ako se u tom procesu primeni rodno osetljiv pristup. Strategije za odgovor na rodno zasnovano nasilje mogu povećati i posebnu otpornost ranjivih grupa i opštu otpornost zajednica. Međutim, ako su rodno slepe, takve inicijative za izgradnju transformativne otpornosti mogle bi takođe sa svoje strane dodatno da pogoršaju siromaštvo i rodnu nejednakost putem prihvatanja rodnih ograničenja, stereotipa i tolerisanja rodno zasnovanog nasilja. Rodno transformativni pristup omogućava ženama i muškarcima da preuzmu nove uloge i odgovornosti za sopstvenu i dobrobit svoje zajednice. Strategija za izgradnju otpornosti trebalo bi da menja tradicionalne odnose moći, jača lično znanje i samopouzdanje i među marginalizovanim ženama, kao i da rešava probleme rodno zasnovanog nasilja.⁴³

Dok odgovori u vanrednim situacijama koji se fokusiraju na zaštitu mogu podržati one koji/e su u najvećem riziku od nasilja, perspektiva otpornosti pruža složeniji, višeslojni i višestruki pristup koji ima potencijal (i trebalo bi) da se suoči sa osnovnim uzrocima rodno zasnovanog nasilja i ranjivosti rizika od katastrofa. Transformativni pristup otpornosti zahteva poklanjanje ravnopravne pažnje rodno zasnovanom nasilju na nivou domaćinstva i zajednice, kao i na društvene i institucionalne mere koje bi trebalo da smanje taj rizik.

43 Još jedan primer u kome se radom na otpornosti može unaprediti rodna ravnopravnost jeste obnova stambenog prostora koji se vodi na ime oba partnera, i napori pri rekonstrukciji koji izbegavaju ponovnu izgradnju materijalne infrastrukture koja reprodukuje obrasce nejednakosti.

Posledično, politike, instrumenti, mehanizmi i sredstva upotrebljeni za reagovanje na katastrofe i klimatske promene ne mogu biti neutralni u odnosu na rod i ne bi trebalo da se formulišu i primenjuju bez sagledavanja specifičnih rodnih razlika. Posledice pretpostavke da je rizik od katastrofa rodno neutralan jesu: pogrešna identifikacija i procena rizika, neadekvatno koncipirana reakcija u javnim politikama, pravljenje prioriteta i finansiranje rizika na nacionalnom nivou, ali i na nivou svake zajednice ponaosob. Početni momenat u smanjivanju rizika od katastrofa i za promovisanje kulture otpornosti na katastrofe leži u poznavanju opasnosti (fizičkih, društvenih, privrednih i ambijentalnih) od katastrofa sa kojima se većina društava suočava. Treba pri tome uvek imati u vidu da ne diskriminišu katastrofe već ljudi (United Nations Office for Disaster Reduction, 2009).

Rodno inkluzivni, nediskriminativni pristup smanjivanju rizika od katastrofa može postići dobitni rezultat za porodice i zajednice, jer žene, ako su im pružene jednake mogućnosti, mogu vršiti multiplikovane funkcije valjano – kao učesnice svih procesa izgradnje kulture bezbednosti, ali i liderke u domenu smanjivanja rizika od katastrofa. Vrlo je važno da se žena ne vidi uvek i samo kao bespomoćna žrtva, već da u celom procesu smanjenja rizika od katastrofa može i mora da ima aktivnu ulogu, pre, za vreme i posle katastrofa. Postoji čitav spektar poslova, različitih timova i u njima različitih zaduženja, pa ne bi trebalo da se ograničava pristup nijednom poslu onome ko je stručan, obučen i spreman da se time bavi (Institute Asian Disaster Preparedness Center, 2008). Jedna od lekcija iz ranijih katastrofa koja se uvek navodi u kontekstu rodnih aspekata i procesa smanjenja rizika od katastrofa jeste da je veoma važno da se konsultuju stručne

žene kada se planiraju intervencije oporavka (United Nations Office for Disaster Reduction, 2007).

Zbog svega navedenog, zakoni, politike i prakse trebalo bi da uzmu u obzir činjenicu da, usled različitih ekonomskih, socijalnih, reproduktivnih i političkih uloga muškaraca i žena, oni imaju i različite kapacitete i potrebe u odgovoru na uticaje katastrofa i klimatskih promena. Evidentno je iz dosadašnjih praksi da, preuzimajući višestruke uloge u ime svojih zajednica, žene bivaju osnažene ne samo kako bi ojačale kapacitete zajednice da se nosi s katastrofama već i da bi izgradile aktivno, inkluzivno građansko društvo koje se bavi razvojnim prioritetima, koji su neodvojivo vezani za smanjivanje rodno zasnovane ranjivosti (United Nations Office for Disaster Reduction, 2011). Pri tome, otpornost na katastrofe, razvoj zajednice i osnaživanje žena predstavljaju elemente jedinstvenih, a ne odvojenih napora (United Nations Office for Disasters Reduction, 2007).

Transformativna otpornost (Le Masson et al., 2016) društva pogođenog katastrofom jeste kapacitet otpornosti koji je nastao transformisanjem tradicionalne strukture društva, koje su dovele do njegove ranjivosti na rizike od katastrofe. Cilj otpornosti je poboljšati ranije postojeće stanje, a ne održavati status quo. Stoga, ako se nasilje nad ženama i devojčicama pogorša nakon katastrofe, mora se reagovati na zloupotrebe moći nasilnika u ambijentu te zajednice i takvi društveni odnosi se moraju transformisati. Perspektiva transformativne otpornosti jeste da ona postane instrument u ime oporavka (Weir, 2016). U tom procesu, transformativna otpornost znači neprihvatanje kulturnog tradicionalizma kao izgovora za ignorisanje socijalne nepravde. A rodno zasnovano nasilje ne samo da je nepravda i ne samo da krši integritet ljudi i ljudska prava i dugoročno traumatizuje preživjele već

i podriva opštu otpornost pojedinaca i šire društvene zajednice, što otežava oporavak i obnovu.

Neki razvojni programi, doduše, mogu pokušati da žene koje su doživele rodno zasnovano nasilje vrate u njihove tradicionalne uloge, bez procene implikacija takvog repliciranja prethodnih odnosa, površno smatrajući da je tako „najbolje za sve“. Slično tome, ako programi otpornosti ignorišu rodne aspekte normi i pojavu nasilja nad ženama i devojkicama, i ako su učinioci rodno zasnovanog nasilja podržani da nastave takve uloge i aktivnosti koje su imali pre katastrofe, male su šanse da se promeni neuravnoteženi odnos moći i spreči da katastrofe dalje podstiču nastajanje i porast rodno zasnovanog nasilja u pogođenim sredinama.

Nedavne katastrofe i aktuelna predviđanja novih katastrofa

Koliko god se razlikovali po mentalitetu i ideologiji, u nesreći svi smo isti (AP Fonet, 2017). Kao i prethodne katastrofe, i ove nedavne, kao i sumorne prognoze nastavka i umnožavanja ljudskih patnji i nesreća uzrokovanih katastrofama, ozbiljno upozoravaju da su inkluzivni programi jačanja bezbednosti i planiranje oporavka i rekonstrukcije više nego neophodni. Štaviše, možda su jedina šansa za smanjenje posledica katastrofa. A da bi bili uspešni, takvi programi oporavka i rekonstrukcije zahtevaju visok stepen političke volje i jake institucionalne okvire, koji pružaju veće mogućnosti za promovisanje smanjenja rizika i izgradnju otpornosti, kao i veću šansu za oporavak i rekonstrukciju koja će biti sprovedena na efikasan način koji izbegava negativne posledice. Efikasan oporavak i rekonstrukcija sada su prepoznati i kao imperativ za održivi razvoj (Mršević i Janković, 2019b: 68).

Sredinom juna 2016. godine jake kiše pogodile su Kinu. Posebno su stradale oblasti uz reke Jangce i Huai. Kiše su izazvale poplave u kojima je život izgubilo više od 300 ljudi, dok su 32 miliona ljudi u 26 provincija bila pogođena tim nezapamćenim poplavama. Uništeno je više od 300.000 hektara obradivog zemljišta, dok je šteta procenjena na 22 milijarde dolara. Avgusta 2016. godine Severna Koreja pretrpela je veliku štetu, posebno u ljudskim žrtvama, kada je usled tajfuna Lajonrok došlo do poplava. Izlivanje velikih reka dovelo je do teških posledica. Skoro 600 mrtvih, uz 100.000 ljudi koji su nakon ove nepogode ostali bez domova, rezultat je ove kataklizmične nepogode.

I 2017. godina bila je smrtonosna i razarajuća. Požari u Americi, vulkani u Indoneziji, klizišta i uragani širom sveta. Prirodne katastrofe odnele su živote i domove i dovele do dugotrajnog nestanka struje i vode. Sva tri uragana četvrte kategorije koja su 2017. pogodila SAD i njihove teritorije naišla su u periodu od svega 45 dana (Glas Amerike, 2018). Uragan Marija potpuno je razorio Portoriko, a svih 3,5 miliona ljudi, koliko živi na ovom ostrvu, ostalo je bez struje (Reuter/ Rawlins, 2017).

Vulkanske erupcije u Indoneziji na Baliju u novembru i Sumatri u decembru primorale su desetine hiljada ljudi na evakuaciju i poremetile avio-saobraćaj. U decembru na Filipinima tropska oluja Tembin odnela je najmanje 120 života, dok se 160 osoba vodi kao nestalo. Šest većih požara zahvatilo je Kaliforniju u rekordnom vremenu. Hiljade vatrogasaca borilo se sa plamenom koji je sagoreo više od dva miliona hektara zemlje. Više od 40 ljudi je poginulo, a uništeno je najmanje 9.000 objekata.

Predviđanja su i dalje više nego upozoravajuća. Godišnje 14 miliona ljudi postanu beskućnici, a, ukoliko se ne postigne značajan napredak u upravljanju rizikom od katastrofe, prognozira se dalji nastavak rasta beskućništva u zemljama koje su najsklonije prirodnim katastrofama. Osam od deset zemalja s najvišim nivoom godišnjeg raseljavanja ili mogućim rizikom od budućeg raseljavanja i gubitka doma nalazi se u južnoj i jugoistočnoj Aziji – Indija (2,3 miliona), Kina (1,3 miliona), Bangladeš (1,2 miliona), Vijetnam (milion), Filipini (720.000), Mjanmar (570.000), Pakistan (460.000), Indonezija (380.000), Rusija (250.000) i SAD (230.000) (Al Jazeera Balkans, 2017).

Naučnici su na osnovu geografskih podataka i uzoraka verovatnoće upozorili na to da se 2018. godine može očeki-

vati dvostruko više zemljotresa nego 2017. Naime, četiri zemljotresa magnitude 7 ili više prema Rihterovoj skali pogodila su Zemlju u prva tri meseca te godine. Potres magnitude 7,9 potresao je u januaru obalu Aljaske. U Hondurasu je zabeležen potres jačine 7,6 stepeni po Rihteru, dok je u Peruu jačina zemljotresa iznosila 7,1. Potres snage 7,2 stepena pogodio je Meksiko. Ovi zemljotresi ostavili su iza sebe brojne žrtve (Smajlović, 2018).

Očekivani doprinos žena

Potencijalni doprinos koji žene mogu da imaju u smanjivanju rizika od katastrofa još uvek je zanemaren, iako su one sposobne da se racionalno suoče sa bilo kojom vanrednom situacijom i, istorijski gledano, uspešno su preuzimale odgovornost za vođenje brige o porodici kada su njihovi muški članovi učestvovali u ratovima ili gubili živote. Postoji čitav spektar poslova, različiti timovi i u njima različita zaduženja, pa ne bi trebalo da se ograničava pristup nijednom poslu bilo kojoj stručnoj, obučenoj ženi, spremnoj da se tim poslom bavi (Institute Asian Disaster Preparedness Center, 2008). Jedna od lekcija iz ranijih katastrofa koja se uvek navodi u kontekstu rodnih aspekata i smanjenja rizika od katastrofa jeste ta da je veoma važno da se konsultuju stručne žene kada se planiraju intervencije oporavka (United Nations Office for Disaster Reduction, 2007).

Rodno inkluzivni, nediskriminativni pristup smanjivanju rizika od katastrofa može postići dobite rezultate za porodice i zajednice jer žene, ako su im pružene jednake mogućnosti, mogu da multiplikovane funkcije vrše valjano – kao učesnice svih procesa izgradnje kulture bezbednosti, ali

i kao liderke u domenu smanjivanja rizika od katastrofa. Vrlo je važno da se žena ne vidi uvek kao žrtva, već da u celom procesu smanjenja rizika od katastrofa ima aktivnu ulogu, i za vreme i posle katastrofa.

Vrlo je važno napomenuti da uočavanje neophodnosti unošenja rodnihi aspekata u oblast smanjenja rizika od katastrofa otvara prostor za razmatranje posebnih ranjivosti i specifičnih doprinosa nekih drugih ranjivih grupa ako bi bile adekvatno uključene. Radi se, na primer, o starijim licima, osobama sa invaliditetom, nacionalnim i religijskim manjinama, onima koji žive ispod linije siromaštva, posebno u nebezbednim uslovima i oblastima i drugim marginalizovanim i socijalno ugroženim kategorijama stanovništva. Njihovo organizovano učesće i njihovi mogući doprinosi i aktivnosti u vanrednim situacijama upotpunjuju diversifikovani mozaik inkluzivne bezbednosti (Mršević i Janković, 2019c: 55).

Rodni aspekti pandemije Covid-19

Suočeni smo, pojedinačno i zajedno, kao nacija i kao deo čovečanstva, sa nezapamćenom zdravstvenom, humanitarnom i socijalno-ekonomskom krizom. Vreme je podsećanja na poruku kojom je svojevremeno Martin Luter zahtevao rasnu ravnopravnost: „Iako smo došli različitim brodovima, svi smo danas na istom brodu.“ Možda je ipak nužna korekcija Luterove poruke u vreme našeg pandemijskog doba, jer zaraza koronom ne pogađa sve isto. Jeste tačno da smo u istoj oluji, ali više nismo na istom brodu, jer su, naime, neki na oklopljenim krstaricama, neki na luksuznim jahtama, a mnogi, čak većina, tek u gumenim čamcima sa jednim veslom. Ova pandemija, kao i sve prethodne krize i katastrofe,

ne pogađa podjednako žene i muškarce, bogate i siromašne, starije i mlađe, nebelce i belce. Umesto toga, ona uvećava sve postojeće nejednakosti i ozbiljno pogađa one koji su već ranjivi i posebno intersekcionalno ugroženi istovremenim prisustvom višestrukih osnova marginalizacije i diskriminacije.

Kroz istoriju je dobro poznato da svaka kriza pogađa žene poput velikog talasa koji ih vraća kilometrima unazad. Sve što je do sada bilo postignuto, bilo osvojeno u pogledu rodne ravnopravnosti, uključujući zaštitu od rodno zasnovanog nasilja, ravnopravnost na tržištu rada – može nestati ili se značajno umanjiti pod naletom pandemije. Početak tog nestajanja je onaj trenutak kada je kriza vratila žene u kuće i dovela do udvostručavanja neplaćenih kućnih poslova i obaveza. Povrh toga, svi oni koji žive i rade na marginama društva, a većina njih su žene, izloženi su najvećem riziku od zaraze i umnoženih životnih teškoća prostog preživljavanja. Stoga je Svetsko viktimološko društvo upozorilo na rastuće obrasce viktimizacije, uključujući slučajeve zloupotrebe moći u kontekstu posebno marginalizovanih zajednica i ranjivih grupa i pojedinaca.

Ako se u fokus stave rodno obojene posledice pandemije, one se mogu grupisati u dve osnovne kategorije pretnji ljudskim pravima žena: *prva* su društveno-ekonomski odnosi (uglavnom sadrže eroziju rodne ravnopravnosti), radno angažovanje na radnim mestima u rizičnim sektorima, smanjenje mukom stečenih radnih i socijalnih prava, uz stalnu pretnju gubitkom radnog mesta, dupliran obim kućnih obaveza, jačanje tradicionalnih stereotipnih shvatanja o navodnoj nepotrebnosti ženskog radnog angažovanja izvan kuće i sl. *Druga* kategorija sadrži intenzivirano rodno zasnovano nasilje, uglavnom porodično. Obe kategorije su međusobno veoma povezane, uslovljavaju se i pojačavaju jedna drugu.

Sagledavanje pandemije sa stanovišta ljudske bezbednosti nužno sadrži pogled kroz sočiva rodne ravnopravnosti. Odmah se uočava znatnija brojnost žena na zdravstveno nebezbednijim poslovima, u zdravstvu, trgovini, ugostiteljstvu, predškolskom i osnovnom obrazovanju. I kada se kaže „zdravstveni sistem je preopterećen“, treba reći „zdravstveni sistem, koji 90 posto čine žene, preopterećen je“. Ako se na tzv. kontaktnim radnim mestima rizičnost jasno uočava, rodni aspekt je prisutan i tamo gde se na prvi pogled ne vidi pravi uzrok. Dok nema podataka o prodoru korona virusa ni u jedan muški manastir u Srbiji, zabrinjavajuće deluje vest da je u manastiru Žiča 17 monahinja, od 40, pozitivno na korona virus, a situacija je slična i u Pečkoj patrijaršiji, gde su zaražene igumanija mati Haritina i još 10, od dvadesetak monahinja, koliko ih ima u tom manastiru.

Osnovna područja mogućeg narušavanja dostojanstva žena tokom pandemije COVID-19, ne samo u Srbiji već i globalno, odnose se na samu osnovu ljudskog postojanja. Socijalno distanciranje i ograničeno kretanje povećalo je rizik od nasilja u porodici, uz smanjenje mogućnosti traženja i dobijanja institucionalne i vaninstitucionalne pomoći i podrške. Dom nije uvek (ili, bolje rečeno, nije nikada) potpuno bezbedno mesto za žene, a sada postaje posebno rizično tokom mera zabrane, jer nasilnike u porodici nije moguće izbeći i teško je, ili je čak nemoguće zbog blizine nasilnika, pozvati policiju, SOS telefon, hitnu pomoć, makar komšinicu, prijateljicu, roditelje. Ukratko, u društvenom i političkom kontekstu pogoršanja ekonomskog (radnog i profesionalnog) položaja žena, trenutna situacija je posebno opasna za žene i decu koji svoj dom dele sa nasilnikom.

Mnogo je razloga zbog kojih su muškarci nasilni u porodici, uključujući rodnu neravnopravnost i socijalne norme

koje odobravaju nasilje, iskustva zlostavljanja iz detinjstva ili izloženost nasilju i prinudnoj kontroli tokom odrastanja. Zloupotreba alkohola i opojnih supstanci takođe mogu pokrenuti nasilje. Stresne situacije, poput onih tokom pandemije COVID-19 i ekonomske nestabilnosti, dodatno pogoršavaju rizik. Štaviše, trenutne mere zatvaranja/distanciranja, koje su na snazi u mnogim zemljama, otežavaju ženama i deci da dođu do porodice, prijatelja i zdravstvenih radnika, koji bi inače mogli da im pruže podršku i zaštitu. Važno je napomenuti da su zato mnoge organizacije, kako domaće tako i međunarodne (od OEBS-a, Saveta Evrope, EIGE-a, Evropskog instituta za ravnopravnost polova, do možda najzanimljivije kampanje koju vodi FIFA), reagovalе upozorenjima na porast nasilja primerima dobre prakse, kampanjama i pozivima na poboljšanje institucionalnih servisa za žene sa iskustvom nasilja.

FIFA⁴⁴ je pokrenula kampanju *#SafeHome* protiv nasilja nad ženama u vreme pandemijskih mera. Snažno zvuči majska izjava predsednika FIFA Đanija Infantina (Gianni Infantino). „Zajedno sa Svetskom zdravstvenom organizacijom i Evropskom komisijom tražimo od fudbalske zajednice da podigne svest o ovoj nepodnošljivoj situaciji, koja posebno pretilo ženama i deci u njihovom vlastitom domu, mestu gde bi trebalo da se osećaju srećno i sigurno. Ne možemo da ćutimo po ovom pitanju koje negativno utiče na toliko ljudi. Nasilje nije mesto u domovima, kao što mu nije mesto ni u sportu. Fudbal ima moć prenošenja važnih društvenih poruka, a kroz kampanju *#SafeHome* želimo da osiguramo da

44 Međunarodna federacija fudbalskih asocijacija, poznata po svom akronimu FIFA, međunarodno je vladajuće telo udruženja svetskog fudbala. Sedište joj je u Cirihi, u Švajcarskoj, a njen trenutni predsednik je Švajcarac italijanskog porekla Đani Infantino.

one koje trpe nasilje imaju pristup uslugama podrške koje su im potrebne“, rekao je on. Ta kampanja je zajednički odgovor triju vodećih međunarodnih institucija na nedavni trend porasta broja izveštaja o porodičnom nasilju, jer mere donete u cilju sprečavanja širenja COVID-19 žene i decu kao žrtve zlostavljanja izlažu većem riziku. „Kao što fizičkom, seksualnom ili psihičkom nasilju nije mesto u fudbalu, tako mu nije mesto ni u kući“, rekao je dr Tedros Adanom Gebrejesus, generalni direktor Svetske zdravstvene organizacije. „Nasilju nije mesto u našim društvima. Ženska prava su ljudska prava i treba ih štititi“, rekla je Marija Gabrijel, EU komesarka za inovacije, istraživanje, kulturu, obrazovanje i mlade. Ta kampanja za podizanje svesti sadrži video-snimke 15 bivših i sadašnjih fudbalera koji su naglasili svoju podršku rešavanju ovog kritičnog pitanja. Kampanja se objavljuje na različitim FIFA digitalnim kanalima, a *#SafeHome* je takođe podržan multimedijalnim sredstvima od strane 211 fudbalskih saveza, članica FIFA i raznih medijskih agencija, kako bi se olakšala dodatna lokalizacija i posebno pojačala poruka širom sveta (Mršević i Janković, 2020: 457).

Neophodno je analizirati pandemiju kroz jezik ljudskih prava žena, imajući na umu da će, ako se ovaj aspekt sada zanemari, nastaviti da nedostaje u merama svih nivoa i vrsta dizajniranih da ublaže posledice pandemije. Kroz analizu ugrožavanja i umanjenja dostojanstva žena u sadašnjem trenutku pandemijske krize, istovremeno se identifikuju mogući odgovori i mere za zaštitu dostojanstva žena. Fokus je na neophodnosti pružanja zaklona od rodno zasnovanog nasilja, ojačanoj ženskim ljudskim pravima, odgovorima institucija, solidarnosti, sigurnosti i dobroj komunikaciji.

LITERATURA

- Al Jazeera Balkans. (2017). *Prirodne katastrofe: Godišnje 14 miliona ljudi postanu beskućnici*. Agencije. 13 oktobar. Preuzeto 3. aprila 2018, sa <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/prirodne-katastrofe-godisnje-14-miliona-ljudi-postanu-beskucnici>.
- AP, Fonet. (1. januar 2017). Ne ponovila se godina koja je za nama: Najveće prirodne katastrofe u 2016. godini, *Espresso*, 1. januar. Preuzeto 17. aprila 2018, sa <https://www.espresso.rs/svet/planeta/104249/ne-ponovila-se-godina-koja-je-za-nama-najvece-prirodne-katastrofe-u-2016-godini-foto/strana/sve>.
- Barras, C. (10. april 2017). In 1674 a mysterious storm devastated the entire city. *BBC. Earth Story*. Preuzeto 11. aprila 2021, sa <http://www.bbc.com/earth/story/20170407-in-1674-a-mysterious-storm-devastated-a-dutch-city>.
- Baćanović, V. (2015). *Rodna analiza uticaja poplava u Srbiji u 2014. godini*. Misija OEBS u Srbiji.
- Begum, R. (1993). Women in environmental disasters: the 1991 cyclone in Bangladesh *Focus on Gender*. 1 (1): 34–39.
- Black, R. (30 January 2012). Volcanic origin for Little Ice Age. *BBC News, Science and Environment*. Preuzeto 26. aprila 2021, sa <https://www.bbc.com/news/science-environment-16797075>.
- British Red Cross. Bangladesh preparing women for disasters. (2017). Preuzeto 12. marta 2018, sa <http://www.redcross.org.uk/What-we-do/Preparing-for-disasters/Bangladesh-preparing-women-for-disasters>.
- CEE Gender Network, Newsletter. (2020). 2st Quarter, Applying Gender Lens.
- Chaman, P. (2019). *Women's Voices & Agencies in Community-Based Disaster Risk Reduction, Facilitating Factors & Constraints from the Experiences of the Afghanistan Resilience Consortium*. London: UK AID.
- Čović, A. (2015). *Rodna ravnopravnost i smanjenje rizika od katastrofa*. Novi Sad: Pokrajinski ombudsman.

- Đukić, A. i Petronijević, M. (2019). *Lokalne politike za smanjenje rizika od katastrofa i rodna ravnopravnost u Jugozapadnoj Srbiji*. Kraljevo: Udruženje Fenomena.
- Đurašinić, D. (2019). Učešće žena u političkom životu BiH: građanke i političarke. In: *Položaj marginalizovanih grupa u društvu*. Ed: Macanović Nebojša. BanjaLuka: Centar modernih znanja.
- Gender Policy Brief Precarious Resilience: Gendered Lessons from Drought in North West Bangladesh. (2017). Gender and Disaster Network GDN, RUET and UCL.
- Glas Amerike. (2018). Najveće prirodne katastrofe u 2017. godini. *Glas Amerike*, 3. januar. Preuzeto 7. aprila 2018, sa <https://www.glasamerike.net/a/prirodne-katastrofe-u-2017-godini/4191041.html>.
- Hrnjak, J. (2020). Žensko socijalno preduzetništvo je pravi recept za prevazilaženje posledica ove, ali i svih drugih kriza. Za *UN Women*.
- Institute Asian Disaster Preparedness Center. (2008). *Integrating Gender into Community Based Disaster Risk management: Training Manual*. Quezon City Dillman: DBDRM Training and Learning Circle Philippines.
- International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies. (2015). *Unseen, unheard: Gender-based violence in disaster*. Geneva: International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies. Preuzeto 8. aprila 2018, sa http://www.ifrc.org/Global/Documents/Secretariat/201511/1297700_GBV_in_Disasters_EN_LR2.pdf.
- Jones, L. (1 March 2018). In 1703, Britain was struck by possibly its worst ever storm. *BBC Earth story*. Preuzeto 11. marta 2019, sa <http://www.bbc.com/earth/story/20170309-in-1703-britain-was-struck-by-possibly-its-worst-ever-storm?ocid=ww.social.link.email>
- Jungehuelsig, J. (2012). *Gender Relations and Women's Vulnerability to Climate Change, in Climate Change*. Heinrich Boell Stiftung. Preuzeto 10. aprila 2018, sa <http://www.boell.de/downloads/2012-04-gender-climate-change-tabasco.pdf>.

- Karama. (2018). How Can Women's Communities Be Resilient Against Extremism? *Karama*, February 28. Preuzeto 4. aprila 2018, sa <http://www.el-karama.org/news/can-communities-resilient-extremism>.
- Kasymova, S. (2008). *Role of women in mitigating risk of natura disasters: gender analysis*. Dushanbe: Mission East.
- Knabb, R. D., Rhome, R. J. and Brown, P. D. (2005). *Tropical Cyclone Report*. National Hurricane Center. Hurricane Katrina. United States National Oceanic and Atmospheric Administration's National Weather Service.
- Le Masson, V., Sheri, L., Budimir, M. and Selih-Podboj, J. (2016). *Disasters and violence against women and girls. Can disasters shake social norms and power relations?* London: Overseas Development Institute. Preuzeto 12. aprila 2018, sa <https://www.odi.org/sites/odi.org.uk/files/resource-documents/11113.pdf>.
- Madgavkar, A., White, O., Krishnan, M., Deepa, M. and Azcue, X. (15. July 2020). *COVID-19 and gender equality: Countering the regressive effects*. McKinsey Global Institute. Preuzeto 25. jula 2020. sa <https://www.mckinsey.com/featured-insights/future-of-work/covid-19-and-gender-equality-countering-the-regressive-effects>.
- Making Disaster Risk Reduction Gender – Sensitive. Policy and Practical Guidelines. (2009). Published by: UNISDR, UNDP and IU.10-16. Preuzeto 9. aprila 2018, sa https://www.unisdr.org/files/9922_MakingDisasterRiskReductionGenderSe.pdf.
- Making Disaster Risk Reduction Gender – Sensitive. Policy and Practical Guidelines. (2009). Published by: UNISDR, UNDP and IU.38. Preuzeto 9. aprila 2018, sa https://www.unisdr.org/files/9922_MakingDisasterRiskReductionGenderSe.pdf.
- mondo.ba (27. oktobar 2018). Dan kada je Banjaluka sraunjena sa zemljom. *Mondo.rs*. Preuzeto 16. februara 2019, sa <http://mondo.rs/a1141447/Info/Ex-Yu/Zemljotres-u-Banjaluci-1969.-godine.html>
- Mršević, Z. (2020). Protection od women's dignity during the COVID 19 pandemic. In. *Yearbook. No. 3, Human rights protection: the right to human dignity*. Ed. Zoran Pavlović. (str. 715–727). Novi Sad: Pro-

vincial Protector of Citizens – Ombudsman; Belgrade: Institute of Criminological and Sociological Research.

- Mršević, Z. (2020a). Višestruka i intersekcionalna diskriminacija. Ur.: Varadi Tibor, Pajvančić Marijana. U: Zbornik SANU Rodna ravnopravnost – od jednakih prava do jednakih mogućnosti (str. 47–83). Beograd: SANU Odbor za proučavanje ljudskih prava i prava manjina.
- Mršević, Z. i Janković S., (2018). Inkluzivna bezbednost kao način smanjenja rizika od katastrofa i pratećeg nasilja. U: *Ne nasilju, jedinstveni društveni odgovor*. Ur: Nebojša Macanović (str. 401–411). Banja Luka: Centar modernih znanja.
- Mršević, Z. i Janković, S. (2018a). Disaster Risk Reduction – Gender Aspects. In., *The proceeding of Human Security and New Technologies*. Ed., S. Stanarević, G. Mandić, Lj. Katić (str. 209–216). Beograd: Faculty of Security, Human Security Research Center.
- Mršević, Z. i Janković, S. (2019). Practical lessons of past European disasters. In: *International scientific conference "ARCHIBALD REISS DAYS"*. Ed: Stevo Jaćimovski (str. 279–291). Beograd: Kriminalističko policijska akademija.
- Mršević, Z. i Janković, S. (2019a). Gender Aspects of Natural Catastrophes/Disasters. In: *Contemporary issues and perspectives on gender research*. Ed: Čičkarić Lilijana & Mršević Zorica. (str. 82–99). Belgrade: Institute of Social Sciences.
- Mršević, Z. i Janković, S. (2019b). Gender perspective of risk management related to disaster / accident risks. In: *ICDQM-2019 Life Cycle Engineering and Management. Proceedings*. Ed: Papić Ljubiša. (str. 65–71). Prijedor: The Research Center of Dependability and Quality Management.
- Mršević, Z. i Janković, S. (2019c). Odgovornost za ugradnju rodno inkluzivne komponente u oblast smanjenja rizika od prirodnih nepogoda. U: *Srbija i reformisanje instituta odgovornosti*. Ur: Hajrija Mujović. (str 26–26). Beograd: Institut društvenih nauka. Centar za pravna istraživanja.
- Mršević, Z. i Janković, S. (2020). Gender aspects of security risks during the COVID 19 pandemic. In., *X International scientific conference*

- “ARCHIBALD REISS DAYS” 18–19. November 2020. Ed., Stevo Jaćimovski et all. (str.449–459). Belgrade: University of Criminal Investigation and Police Studies.
- Mršević, Z. i Janković, S. (2020a). Žene preduzetnice Srbije u vreme pandemije korona virusom, Ur: Predrag Jovanović, Sanja Stojković Zlatanović. U: *Izazovi održivog razvoja u Srbiji i Evropskojuniji*. (str. 46–64). Beograd: Institut društvenih nauka.
- Network for Information, Response and Preparedness Activities on Disaster, NIRAPAD. (2015). Disaster Affected People s reflections on humanitarian assistance in Bangladesh. Preuzeto 8. aprila 2018, sa <https://reliefweb.int/report/bangladesh/cyclone-sidr-bangladesh>.
- Neumauer, E. and Plumper, T. (2007). *The gendered Nature of Natural Disasters: The Impact of Catastrophic Events on the Gender Gap in line expectancy*. Annals of the Association of American Geographers 97 (3).
- Öcal, A. (2018). Natural Disasters in Turkey: Social and Economic Perspective. *International Journal of Disaster Risk Management*, Vol. 1, No. 1, pp. 52.
- Ocampo, C.G. (2016). A Feminist ethnographic research on women survivors of super typhoon Yolanda. Vancouver: The Faculty of graduate and postdoctoral studies, Gender, Race, Sexuality and Social Justice, the University of British Columbia.
- OCHA services. (22-26. June 2014). The 6th Asian Ministerial Conference on Disaster Risk Reduction (AMCDRR).AIDMI. Thailand, Bangkok. Preuzeto 12. maja 2018, sa<https://reliefweb.int/report/world/southasiadisastersnet-issue-no113-june-2014-adding-agenda-6th-amcdrr>.
- Oxfam-GB. (2011). *Handbook: Women Leadership in Disaster Risk Management*. Dhaka-Bangladesh: Oxfam GB. Preuzeto 3. aprila 2018, sa https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/Full_Report_876.pdf.
- Papić, Lj. (2018).Izveštaj A3 kao efektivno sredstvo rešavanja problema havarije bagera. U: *Upravljanje kvalitetom i pouzdanošću*, ICDQM-2018.

- Ur: Ljubiša Papić. (str. 3–13). Prijevor: Research Center of Dependability and Quality Management.
- Parker-Hamilton, J. and Halvorson, S. (2007). The 2005 Kashmir Earthquake: A Perspective on Women's Experiences. *Mountain Research and Development*. 27 (4). 296–301.
- Petrović, J. (2013). *Nemam dakle ne postojim*. Banjaluka: Fakultet političkih nauka.
- Reuter/Rawlings, C. G. (2017). Uragan Marija razorio Portoriko! Svi stanovnici bez struje, očajni: život ovde više ne postoji, *Reuter, Espresso*, 21. septembar. Preuzeto 13. aprila 2018, sa <https://www.espresso.rs/svet/planeta/183919/uragan-marija-razorio-portoriko-svi-stanovnici-bez-struje-ocajni-zivot-ovde-vise-ne-postoji-video>.
- Ruggeri, A. (29 March 2016). The terrifying tsunami that devastated Britain. *BBC*. Preuzeto 15. aprila 2018, sa <http://www.bbc.com/earth/story/20160323-the-terrifying-tsunami-that-devastated-britain?ocid=ww.social.link.email>.
- Singh, D. (2012). IDDR 2012. Putting women and girls on the map. Geneva: Published by UNISDR. Preuzeto 21. septembra 2018, sa <http://www.unisdr.org/archive/28886>.
- Smajilović, F. (2018). Interaktivno: Zemlji prijeti dvostruko više zemljotresa u 2018. godini. *Al Jazeera Balkans*. 18. februar. Preuzeto 13. aprila 2018, sa <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/interaktivno-zemlji-prijeti-dvostruko-vise-zemljotresa-u-2018>.
- Tanner, L., Markek, D. and Komuhangi, C. (2018). *Women's Leadership in disaster preparedness*. (p. 3). London: Disaster & emergencies, preparedness programme. Preuzeto 16. marta 2019, sa https://www.preventionweb.net/files/58965_womenasleaders.pdf.
- United Nations Development Programme UNDP. (2010). Bangladesh – Rebuilding Cyclone Sidr Victims. Preuzeto 7. aprila 2018., sa <http://www.youtube.com/watch?v=QJjACB5k0Vvk>.
- United Nations Office for Disaster Reduction. (2007). *Gender Perspective: Working Together for Disaster Risk Reduction. Good Practices*

- and Lessons Learned*. Geneva: UN ISDR. Preuzeto 12. aprila 2018, sa <https://www.unisdr.org/we/inform/publications/547>.
- United Nations Office for Disaster Reduction. (2009). *Publication UNISDR Terminology on Disaster Risk Reduction*. The report was adopted by the United Nations General Assembly on February 2nd, 2017. Preuzeto 10. aprila 2018, sa <https://www.unisdr.org/we/inform/terminology>.
- United Nations Office for Disaster Reduction. (2011). *Hyogo Framework for Action 2005-2015: Building the resilience of nations and communities to disaster. Mid-term Review 2010-2011*. Geneva: UN ISDR. Preuzeto 10. aprila 2018, sa <https://www.unisdr.org/2005/wcdr/intergov/official-doc/L-docs/Hyogo-framework-for-action-english.pdf>.
- United Nations Office for Disaster Reduction. (2013). Invest today for a safer tomorrow. Resilient People – Resilient Planet. *Proceedings Fourth session of the global platform for disaster risk reduction*. Geneva: 19-23 May. Preuzeto 13. aprila 2018, sa https://www.preventionweb.net/files/34330_proceedingsenversionfinaleu.pdatecou.pdf.
- United Nations Office for Disaster Reduction. (2015). *Sendai Framework for Disaster Risk Reduction, 2014–2030* Geneva: UN ISDR. Preuzeto 11. aprila 2018, sa https://www.preventionweb.net/files/43291_sendaiframeworkfordrren.pdf.
- UN World Conference on Disaster Risk Reduction. (2015). Reconstructing after disasters: Build back better, Ministerial Roundtable, Japan, Sendai 14–18 March.
- United Nations. (2016). *Report of the Open Ended Intergovernmental Expert Working Group on Indicators and Terminology Relating to Disaster Risk Reduction* New York.
- Zimmermann, K. A. (2015). *Hurricane Katrina: Facts, Damage and Aftermath*. Live science. Preuzeto 9. aprila 2018, sa <https://www.livescience.com/22522-hurricane-katrina-facts.html>.
- Weir, D. (29. april 2016). *What the absence of the environment in sdg 16 on peace and security should tell us*. Oxford research group. Preuzeto 8. aprila 2018, sa <https://sustainablesecurity.org/2016/04/29/what-the-absence-of-the-environment-in-sdg16-on-peace-and-security-should-tell-us/>.

Women's Justice Centar. (2010). *For the Women of Katrina, and Other Disasters. Protection from Violence Against Women and Children*. Preuzeto 5. aprila 2018, sa http://justicewomen.com/women_katrina.html.

Yokohama Strategy and Plan of Action for a Safer World. (1994). *Guidelines for natural disaster prevention, preparedness and mitigation*. International Decade for Natural disaster reduction of 1990-2000. Preuzeto 12. aprila 2018, sa https://www.unisdr.org/files/8241_doc6841contenido1.pdf.

ZAKLJUČAK

Usadašnjim vremenima kad u naše živote i javni diskurs ulaze mnoge „fobije“ izazvane sve neizvesnijim perspektivama budućnosti, posebno imajući u vidu tri glavne globalne krize: pandemiju COVID-19, klimatske promene i migrantsku krizu, postavlja se zahtev da se ponovo preispita potencijal koncepta rodne ravnopravnosti (Mršević, 2020a: 49). To preispitivanje znači zapravo uvođenje koncepta inkluzivne bezbednosti kao teorijskog i metodološkog okvira za kritičko promišljanje dinamičkih odnosa i kategorija nejednakosti moći, kroz interdisciplinarnu prizmu teorija bezbednosti (*security*) i roda (*gender theory*). Neophodno je naglasiti da je nužna svest da se sprečavanje i suzbijanje višestruke diskriminacije žena dalje razvija i implementira u zakone i javne politike, kako bi se na što bolji način iskoristio njihov transformativni potencijal i sprečilo perpetuiranje neravnopravnosti. Zbog toga je neophodno da se ove teme dublje sagledaju, multidisciplinarno i interdisciplinarno, kako bi se adekvatno pravno i politički odgovorilo na višestruke neravnopravnosti i nepogodnosti kojima su određene grupe žena izložene u situacijama oružanih sukoba i katastrofa.

Viđenje postizanja rodne ravnopravnosti u pandemijskim uslovima od strane tima Mekinsi globalnog instituta (Mršević i Janković, 2020: 451) ističe potrebu boljeg razumevanja veze između žena u društvu, žena na poslu i eko-

nomskog rasta – posebno faktora koji pokreću gubitak posla i profesionalni oporavak žena (Madgavkar, White, Krishnan, Deepa and Azcue, 2020). Veći broj zaposlenih žena uslovljava društveno i ekonomski koristan napredak, a ne trošak. Mere koje su dizajnirane kako bi podstakle veću rodnu ravnopravnost, čak i dok se kriza COVID-19 nastavlja, donose koristi, ne samo ženama kroz unapređenje rodne ravnopravnosti već su korisne i za opšti ekonomski rast. Preduzeća koja primenjuju mere za rodnu ravnopravnost ostvaruju rodni diverzitet, koji sa svoje strane doprinosi otpornosti i sposobnosti da se brže oporave od krize. Cilj je poboljšanje pristupa talentima oba pola, različitim veštinama, stilovima rukovođenja i planiranja perspektiva.

Ova kriza, međutim, pruža priliku da razmislimo o svetu u kojem želimo da živimo, svetu bez rodno zasnovanog nasilja, gde su ljudi i solidarnost prioriteti nad kapitalom i korporativnim interesima (Mršević, 2020: 720). Možda je to već priprema velike bitke za novu stvarnost, koju ne možemo ni da zamislimo, ali polako shvatamo da ništa više neće biti kao nekada. Zbog toga je neophodno izvući najbolje iz ove krize koja je svojevrsna kriza čovečanstva. Neizbežno je da posledice pandemije budu vidljive u svim oblastima društva. Jasno je: pred svima je jedan veliki test. Pored dezinfekcije ruku i prostora, vreme je i za dezinfekciju samih koncepata, strategija, pa i samih misli (Hrnjak, 2020).

Više nego ikad postoji potreba za svešću da jednakost i osnaživanje žena imaju nemerljive pozitivne efekte na društvo u celini. Napredne snage, od partija do sindikata, akademske zajednice i istraživačkih tela, ljudskih prava i feminističkih organizacija, sada su spremne za svoje najveće probe – da li će moći da razgovaraju o rešenjima tokom i posle COVID-19. Pravna regulacija i pravna zaštita sfere privatnog života da-

nas zahtevaju ne samo profesionalan već i kreativan pristup razvoju sistema zakonodavstva, koji može da uvede i adekvatnu pravnu osnovu. Ako ne, to bi značilo odricanje od vekovne borbe generacija žena za jednakost, socijalnu pravdu, demokratiju i ljudska prava. Žene i muškarci zaslužuju bolje. Bolje nasleđe mora biti ostavljeno generacijama koje dolaze (CEE Gender Network, 2020). Mogući izlaz i nada nalaze se u ženama koje se podržavaju, jer su danas, više nego ikad, potrebni feministički principi, ljudska etika brige o sebi i drugima, uz preko potreban publicitet rada, dodajući tome solidarnost i saradnju.

Izlaganje inkluzivne bezbednosti je ovom prilikom najbolje završiti sloganom „Ono što je dobro za rodnu ravnopravnost, dobro je i za ekonomiju i za celo društvo“ (McKinsey Global Institute, 2021).

Summary in English

Inclusive security

Inclusive security is a contemporary concept based on the teaching-research field of gender studies, which, in promotion of gender equality, continues great, classical topics of gender studies, such as women's protection from gender-based violence and women's political participation. The concept of inclusive security is also part of the contemporary changes of security field studies which comprises introduction of human dimensions to security in the military-centred international relations of state as the main subjects. The contents of this paper covers three main topics: Inclusion in the security sector and international relations, Inclusion of contemporary armed forces and Inclusion in the field of disaster risk reduction.

Gender is the primary concept of organizing society; therefore, the gender dimension must be taken into account if we want to gain insight into the position of all people who find themselves in emergency situations caused by either armed conflicts or natural disasters (Cvetković and Svrđlina, 2020: 45). Already at the Fourth World Conference on Women in 1995 and the adoption of the Beijing Platform for Action in 1995, attention was focused on women's gender roles in peace and security, thus creating the necessary political will and support for gender mainstreaming in all aspects of post-conflict conflict, recovery and peacebuilding. This has expressed increasing dissatisfaction and disappointment, since

the end of the Cold War, with the usual approach to security issues, which was based on the inviolability of the state and military-centric paradigm. Feminist critiques of traditional security and, in particular, its alleged gender neutrality, have provided further impetus for security rethinking. Since then, it has been increasingly pointed out that „women hold half the sky“, and that the violence of armed conflicts and wars affects them the most (Reddy, 2010: 7), which opened the way for the concept of inclusive security.

The next inevitable step was in the form of „humanization“ of security in accordance with people and their needs, which required the construction of human dimensions of peace management policies and processes, focusing on freedom from fear and concern for human life and dignity (Villess et al., 2018). This expressed the need to move beyond disarmament and road repairs, re-establishing the free flow of goods and helping refugees return home. It has proved necessary to strive for real and inclusive „positive peace“, which includes reconciliation, respect for the rule of law, free elections, equal political and social opportunities, freedom of the media, civil society participation, economic growth, which means more than just service delivery to implementation of peace, but in fact, the implementation of the ideas of lasting peace in action.

Since the late 1990s, the concept of security sector reform has increasingly shaped international programs for development assistance, democracy promotion, security cooperation and post-conflict peacebuilding. A poorly run and unreformed security sector is a significant obstacle to promoting sustainable development, democracy, peace and security. What has been lacking to date is a common, comprehensive and coordinated approach to UN security sec-

tor reforms, spanning the full spectrum of peacebuilding, including long-term development, with common principles, objectives and guidelines for development and implementation supported by the UN and clarity on roles (DCAF, 2006) and responsibilities within the UN system.

Yet, in the 21st century, the focus of international conflict management is increasingly shifting from peacekeeping, which is about maintaining the status quo, to peacebuilding, which is linked to transition management. Most of the UN peacekeeping operations since 1989 have actually been peacebuilding operations, with a focus on supporting and implementing comprehensive peace processes. This included classic peacebuilding tasks such as disarmament, demobilization and reintegration, judicial reform, election organization, training and restructuring of new police forces and facilitating the transition, from interim to transitional and ultimately to democratically elected governments. Developments from peacekeeping to peacebuilding have included mostly civilian dimensions added to traditional military peace mandates. These new dimensions were aimed at helping the host country maintain the momentum of the peace process (De Coning, 2007). Where wars and ethnic conflicts have irreversibly shaped the past, they inevitably shape the present, and even further, the future. The present living awareness of the fact that the past is a flexible saga is needed, in order to imagine the future in accordance with human values (Mee-gaswatta, 2021).

Today, there are generally three different notions of human security: *first*, previously focused on human losses in armed conflicts, *second*, the later developed, emphasizing human needs on the path to sustainable development and *the third*, comprising the primacy of the human rights dimension

(Reddy, 2010). Both the second and the third understanding contain the necessary component of inclusive security, which necessarily includes women as actors. Efforts to end armed conflicts peacefully and address their root causes will fail unless all those who have suffered because of them are strengthened - especially women. And only if women play a full and equal role can the foundations be built for the lasting peace - development, good governance, human rights and justice (Annan, 2002). In conflict areas around the world, women's movements have since worked with the United Nations to rebuild peace and security structures, rehabilitate and reconcile societies, protect refugees and internally displaced persons, educate and raise awareness of human rights and the rule of law. Within the UN itself, the integration of gender perspectives into peace and security areas has become one of the applied strategies. Although many positive steps have been taken since then, women still form a minority of those who participate in peace and security negotiations, while in post-conflict agreements, disarmament and reconstruction, they get significantly less space than men.

The opportunity created by confronting the domains of private and public life of women in sub-conflict societies not only raised their awareness, self-esteem and involvement in providing livelihoods but also expanded their impact on conflict resolution and peacebuilding processes, thus opening previously closed domains for women. These positive outcomes in this process of engaging women to establish their subjectivity and negotiate „opening space“ for themselves have been reflected at the formal and informal levels of society (Boyd, 2007).

Natural disasters and conflicts do not affect all people equally. In many parts of the world, much more women than

men die in such disasters, due to greater poverty and other forms of discrimination. Also, women after a natural disaster or war conflict also become victims of sexual and domestic violence (UNDP, 2018). The increased vulnerability of women, in disasters and conflicts, is difficult to reduce without changing the capabilities of affected women. Gender-sensitive programming is necessary because gender equality is essential so that women are not treated only as passive objects of rescue and assistance. Women are more likely to be victims of post-disaster situations, as each disaster has a different wave, caused by inadequate response strategies, which can be identified as a „social problem caused by humanitarian aid“. Therefore, an important developmental challenge in rehabilitation is the need to improve the social status and abilities of women belonging to different socio-cultural groups. Women in disasters and conflicts, after these events, are the key to the door of return to normalcy. While making such efforts, they are exposed to abuse and violence, as well as restrictionism in different contexts, by family members, workers, government staff and relief agencies (Subhasis, 2017). This paper emphasizes the need for more responsible and efficient involvement, information and motivation of political leaders and women to be engaged in decision-making and management of natural resources, environmental protection and disaster risk prevention. The inclusion of gender component in local communities must be recognized as necessary in the field of disaster risk reduction, given that the development of the protection and rescue sector in order to improve safety is still not adequately gender-inclusive (Mršević and Janković, 2018: 408).

In the current times when many „phobias“ are entering our lives and public discourse, caused by increasingly uncer-

tain prospects for the future, especially given, three main global crises, the pandemic Covid19, climate change and the migrant crisis, there is a demand to rethink the potential of gender equality concept. This reconsideration actually means the introduction of the concept of inclusive security, as a theoretical and methodological framework for critical reflection on dynamic relations and categories of power inequality, through the interdisciplinary prism of security theory and gender theory. It is necessary to emphasize that it is necessary to be aware that the prevention and suppression of multiple discrimination against women are further developed and implemented in laws and public policies, in order to make the best use of their transformative potential and prevent the perpetuation of inequality. Therefore, it is necessary to look deeper into these topics, multidisciplinary and interdisciplinary, in order to adequately respond legally and politically to the multiple inequalities and inconveniences to which certain groups of women are exposed in situations of armed conflict and disaster.

The view of achieving gender equality in pandemic conditions by the McKinsey Global Institute team emphasizes the need for a better understanding of the relationship between women in society, women at work and in economic growth - especially factors driving job loss and women's professional recovery. More employed women is a condition of socially and economically beneficial progress, not cost. Measures designed to foster greater gender equality, even as the COVID-19 crisis continues, benefit not only women through the promotion of gender equality, but are also beneficial to overall economic growth. Companies that implement measures for gender equality achieve gender diversity, which, in turn, contributes to their resilience and the ability

to recover faster from the crisis. The goal is to improve access to talents of both sexes, different skills, leadership styles and planning perspectives.

This crisis, however, provides an opportunity to reflect on the world we want to live in, the world free of gender-based violence, where people and solidarity are priorities over capital and corporate interests. Maybe it is already preparation for a great battle leading to a new reality, which we cannot even imagine, but we are slowly realizing that nothing will be the same like before. That is why it is necessary to get the best out of this crisis, which is a kind of crisis of humanity. It is inevitable that the consequences of the pandemic will be visible in all areas of society. It is clear: there is a big test in front of everyone. In addition to disinfecting hands and space, it is also time to disinfect the very concepts, strategies and even the thoughts themselves.

More than ever, there is a need for awareness that equality and empowerment of women have immeasurable positive effects on society as a whole. Progressive forces, from parties to unions, from academia and research bodies to human rights and feminist organizations, are now ready for their biggest rehearsals - whether they will be able to discuss solutions during and after COVID-19. Legal regulation and legal protection of the sphere of private life today require not only a professional, but also a creative approach to the development of a system of legislation that can introduce an adequate legal basis. If not, it would mean renouncing the centuries-old struggle of generations of women for equality, social justice, democracy and human rights. Women and men deserve better. A better legacy must be left to generations to come. A possible way out and hope are found in women who are supported, because today, more than ever, feminist

principles, human ethics of caring for oneself and others are needed, with much-needed publicity of work, added by solidarity and cooperation.

It is best to end the presentation on inclusive security with the following slogan, „What is good for gender equality is good for the economy and society as a whole.“ (McKinsey Global Institute, 2021).

CONTENT

INTRODUCTION.....	9
SECURITY SECTOR INCLUSION	15
Inclusion in the security sector.....	17
Global security threat	19
Inclusion as a predictor of peace and security	20
Inclusion as a global trend	22
The inclusion of women spreads inclusion	23
French and American experience	24
Characteristics of the general social environment.....	24
Gender approach to security in a state governed by the rule of law	30
Women in a masculine setting	32
Inclusiveness of peace processes	34
UN Security Council Resolution 1325 - Women, Peace and Security.....	39
Other UN Security Council resolutions	41
Literature.....	46
PARTICIPATION OF WOMEN IN THE ARMED FORCES.....	49
Participation of women in the armed forces of the modern age	51
Historical review	53
World wars of the XX century and women in the armed forces	55

Exclusion of women and the process of historical and cultural amnesia	59
Practices and experience of inclusion of women in armed forces.	62
The American experience	63
The Swedish experience	70
The Israeli experience	74
The experience of the Republic of South Africa	77
Gender relations in armed forces	80
Factors of women's participation in armed forces	81
The most successful ones - generals	88
The armed forces of the modern age with women in the composition	95
The influence of feminist theory on the presence of women in the armed forces	99
The right of women to uniform	102
The impact of the strategy of feminist theory and activism	104
Feminism and essentialism	108
Feminist divisions remain	110
Security challenges	111
Literature	114
 DISASTER RISK REDUCTION - GENDER ASPECT	119
Disaster risk reduction - gender aspect	123
The impact of disasters on women - types and examples	125
Causes of greater vulnerability of women	127
Framework documents Hyogo and Sendai	129
Lessons from past disasters	132

European tsunami.....	133
European Little Ice Age.....	134
European mysterious hurricane.....	136
European Great Storm	138
Origins.....	139
Risk forecasting	142
Social and gender aspects of disasters	145
Disaster and gender-based violence	148
Hyogo Framework for Action 2005-2015.....	152
Post-Hyogo Sendai Framework for Action 2015-2030. .	153
Inclusiveness of resistance building	157
Recent disasters and current estimates	161
Expected contributions of women	163
Gender aspects of the Covid-19 pandemic	164
Literature.....	169
CONCLUSION	177
Summary in English	181
Content in English.....	189
Reviews	193
Biographies of the authors	200
About the Institute for Gender Equality	204

RECENZIJE

Recenzija koautorske studije „Inkluzivna bezbednost“ dr Zorice Mršević i mr Svetlane Janković

Slobodna sam da dam svoju pozitivnu recenziju i da podržim objavljivanje studije „Inkluzivna bezbednost“ sa sledećim mišljenjem i obrazloženjem:

Naučna lociranost ove studije je dvovalentna jer pripada oblastima studija roda i studija bezbednosti. Ona sadržinski obuhvata tri osnovne teme: Inkluziju u sektoru bezbednosti i međunarodnim odnosima, Inkluzivnost savremenih oružanih snaga i Inkluzivnost u domenu smanjenja rizika od katastrofa, argumentujući da ni u jednoj analiziranoj oblasti rodna ravnopravnost, uprkos očiglednoj neophodnosti, još uvek nije ostvarena.

Autorke analiziraju koncept inkluzivne bezbednosti primarno u okvirima naučne i istraživačke discipline studija roda, nastavljajući se pre svega na njegove klasične teme, rodno zasnovano nasilje i političku participaciju žena. Inkluzivna bezbednost takođe prati i savremeno transformisanje studija bezbednosti uvođenjem tzv. ljudske dimenzije bezbednosti u vojnocentričnost međunarodnih odnosa državnih subjekata, mirovnih sporazuma, sastava oružanih snaga i programa reagovanja na katastrofe.

Potrebno je istaći kao jednu od dobrih strana ove monografije zalaganje autorki da neophodnost rodno egalitarnog pristupa ovim temama nije motivisana samo ostvarivanjem boljeg i ravnopravnijeg položaja žena u društvu već i da to predstavlja korist za celu zajednicu, čiji nivo demokratičnosti i otpornosti na vanredne situacije svih vrsta inkluzivnost suštinski povećava. Otvara se prostor za razmatranje posebnih ranjivosti i specifičnih doprinosa nekih drugih ranjivih grupa, ako bi bile adekvatno uključene, npr. starijih lica, osoba sa invaliditetom,

nacionalnih i religijskih manjina diversifikovanog sastava stanovništva (karakterističnih za Vojvodinu), onih koji žive ispod linije siromaštva, posebno u nebezbednim uslovima i oblastima i drugih marginalizovanih, diskriminisanih i socijalno ugroženih kategorija stanovništva, u čijem sastavu su opet žene najprisutnije. Razlog za ovo uvođenje inkluzivne bezbednosti racionalno je argumentovan jer napor da se reše vanredne situacije i njihovi osnovni uzroci neće uspeti ukoliko ne budu osnaženi svi oni koji su patili od njih – uključujući posebno žene. I samo ako žene igraju punu i ravnopravnu ulogu, mogu se izgraditi temelji i za trajni mir, kao i rodnu ravnopravnost, dobro upravljanje, ljudska prava i društvenu pravdu.

Ova monografija predstavlja značajan naučni doprinos već i svojim inovativnim osvetljavanjem jednog u domaćoj naučnoj produkciji potpuno novog koncepta inkluzivne bezbednosti u oblasti rodne ravnopravnosti, ljudskih prava i njihove zaštite putem promena društvenih odnosa i javnih politika. Kao naučni doprinos ove studije treba pomenuti i potencijalno korisnu i primenljivu analizu postojećih promena opšteg pravnog statusa žena u institucijama sektora bezbednosti koje su vrlo dinamične u celom svetu. Njena vrednost je, konačno, i u tome što ujedno pokreće pitanja daljeg razvitka javnih politika u našoj zemlji, specifično baš u pomenutim oblastima nedostatne rodne ravnopravnosti čije pokretanje je tim značajnije jer je 2021. godina vreme kada se u Srbiji intenzivno priprema usvajanje zakona o rodnoj ravnopravnosti.

Novi Sad, 5. maj 2021.

Prof. dr Marjana Pajvančić

RECENZIJU RUKOPISA „INKLUZIVNA BEZBEDNOST“ dr Zorice Mršević i mr Svetlane Janković

Monografski rad „Inkluzivna bezbednost“ prikazuje rodnu analizu društvenih modela reagovanja na rizike izazvane aktivnostima ljudi i prirodnih katastrofa. Proizašla je iz nastavnog procesa predmeta Studije roda, kao rezultat kreativnosti i inovativnosti metodološkog pristupa savremenim izazovima rodne ravnopravnosti. Značajna komponenta te analize je afirmisanje inkluzivnosti uz kritičko napuštanje stava da su rizici, oružani sukobi i katastrofe rodno neutralni, jer iako iz njih proizašle posledice mogu da pogađaju celo stanovništvo, i uzroci i razlike su suštinski rodno obojeni.

Većina današnjih sukoba za osnovne uzroke često imaju siromaštvo, borbu za oskudne resurse i kršenje ljudskih prava. Autorke uočavaju još jednu njihovu zajedničku tragičnu karakteristiku: žene i devojke trpe njihov uticaj nesrazmerno više. Dok žene i devojke doživljavaju iste traume kao i ostatak populacije – od bombaških napada, gladi, epidemije, masovnih pogubljenja, mučenja, migracija, etničkog čišćenja – one su takođe meta specifičnih oblika rodno zasnovanog nasilja i zlostavljanja, uključujući seksualno nasilje i eksploataciju. Zato se u radu prezentuju međunarodni standardi zaštite ljudskih prava od rizika, na način rodne inkluzivnosti procesa izgradnje mira i rezilijentnosti. Uključivanje koncepta inkluzivne bezbednosti u institucije sektora bezbednosti postalo je jedan od sve prisutnijih prioriteta nacionalne bezbednosti i mnogih država članica EU kao bezbednosni interes zemalja različitog sastava stanovništva suočenih sa savremenim bezbednosnim rizicima.

Ugroženost ljudskih prava rizicima prezentovana je kroz kriminološku analizu fenomenologije nasilja i drugih krivičnih dela koje se tipično dešavaju u vremenima katastrofa, što najviše upozorava na neophodnost promena društvenih odnosa. Nasilje u porodici i seksualno nasilje (grupni i individualni na-

padi, seksualno zlostavljanje i eksploatacija) povećavaju se čak i za vreme, a najčešće odmah nakon katastrofa. Kriminalitet svih vrsta (pljačke imovine, razbojništva, vandalizam, obračuni bandi, ubistva, osvete i sl.), uključujući i rodno zasnovano nasilje, obično procveta u atmosferi nekažnjivosti, uključujući seksualno nasilje i silovanje, transakcioni seks, nasilje u porodici, trgovinu ljudskim bićima. Prezentuju se primeri kojima autorke argumentuju da je u sredinama u kojima još uvek postoji visok stepen rodne neravnopravnosti izloženost i žena ali i cele zajednice rizicima svih vrsta znatno veća u poređenju sa rodno inkluzivnim zajednicama. Posebno je naglašeno da je u sredinama u kojima su nivoi rodno zasnovanog nasilja već odranije vrlo visoki, a društvena reakcija neadekvatna, jasno da će povećanje nivoa svih vrsta rodno zasnovanog nasilja kao rezultat katastrofa biti još izraženije.

Ovo monografsko delo predstavlja vredan naučni doprinos razvoju discipline teorija roda (gender theory), ali i unapređivanju kriminološkog shvatanja „nekažnjivosti“ kao kriminogenog faktora u vremenima povećanih bezbednosnih rizika. Koncept inkluzivne bezbednosti omogućava pre svega ženama, kao polovini stanovništva, ali i pripadnicima različitih nacionalnih i verskih manjinskih grupa, da bez diskriminacije ravnopravno angažovani učestvuju u institucijama sektora bezbednosti zemalja čiji su državljani i time adekvatno povećaju rezilijentnost cele zajednice. Na osnovu rečenog može se zaključiti da je značaj ovog rada u naučno zasnovanom, argumentovanom zalaganju za uvođenje inkluzivne bezbednosti, jer je cilj otpornosti, kako autorke naglašavaju, suštinski poboljšati, a ne ponoviti ranije postojeće stanje i rodno diskriminativne društvene modele.

Recenzentkinja prof. dr Miomira Kostić,
redovna profesorka Pravnog fakulteta Univerzita u Nišu

Monografija „Inkluzivna bezbednost“

Autorke: dr Zorica Mršević i mr Svetlana Janković

Koautorska monografija „Inkluzivna bezbednost“ jeste još jedan uspešan rad u nizu višegodišnjih sistematskih napora obe autorke usmerenih u pravcu njihovog temeljnog promišljanja rodno zasnovanih aspekata ravnopravnosti sa kritičko-analitičkog i fenomenološkog aspekta. U ovom tekstu izloženi su praktični elementi funkcionisanja inkluzivne bezbednosti kao koncepta koji se oslanja na teoriju i pravopolitičku praksu rodne ravnopravnosti. Tačno je da inkluzivna bezbednost predstavlja osnov za uključivanje pre svega žena, ali posle njih ili uporedo sa njima i različitih manjinskih društvenih grupacija u diverzifikovano, nediskriminativno obuhvatanje u sektor bezbednosti.

U sadržinskom pogledu, ova publikacija obuhvata tri osnovna poglavlja: Inkluziju u sektoru bezbednosti i međunarodnim odnosima, Inkluzivnost savremenih oružanih snaga i Inkluzivnost u domenu smanjenja rizika od katastrofa, sa posebnim osvrtom na pandemiju COVID-19, kao aktuelno prisutnim „crnim labudom“, koja nije samo osvetlila strukturne društvene nejednakosti i diskriminaciju već ih je učinila još drastičnijim, kod nas, u Evropi i šire.

Autorke navode globalna iskustva i istraživanja o funkcionisanju ovog koncepta. Uključivanje žena kao donosilaca odluka u procesima izgradnje mira pruža bolje rezultate: navode se rezultati istraživanja UN-a da će se mirovni sporazumi postići brže i održati duže kada su žene u većoj meri funkcionalno uključene. Pored rešavanja sukoba, smanjenje rizika od katastrofe je takođe sledeće važno područje za razmatranje inkluzivnih načina i strategija za smanjenje ranjivosti i rizika društva, kako bi se izbegli ili suzbili negativni efekti i opasnosti izazvani prirodnim pojavama ili ljudskim aktivnostima.

Moguće je da će današnji diskurs sa današnjim argumentima biti drugačiji za desetak godina, jer će društvena i institu-

cionalna svest dostići nivo razumevanja neophodan za dosledno funkcionisanje inkluzivnih bezbednosnih organizacionih modela. Ali, trenutno to nije slučaj. Zato je danas neophodan pristup autorki, koje u tekstu argumentovano dokazuju da su razvoj i postizanje transformisane društvene otpornosti jedan od njegovih kvaliteta koji je ne samo poželjan već i neophodan. Kao takav, ovaj rad doprinosi poboljšanju i osavremenjavanju i obrazovnog i naučno-istraživačkog rada u oblasti rodne ravnopravnosti.

Smatram, kao zaključak do sada rečenog, da objavljivanje ovog rada treba da bude podržano i u tom smislu ga preporučujem kao odličnu promociju koncepta rodne ravnopravnosti iz perspektive ljudskih prava žena. Ovo delo takođe predstavlja vredan doprinos nauci jer inkluzija još uvek nedostaje modelu dobro organizovanog društva visoke rezilijentnosti u pogledu bezbednosnih rizika svih vrsta, čak i onih koji su teško predvidljivi, poput prirodnih katastrofa i destruktivnih ljudskih aktivnosti. Stoga je neophodno istrajno graditi i razvijati egalitarni društveni kontekst radi integrisanja rodne i polivalentne inkluzije već u sadašnjem trenutku, kako bi se postigao željeni nivo rezilijentnosti od budućih scenarija rizika svih vrsta.

7. maj 2021.

Prof. dr Zoran Pavlović

Dr Zorica Mršević. Na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu diplomirala je kao odličan student 1977, magistrirala sa tezom „Glavni pretres u jugoslovenskom krivičnom postupku“ i 1986. doktorirala sa tezom „Obavezna odbrana u krivičnom postupku“. Pravosudni ispit je položila 1983. godine. U Institutu za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu radila je od 1979. do 1999, a u Institutu društvenih nauka od 1999. do 2021.

Bila je programska rukovoditeljka britanske humanitarne organizacije OKSFAM kancelarija u Beogradu, gde je rukovođila regionalnim projektima ženskih organizacija do 2001. Zatim je, od 2001. do 2008. godine, bila savetnica Misije OEBS-a u Srbiji za pitanja rodne ravnopravnosti.

Bila je zamenica Zaštitnika građana Republike Srbije za rodnu ravnopravnost i prava osoba sa invaliditetom u periodu od 2008. do početka 2011. godine.

Kao gostujuća profesorka na Univerzitetu u Ajovi (SAD) školske 1996/97. predavala je *Comparative feminist jurisprudence*, na Centralnoevropskom univerzitetu u Budimpešti tri akademske godine (2001–2004), i na Rosa Majreder Kolidžu u Beču (šk. 2004) predavala je *Theory of violence and Women's Human Rights*. Radila je kao profesorka na Fakultetu za evropske pravno-političke studije u Novom Sadu pet godina (2008–2013), gde je predavala Krivično procesno pravo, Kriminologiju, Fenomenologiju nasilja. Nakon pauze, predmet Studije roda ponovo predaje na FEPPS-u od školske 2020/2021. godine.

Zorica Mršević je posebno društveno angažovana u promociji ideje i prakse poštovanje principa nediskriminacije, ravnopravnosti polova, u oblasti ljudskih prava žena i marginalizovanih grupa, širenju znanja o njima, a sarađuje sa državnim organima i institucijama, udruženjima i organizacijama koje se bave promocijom ljudskih i političkih prava i sloboda. Ima redovnu saradnju sa vladinim telima i nezavisnim institucijama za ljudska prava, a bila je članica Saveta za rodnu ravnopravnost Republike Srbije od 2011. do 2014. Osim toga, sarađivala je sa Kancelarijom za ljudska i manjinska prava na izradi Strategije prevencije i zaštite od diskriminacije i Akcionog plana te strategije, a od 2015. do 2016. bila je članica Radne grupe Vlade na izradi Nacionalnog akcionog plana za primenu Rezolucije 1325 SB UN. U okviru Ministarstva za ljudska i manjinska prava i društveni dijalog, od početka 2021. angažovana je u tročlanoj Radnoj grupi za izradu Polaznih osnova za Zakon o rodnoj ravnopravnosti, Zakon o zabrani diskriminacije i Zakon o istopolnim zajednicama.

Nagradu „Anđelka Milić“ dobila je 2017. godine za životni doprinos rodnoj ravnopravnosti u Srbiji za feministički angažman koji traje od 1992. godine do danas, u kontinuitetu, i koji se ogledao u uspešnom spajanju aktivizma, istraživanja, pedagoške aktivnosti (<https://sefem.org/nagrada-andelka-milic/2017/dobitnici-nagrade-andelka-milic-2017/>).

Godine 2020. dobila je godišnju nagradu Viktimološkog društva Srbije za zalaganje za prava marginalizovanih grupa (<http://www.vds.rs/NagradeVDS2020.htm>).

Autorka je 24 knjige i preko 400 naučnih radova iz oblasti ljudskih prava, teorije nasilja, rodne ravnopravnosti, ljudskih prava žena i drugih marginalizovanih grupa i kriminologije. Kao pristalica open access-a, većinu svojih radova učinila je u celini dostupnim na: www.zoricamrsevic.in.rs

Mr Svetlana Janković oficirka je Vojske Srbije. U vojsci je zaposlena od 1989. godine.

Radila je u Zadru, Kninu, Čačku, Požegi, Užicu; zatim u Generalštabu Vojske Srbije i, do penzionisanja, u Institutu za strategijska istraživanja u Ministarstvu odbrane u Beogradu. Penzionisana je 2018. godine u činu potpukovnice.

Poznata je borkinja za rodnu ravnopravnost, protiv diskriminacije, kao i za prevazilaženje seksizma i mizoginije u sistemu bezbednosti. Bila je imenovano lice za pitanja rodne ravnopravnosti Ministarstva odbrane u Koordinacionom telu Vlade za rodnu ravnopravnost.

Dva puta (2010–2015. i 2016–2020) bila je članica radnog tima Vlade Republike Srbije za izradu Nacionalnog akcionog plana za implementaciju Rezolucije „Žene, mir, bezbednost“ 1325 SB UN.

Magistrirala je u oblasti nauka odbrane, bezbednosti i zaštite i doktorantkinja je na Fakultetu za inženjerski menadžment Univerziteta „Union – Nikola Tesla“ u Beogradu.

Bila je asistent na predmetu Bezbednost i zaštita, trener za predmet Liderstvo i gostujuća predavačica na Studijama roda na Fakultetu političkih nauka na smeru Međunarodna bezbednost i rod.

Po penzionisanju, u saradnji sa misijom OEBS-a u Srbiji radila je u Koordinacionom telu za rodnu ravnopravnost Vlade Republike Srbije kao konsultantkinja za rod i bezbednost (2018–2019).

Dobitnica je nagrade Anđelka Milić 2017. godine za izuzetne doprinose unapređenju rodne ravnopravnosti.

Aktivna je istraživačica od 2010. godine, pre svega u domenu sektora bezbednosti. Učestvovala je u mnogobrojnim istraživačkim projektima, objavljivala istraživačke radove, samostalno i u koautorstvu, uglavnom sa tematikom vezanom za rodnu ravnopravnost.

Autorka je većeg broja naučnih i stručnih radova: monografija, više od 40 članaka u naučnim časopisima i zbornicima te stručnih radova u okviru naučnih projekata. Njeni najnoviji radovi posebno su fokusirani na probleme rodne ravnopravnosti u oružanim snagama, položaja žena u vojsci, uticaja ferminističke teorije i aktivizma na promene javnih politika u svetu i u Srbiji, pitanja inkluzivne bezbednosti, rodnih aspekata prirodnih katastrofa i, posebno, na Rezoluciju 1325 SB UN i njenu implementaciju u Republici Srbiji.

Vremenom je svoje istraživačke kapacitete involvirala u Institutu za strategijska istraživanja Ministarstva odbrane, Univerzitetu odbrane Ministarstva odbrane, Institutu za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta i Institutu društvenih nauka.

Angažovana je kao saradnica Centra za dijalog i toleranciju iz Čačka, Fonda socijalne i demokratske inicijative iz Beograda, Centra za podršku ženama iz Kikinde, Global analitike iz Sarajeva i Centra za nenasilnu akciju, gde je u Udruženju ratnih veterana sa prostora bivše SFRJ.

Njen stalni životni pratilac je njen hobi – fotografija. Imala je samostalnu izložbu fotografija „Sva moja neba“ 2001. godine u Čačku, Podgorici i na Tari. Nakon fotografija na kojima je zabeleženo nebo na ratištu, nad gradovima, selima i u raznim situacijama, svoje fotografije danas koristi u svom društvenom angažmanu.

ЗАВОД ЗА РАВНОПРАВНОСТ ПОЛОВА

Zavod za ravnopravnost polova je pokrajinska ustanova osnovana 2004. godine Odlukom Skupštine AP Vojvodine. Osnivanjem Zavoda i donošenjem Deklaracije i Odluke o ravnopravnosti polova AP Vojvodine zaokružen je sistem institucionalnih rodni mehanizama na pokrajinskom nivou i utemeljen je pravni okvir za ostvarivanje rodne ravnopravnosti na teritoriji AP Vojvodine u oblastima koje su u nadležnosti Pokrajine.

Zavod je osnovan kao stručno telo u cilju promovisanja koncepta rodne ravnopravnosti i izrade preporuka za integraciju rodne perspektive u sve politike, mere, akcije i programe koje Pokrajinska vlada donosi i sprovodi.

Delokrug rada Zavoda obuhvata *istraživačke programe* sa ciljem stvaranja baze preciznih i aktuelnih podataka o stanju rodne ravnopravnosti u društvu i položaju žena kao osnove za izradu preporuka za poboljšanje njihovog položaja; *edukativne programe* namenjene povećanju nivoa znanja o značaju rodne ravnopravnosti i potrebi ugrađivanja rodne perspektive u sve sfere društvenog života; zatim *promociju* koncepta rodne ravnopravnosti na teritoriji AP Vojvodine i pružanje podrške lokalnim samoupravama u sprovođenju politike jednakih mogućnosti, kao i *podsticajne programe* koji za cilj imaju ekonomsko osnaživanje žena i unapređenje njihovog položaja.

Poseban kvalitet u radu Zavoda predstavlja činjenica da istraživačke i edukativne programe prati bogata izdavačka delatnost visokih standarda. Od 2006. godine (kada je delatnost ustanovljena) do danas, Zavod za ravnopravnost polova je samostalno ili u suizdavaštvu objavio 39 publikacija svrstanih u pet edicija.

Izdavačka delatnost Zavoda osmišljena je sa ciljem da obezbedi trajno svedočanstvo o istoriji i iskustvima ženskog aktivizma i njihovim rezultatima, kao i da afirmiše značajna dostignuća i doprinos žena u najrazličitijim oblastima života. Ona promoviše stručnu literaturu i stručnjake i stručnjakinje u oblasti rodne ravnopravnosti i obezbeđuje dragocen fond literature neophodne za obrazovanje žena i muškaraca.

Rad prof. dr Zorice Mršević i mr Svetlane Janković objavljen je u Ediciji „Mileva Marić Ajnštajn“ koja beleži rezultate istraživačkih aktivnosti i pruža preporuke neophodne za kreiranje novih javnih politika.

<http://ravnopravnost.org.rs/izdavacka-delatnost/>

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотеке Матице српске, Нови Сад

351.78:305-055.2

МРШЕВИЋ, Зорица, 1954-

Inkluzivna bezbednost / Zorica Mršević, Svetlana Janković. - Novi Sad :
Pokrajinski zavod za ravnopravnost polova, 2021 (Novi Sad : Max print
DRC). - 200 str. : ilustr. ; 20 cm. - (Edicija Mileva Marić Ajnštajn ; knj. 13)

Tiraž 300. - Beleška o autorkama: str. 195-198. - Bibliografija. - Summary.

ISBN 978-86-86259-36-3

1. Јанковић, Светлана, 1963-
а) Безбедност -- Родна равноправност

COBISS.SR-ID 51011081

„Monografski rad „Inkluzija bezbednosti“ prikazuje rodnu analizu društvenih modela reagovanja na rizike izazvane aktivnostima ljudi i prirodnih katastrofa. Proizašao je iz nastavnog procesa predmeta Studije roda, kao rezultat kreativnosti i inovativnosti metodološkog pristupa savremenim izazovima rodne ravnopravnosti. Značajna komponenta te analize je afirmisanje inkluzivnosti uz kritičko napuštanje stava da su rizici, oružani sukobi i katastrofe rodno neutralni, jer iako iz njih proizašle posledice mogu da pogađaju celo stanovništvo, i uzroci i razlike su suštinski rodno obojeni.“

Prof. Miomira Kostić

„Koautorska monografija „Inkluzivna bezbednost“ jeste još jedan uspešan rad u nizu višegodišnjih sistematskih napora obe autorke usmerenih u pravcu njihovog temeljnog promišljanja rodno zasnovanih aspekata ravnopravnosti sa kritičko-analičkog i fenomenološkog aspekta. U ovom tekstu izraženi su praktični elementi funkcionisanja inkluzivne bezbednosti kao koncepta koji se oslanja na teoriju i pravno-političku praksu rodne ravnopravnosti. Tačno je da inkluzivna bezbednost predstavlja osnov za uključivanje pre svega žena, ali posle njih ili uporedo sa njima, i različitih manjinskih društvenih grupacija u diverzifikovano, nediskriminativno obuhvatanje u sektor bezbednosti.“

Prof. dr Zoran Pavlović

„Ova monografija predstavlja značajan naučni doprinos već i svojim inovativnim osvetljavanjem jednog, u domaćoj naučnoj produkciji potpuno novog koncepta inkluzivne bezbednosti u oblasti rodne ravnopravnosti, ljudskih prava i njihove zaštite putem promena društvenih odnosa i javnih politika. Kao naučni doprinos ove studije treba pomenuti i potencijalno korisnu i primenjivu analizu postojećih promena opšteg pravnog statusa žena u institucijama sektora bezbednosti, koje su vrlo dinamične u celom svetu.“

Prof. dr Marijana Pajvančić

9 788686 259363

**RAVNO
ПРАВНО**

ЗАВОД ЗА РАВНОПРАВНОСТ ПОЛОВА